В. Г. КОРЧЕМНИЙ

ЕКЗОТИ ПОДІЛЛЯ

EX
LIBRIS
ПЕТРО
КРАВЧЕНКО

В.Г.КОРЧЕМНИЙ

Член-кореспондент Української Екологічної Академії наук,
заслужений працівник сільського господарства України,
член Спілки журналістів України

ЕКЗОТИ ПОДІЛЛЯ

ЛІЛЕЯ
ТЕРНОПІЛЬ
1998

ББК 28.592
К 66

Корчемний В.Г.
Екзоти Поділля. — Тернопіль: ЛІЛЕЯ, 1998. —240 с.
ISBN 966-7298-08-6

Книга виходить вперше завдяки стараннями відомого вченого, садівника-дендролога В.Г.Корчемного.

В цікавій і доступній формі описано рідкісні екзотичні, реліктові та маловідомі ендемічні рослини, які високо ціняться у декоративному садівництві.

Розрахована на широке коло читачів.

Рецензенти:

Татаринов А.Я. — завідувач відділом організації, пропаганди і впровадження науково-технічних розробок і прогнозування Тернопільської державної сільськогосподарської дослідної станції, кандидат економічних наук

Малаховський Я.П. — головний агроном Тернопільського виробничого тресту зеленого господарства

Чайківський М. П. — вчений дендролог, почесний член Українського товариства охорони природи

Фотографи:
Ткач В.П.
Слободян П.І.
Чайківський М.П.

ISBN 966-7298-08-6

ДЕЩО ПРО АВТОРА І ЙОГО КНИГУ «ЕКЗОТИ ПОДІЛЛЯ»

По-різному можна прожити життя. Одні, проживши його, не залишають після себе ніякого сліду і скоро забуваються людьми. А інші вписують своє ім'я добрими справами, про які завжди пам'ятатимуть. Саме таким є Василь Григорович Корчемний, старший науковий співробітник і завідувач Хоростківським державним дендрологічним парком Тернопільської державної сільськогосподарської дослідної станції Української Академії аграрних наук, член-кореспондент Української екологічної Академії наук, заслужений працівник сільського господарства України, член Спілки журналістів України, який живе і працює в Хоросткові. Він засновник садів і парків та автор багатьох книг про природу і рідний край.

Читачі знайомі вже з його книгами: «В краю, де царство дендрофлори», «Дендрологічні скарби Тернопільщини», «Зелена перлина Поділля», «Хоростківський дендропарк», «Заповідники і парки Надзбруччя», «Зелені скарби Поділля», «Подільський храм екзотичної флори» та іншими.

У подільському краю є багато старовинних і молодих парків з екзотичними рослинами. Але унікальним місцем на Поділлі, зокрема на Тернопільщині, де на території 18 га можна зустріти багато дивовижних дерев, кущів і трав'янистої рослинності, виплеканих дбайливими руками людей, закоханих у рідну природу, під керівництвом подільського природолюба, професіонала-дендролога Василя Григоровича Корчемного, є Хоростківський державний дендрологічний парк — пам'ятка садово-паркового мистецтва всеукраїнського значення. Цей зелений куточок Поділля чарує своєю величністю і самобутністю. Кожен, хто увійде в його завжди відчинену браму, має можливість познайомитися з екзотичною рослинністю. У його колекції — понад півтори тисячі різних видів, різновидностей і форм екзотичних, реліктових та аборигенних дерев і чагарників, представників трав'янистої флори з усіх континентів.

Тут можна зустріти тюльпанове дерево, павловнію (адамове дерево), деревовидну півонію, гінкго дволопатеве (динозаврове дерево), магнолії, лавровишню вічнозелену, калину вічнозелену, метасеквойю, рододендрони, різні види дубів, ялівців, сосни, ялиці, тисів, кипарисовиків, самшитів і багато інших порід.

Королевою садів і парків називає В.Г.Корчемний магнолію. Інтродукцією і акліматизацією цих райських реліктових рослин він займається понад чверть віку. У його колекційному магнолієвому саду нараховується біля двох десятків різних видів і форм. Це найбільша колекція магнолій на Поділлі.

Дендрологічний парк став справжньою науково-дослідною лабораторією по інтродукції (перенаселенню) і акліматизації (пристосуванню до нових умов) різних видів дерев та чагарників, зокрема акліматизації хвойних, магнолієвих, виведенню нових їх різновидностей і форм. Тут багато також робиться для збереження рідкісних і зникаючих рослин природної флори Поділля.

Зрештою, детальніше про це казкове вічнозелене царство можна довідатись, прочитавши книжку В.Г.Корчемного «Подільський храм екзотичної флори», після чого, само собою, читач не зможе втриматись, щоб не захотіти власними очима побачити, помилуватися цією перлиною нашого краю. Однак, створити — це не все. Створити і зберегти — ось у чому полягає кредо та суть розпочатої Корчемним В.Г. справи. Величезна заслуга полягає ще й в тому, що екзотичний парк з'явився не просто шляхом хаотичної посадки екзотів, а створений цілеспрямовано на науковому грунті людиною — вченим садоводом-дендроголом з величезним практичним досвідом. Це надає можливість зберегти кожен цінний вид екзотичної флори нашого краю і в цілому її гармонійний ансамбль на довгі роки для прийдешніх поколінь.

Сьогодні читачам-любителям природи, а зрештою усім, кому дорога наша Україна і зокрема рідне Поділля з його чарівними та неповторними краєвидами, пропонується нова книга Василя Григоровича Корчемного «Екзоти Поділля».

Автор прагне розкрити красу рідної природи, привити читачам любов до її щедрих дарів. Ви пізнаєте чимало дивних речей про нашу поетичну берізку, про вічнозелену і струнку ялину, а головне, про чарівну червону калину, національне деревце України. Читачі краще дізнаються про патріарха лісів — дуба, а також про чудові дерева, переселені до нас із далеких країв.

Багато цікавого вперше відкриє читачу ця книжка. Ви пізнаєте чарівний світ рослин.

Любіть, бережіть, вирощуйте цінні рослини, і ви самі станете кращими, сильнішими, добрішими — от чого вчить книжка Василя Григоровича Корчемного.

Б.Андрушків, *академік, професор,*
заслужений діяч науки і техніки України,
член Спілки письменників України.

Пам'яті щирого друга природи,
творчого лісівника Тернопільщини
М. Г. Денеки присвячую.
Автор

ЧАРІВНЕ ПОДІЛЛЯ

Поділля — це край мужніх і працьовитих людей, які своєю працею не тільки вирощують гарні урожаї сільськогосподарських культур, але й дбайливо охороняють і збагачують природу рідної землі.

Поділля — прекрасний і чарівний край,один із найпривабливіших куточків України.

Подільськими мальовничими краєвидами захоплюються всі: гості і туристи, дорослі і діти, які назавжди збережуть приємне враження про цей незвичайний куточок землі.

Поділля це південно-західна частина Українського Лісостепу, чітко відокремлена з одного боку річками Стрипою і Дністром, а з другого — Південним Бугом. Вона охоплює більшу частину Тернопільської і Хмельницької, та північ Одеської областей, усю Вінничину, деякі південно-західні райони Черкаської області, і вигідно відрізняється з-поміж інших фізико-географічних районів лісостепової зони своїми кліматичними умовами. Тут досить відчутні подихи Атлантичного океану. Влітку вони приносять сюди рясні дощі. Разом з тим, на Поділлі достатньо сонця (середньорічні температури завжди плюсові, в межах 7-9° за Цельсієм). Отож степ і ліс розкошують: трави ростуть буйні, дерева — гінкі, а лани дають такі щедрі урожаї пшениці, цукрових буряків та інших культур, що про них знають далеко за межами України.

Поділля височіє над сусідніми районами. На заході його абсолютні висоти підіймаються над рівнем моря до 400 метрів, а на південному сході — до 300. Це Подільська височина, котра служить водозбором Південного Бугу і частково Дністра з його численними лівобережними притоками.

Придністровські ріки скоротічні й бурхливі, вони несуть свої води глибокими, спрямованими з півночі на південь долинами. Річки ж Південно-Бузького басейну спокійні, течуть часом і по рівнині. Окремі з них зарегульовані і утворюють штучні водосховища. Чимало тут і великих та малих ставків.

Перелічені вище фізико-географічні особливості краю і обумовлюють розмаїтий рослинний, а разом з ним і тваринний світ Поділля.

Звичайно, у зв'язку з інтенсивним освоєнням земель для потреб сільськогосподарського виробництва типово степових трав тут майже немає, вони збереглися лише на цілинних пагорбах та в інших нерозорюваних місцях. Лісова ж флора Поділля надзвичайно древня, склад її зберігся майже недоторканим до наших часів. Тут переважають широколисті, здебільшого дубово-грабові діброви. Лише у північних, сусідніх з Поліссям, районах — дубово-соснові та сосново-ялинові бори.

У флорі Поділля налічується майже 1500 видів вищих спорових та насінних рослин. Серед місцевих рослин ростуть і екзоти. Чимало таких екзотичних видів рослин можна зустріти скрізь на Поділлі, але найбільше їх культивується у ботанічних садах, дендрологічних та старовинних парках. Але екзоти не завжди витримують конкуренцію у боротьбі за життя з боку аборигенної (місцевої) рослинності.

На допомогу їм завжди приходять люди.

Славна і багата подільська земля з її відомими ботанічними садами і дендрологічними парками виростила чимало цінних реліктових, екзотичних, технічних та лікарських рослин і збагатила генетичний фонд рослинних ресурсів не тільки Поділля — а й всієї України.

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ РОСЛИН У ЖИТТІ ЛЮДИНИ

В наш бурхливий час розвитку науки і техніки, коли люди все більше освоюють територію земної кулі, зовні вони більше віддаляються від природи, але разом з тим сильніше зростає їх потяг до неї.

Краса і ніжність багатьох представників рослинного царства, могутність і життєстійкість деяких видів, дивовижні, а часом і загадкові особливості дерев або трав, залежність людини від урожаю рослин, які дають її кисень для дихання, харчові продукти і напої, одяг, інструменти, папір і матеріал для будови житла, ліки, барвники і миючі речовини, прянощі і отруту, дозволяють визначити час доби і сторони світу, наближення негоди і місця залягання корисних копалин — ось яка важлива роль і значення рослин у житті людини.

Одним з найважливіших компонентів біосфери є атмосфера — повітряна оболонка нашої планети. Атмосферне повітря необхідне людям так само, як їжа і вода, навіть більше: без їжі людина може жити п'ять тижнів, без води — п'ять днів, а без повітря не проживе й п'яти хвилин. До його складу входять азот, кисень, аргон, вуглекислий газ та ін. Найбільше значення для життя мають на Землі кисень і вуглекислий газ. Кисень необхідний для дихання живих організмів, вуглекислий газ — для побудови органічної маси рослин.

Співвідношення кисню і вуглекислого газу в повітрі залежить від цілого ряду обставин. У великих містах під дією промислових викидів збільшується кількість вуглекислого газу в повітрі. Шкідливий вплив на людину проявляється уже при підвищенні на 0,5% його вмісту в повітрі. Якщо кількість вуглекислого газу в повітрі збільшується до 4%, живі організми не можуть існувати.

Кисень у великій кількості потрібен для дихання людей, тварин і рослин. У процесі фотосинтезу вуглекислий газ розкладається на вуглець і кисень. Вуглець використовується для утворення органічної маси рослин, кисень виділяється в атмосферу. Лісопаркові насадження, нагромаджуючи більше половини біомаси, яка утворюється рослинністю Землі, регулюють газовий склад атмосфери.

В містах, робітничих селищах і селах деревні насадження поліпшують клімат. Влітку там, де ростуть дерева, вдень прохолодніше (темпе-

ратура повітря на 2-3,5° нижча), а вночі — тепліше. Взимку дерева, особливо хвойні, добре захищають будівлі від холодних вітрів.

Зелені насадження сприяють оздоровленню повітря ще й тим, що набагато збільшують його вологість, захищаючи населені пункти від пилюки, пари, газів та диму.

Останні дослідження показують, що деревні рослини виділяють і леткі речовини, так звані «атмосферні вітаміни», які сприятливо впливають на організм людини. Наукові спостереження переконливо довели, що зелені насадження сприяють очищенню повітря від шкідливих бактерій, яких знаходиться в повітрі зелених районів міст в 7 разів менше, ніж у кварталах, де зовсім немає дерев та кущів.

Багато деревних порід мають велике протипожежне значення, тому що під час пожежі їх крони перешкоджають поширенню вогню. Із них створюють лісові смуги для захисту полів від суховіїв, а залізниць і автогужових шляхів — від снігових заметів. Такі смуги оберігають ставки, водойми та канали від замулювання. Лісові насадження по схилах балок та ярів закріплюють грунт і не дають струмкам води після танення снігу та дощів розмивати родючі землі.

Такі лісопаркові породи як липа, акація, лісова груша та інші мають медоносні квітки, на яких бджоли збирають нектар і пергу. Багато дерев та кущів дають цінні плоди, які вживаються не тільки в свіжому вигляді, а й використовуються для виготовлення різних харчових продуктів (компотів, варення та ін.).

У значної частини рослин використовуються квіти, плоди, листки та кора для виготовлення лікувальних препаратів, одержання фарб, дубильних речовин, вітамінів тощо.

Оболонка плодів волоського горіха, листя скумпії, кора кизилу та черещатого дуба (в молодому віці) мають велику кількість дуже цінних для виробництва шкіри дубильних речовин. У далекосхідного дерева — бархата амурського — кора має властивості корка. Бруслина звичайна та європейська (бересклет), а також евкомія (дерево з Китаю) містять багато гутаперчі — важливої сировини для промисловості.

Зелене вбрання дерев, тихий заспокійливий шелест листя, спів птахів, особливі, лише лісові і парку притаманні пахощі — все це сприятливо впливає на психіку людини, знімає нервове напруження, втому, надає наснаги, позитивних емоцій, служить невичерпним джерелом натхнення.

У флорі України нараховується близько 5000, в тому числі на Поділлі —1500 видів. Серед них є багато цінних для науки і народного господарства.

Все вище перелічене стверджує неоціниму вартість зеленого скарбу, який подарувала нам планета Земля, у житті людини.

НАЙБІЛЬШ ВІДОМІ ЕКЗОТИЧНІ СКАРБНИЦІ ПОДІЛЛЯ

Історія нашого краю сувора: війни, чужоземне панування, панщина, національні переслідування — все було. Не минула ця історія і рослин. Лише з XVIII ст. відомі нам осередки інтродукції на Поділлі. Це були маєтки російської, австрійської, польської та української аристократії. Працею підневільних людей створювалися біля маєтків парки з місцевих та екзотичних видів. Близько сотні таких парків, великих і малих, збереглося до нашого часу. Багато з них були майже знищені в період першої і другої світових воєн.

Скільки напруженої праці й наполегливості доклали самоуки-садівники з народу, щоб було створене зелене багатство панських садиб, щоб рослини-чужинці прижилися на Поділлі. Мов живі пам'ятки їм, стоять давні парки. І хоч мало імен подільських садівників донесла до нас історія, деякі з них досі зберігаються в народній пам'яті.

В даний час на Поділлі знаходиться багато старовинних і молодих дендрологічних і ботанічних заповідних закладів, в яких культивуються великі колекції екзотичних рослин. Багато з них взято під охорону і віднесено до категорії пам'яток садово-паркового мистецтва національного й місцевого значення, що охороняються законом.

Кам'янець-Подільський ботанічний сад заснований професором М.Т. Гамароком у 1930 році і в даний час займає площу 17,5 гектара. Підпорядкований Кам'янець-Подільському міськвиконкому, що на Хмельниччині. Колекція саду налічує близько 2800 видів, форм і сортів деревних, чагарникових і трав'янистих рослин.

Серед екзотичних і реліктових рослин культивуються такі як гінкго дволопатеве, тис, тюльпанове дерево, катальпи, софора японська, півонія деревовидна, туя східна і західна та їх форми, каштан червоноквітковий і голий, криптомерія японська, кипарисовики, ялиці, ялини різних видів і форм, сосни та багато інших культур.

Кам'янець-Подільський ботанічний сад відіграє велику роль в збереженні і збагаченні біоресурсів Поділля. За час його існування інтродуковано майже 150 видів рослин. Він перетворився у науково-дослідну методичну установу, де діють секції дендрології, трав'янистої флори.

Поряд з наборами рослин відкритого і закритого грунту тут є насіннева лабораторія, розсадник декоративних дерев та кущів, навчально-дослідна ділянка. Гербарій рослин природної флори налічує понад чотири тисячі листків. Кожного року ботанічний сад відвідують тисячі туристів.

Хоростківський державний дендрологічний парк — пам'ятка садово-паркового мистецтва республіканського значення. Набув широкої популярності в Україні і за її межами. Підпорядкований Тернопільській державній сільськогосподарській дослідній станції Української Академії аграрних наук. Розташований він у місті Хоростків Гусятинського району Тернопільської області. Заснований дендрологічний парк в 1972 році на площі 18 гектарів за ініціативою і під керівництвом вченого агронома-садовода, заслуженого працівника сільського господарства України Корчемного Василя Григоровича.

Хоростківський дендрологічний парк — чудовий приклад для будівництва нових парків, один з найчарівніших куточків Поділля.

Тут зібрано більше як півтори тисячі різних видів, різновидностей і форм деревно-чагарникових порід та багато видів трав'янистої флори з усіх країн і континентів. У дендрологічному парку чудово прижилися гінкго дволопатеве, магнолії, тюльпанове дерево, півонове дерево, рододендрони, кипарисовик горіхоплідний різних форм, сосна кедрова, кримська, Веймутова, австрійська (чорна), жовта, ялина колюча (форма голуба, срібляста, сиза), ялина канадська і її форми, ялиці (одноколірна, сибірська, кавказька, цільнолиста, гребінчаста), багато видів ялівцю тощо. Тут ціла родина дубів: звичайний і його пірамідальна форма, лавролистий, крупноплідний, Гартвіса, імертинський, П'ятницького, скальний, каштанолистий, північний, канадський червонолистий та інші. Можна натрапити на аралію маньчжурську, лимонник китайський, бундук канадський, айлант, оцтове дерево, парикове, адамове дерево, різні платани, а також різні види ліан.

Хоростківський дендрологічний парк — це своєрідний зелений музей, лабораторія під відкритим небом, в якому проводиться велика робота по інтродукції, акліматизації нових видів рослин,

щоб збагатити природу рідного краю. Дендропарк має велике наукове, оздоровче, естетичне, пізнавальне й виховне значення.

Нині Хоростківський державний дендрологічний парк приваблює тисячі туристів, які милуються його чарівною красою, захоплюються цією скарбницею природи — справжнім сховищем генофонду рослинного світу.

Гермаківський державний дендрологічний парк розташований на околиці села Гермаківка Борщівського району що на Тернопільщині. Він заснований у 1956 році на площі 25 гектарів за ініціативою заслуженого працівника лісового господарства України, лісничого Гермаківського лісництва Миколи Григоровича Денеки. Тут зібрано багату колекцію екзотичної, технічно цінної і лісової деревно-чагарникової рослинності та трав'яних рослин з різних ботаніко-географічних районів нашої та зарубіжних країн. Колекція дендропарку нараховує півтори тисячі видів і різновидів рослин. Прижилися і добре розвиваються в дендропарку представники Карпат і Далекого Сходу, Сибіру і Камчатки, Індії і Африки. Найбільшу цікавість викликає колекція хвойних порід Євразії та Північної Америки. Дуже цікавий і різноманітний асортимент листяних порід, є й унікальні представники реліктової флори.

У Гермаківському дендрологічному парку проводиться робота по розмноженню лісових культур і впровадженню їх у лісогосподарське виробництво. У будинку лісогосподарської пропаганди оформлено спеціальні стенди, які знайомлять з історією дендропарку, лісового господарства, розповідають, як боротися з ерозією грунтів. У розсадниках щорічно вирощують десятки тисяч саджанців.

Вінницький дендропарк «Поділля» засновано в 1967 році на площі 72 гектари. Розташований на території міста Вінниця. Він славиться на всю країну своєю великою колекцію, яка нараховує понад 900 видів і форм дерев, чагарників і трав'янистої флори, тут зберігається цінна ділянка природної флори Поділля.

Різноманітні культури у складі дендрарію інтродуковані з багатьох місць планети. Серед них сосни, ялиці, ялини, ялівці, модрини та багато інших шпилькових культур, а також багатюща і різноманітна флора квіткових дерев та чагарників. Широко представлений і трав'янистий рослинний світ.

Дендропарк «Поділля» розташований у обласному центрі — місті Хмельницькому, займає площу 30,5 гектара і підпорядкований управлінню зеленого будівництва. Заснований у 1964 році. Дендро-

парк нараховує понад триста видів, різновидів і форм різноманітних порід. Тут можна побачити різні види і форми туї, кипарисовиків, ялівців, ялин, кленів, верб, тополь, а також сосни, модрини, дуби, акації. Дендропарк відвідує багато людей.

Немирівський дендропарк знаходиться в місті Немирові, що на Вінниччині і підпорядкований санаторію «Авангард». Його загальна площа становить 85 гектарів. Дендропарк був закладений в середині XIX ст., належав великим польським магнатам графам Потоцьким.

Парк, що оточує палац, за його плануванням можна поділити на три ландшафтних райони: регулярний сад, центральну частину ландшафтного типу і лісопаркову частину.

Регулярний сад добре зберігся і своїм чітким плануванням та чудовим облямуванням з фігурного граба створює завершене враження.

Центральний район парку характером планування території, розміщенням і складом насаджень являє собою добре організований парк ландшафтного типу. Центром композиції цього району є палац, розташований на найвищій частині території.

На південний схід від центральної ландшафтної частини розташований лісопарк, який займає понад одну третину всієї території парку.

Немирівський дендропарк славиться багатим флористичним складом своїх насаджень. Він є одним з найбільших і найкращих парків на Вінниччині, де росте близько двохсот видів й форм дерев і чагарників.

Основу насаджень парку становлять дуб і його супутники: липа, граб, ясен, ільмові, а в лісопарковій частині — сосна. Екзотичні деревні породи скупчені у вигляді невеликих груп і поодиноких дерев в головних місцях парку: навкруги палацу, на узліссі галявин і прогалин, там, де схрещуються дороги. Багато з них досягають більше як 100-річного віку і представлені красивими, добре сформованими екземплярами. Серед найцікавіших дерев парку необхідно відзначити білу тополю великого розміру, яка росте біля західного фасаду палацу (діаметр її перевищує 1,7 м); великі плодоносні дерева бундука (до 20 м заввишки і 0,7 м в діаметрі); велике дерево платана західного (20 м заввишки і 1,6 м в діаметрі); екземпляр гінкго дволопатевого (17 м заввишки і 1,06 м в діаметрі); красивий екземпляр сосни веймутової (26 м заввишки і 0,8 м в діаметрі); два екземпляри ялиці одноколірної; два розкішно розвинуті червонолисті буки,

багато великих екземплярів голубої ялини, віргінського ялівцю та інших екзотів.

Добре збережений Немирівський парк є зразком парку ландшафтного типу другої половини XIX століття. Він має велику цінність як зразок вітчизняного досвіду садово-паркового будівництва, який слід старанно вивчати. Тінисті насадження парку, великі галявини та озера — чудові місця для відпочинку людей, які приїжджають лікуватися на розташований тут бальнеологічний курорт.

Самчиківський дендропарк розташований у селі Самчиках Староконстянтинівського району Хмельницької області і підпорядкований Хмельницькій державній сільськогосподарській дослідній станції.

Заснований парк у середині XIX століття на площі 16,6 гектара. До насаджень входять біля двохсот дерев і чагарників, серед яких катальпа овальна, оцтове дерево, горіх Зібольда, екзахорда Альберта, липа маньчжурська, тополя бальзамічна, софора японська, платан східний, ялина канадська, Енгельмана, колюча та її форми, сосна веймутова і чорна, ялівець віргинський і козачий, туя західна та її форми, бархат амурський, береза вишнева, черемха віргінська, модрина, самшит, дейція, бузки, жасмин і багато інших екзотичних дерев та кущів.

Самчиківський ансамбль розкинувся над великим ставом, утвореним на річці Случ. Серед палацово-паркових комплексів господарів середнього достатку він є чи не найкращим в архітектурно-художньому відношенні і дуже мальовничим.

На високому березі, в оточенні ялин ефектно виділяється білий, як лебідь, витонченої архітектури одноповерховий палац із шестиколонним портиком. Головний парадний фасад виходить у парк. Іонічний портик, що оздоблює його, винесений далеко вперед і утворює простору криту терасу.

Обабіч пологих сходів перед фасадом встановлено скульптури левів. На фоні присадкуватих форм палацу і співзвучних з ними пологих контурів навколишнього пейзажу ці встановлені на високих парапетах мармурові леви вносять романтичний акцент в композицію центрального входу.

Лев та орел зображалися в монументально-декоративній скульптурі, оскільки вони стали атрибутами багатьох родинних, корпоративних і навіть державних гербів. Скульптури левів біля входу в замок, в той чи інший адміністративний будинок — звичне явище для архітектури класицизму в Україні. Проте ці скульптури дедалі більше набували декоративного характеру, переходячи з жанру

геральдики в жанр анімалістики. Невідомий автор скульптурних зображень левів перед палацом в Самчиках виявив натуралістичний підхід, передавши образ хижака в мирній позі, не лютим і готовим напасти, а якимось ніби грайливим.

У внутрішніх приміщеннях Самчиківського палацу застосовано ліпні оздоби і розписи. Палац — пам'ятка архітектури XIX століття — добре зберігся.

Самчиківський парк, розташований на лівому березі річки Случ, створює чарівний палацо-парковий ансамбль і приваблює багатьох туристів і гостей.

Крім ботанічних садів і дендропарків велику роботу по озелененню міст і селищ проводять зелені трести Поділля, лісництва та садівники-любителі, у яких зібрано різноманітні колекції екзотичних рослин відкритого і закритого грунту.

Вони — найголовніші ботанічно-дендрологічні скарбниці, що складають основу дендрології і декоративного садівництва, вони є центрами по заготівлі насіння і вирощуванні посадкового матеріалу для потреб лісового господарства та озеленення міст і сіл.

Тут проводиться велика робота по інтродукції нових екзотичних і рідкісних рослин, щоб збагатити і примножити природу рідного краю.

ОСНОВНІ ЕКЗОТИ ПОДІЛЛЯ

Штучне вирощування рослин у районах, де вони раніше не зустрічалися, називають інтродукцією. Якщо умови видавалися надто складними, рослини тривалий час відставали у рості, погано цвіли й плодоносили, вимерзали або висихали. Залишилися лише найбільш стійкі форми. Це був суворий добір. Зміни, що відбуваються в рослині у нових кліматичних умовах, називають акліматизацією, тобто пристосуванням.

Послідовна діяльність людини вела до того, що найстійкіші представники екзотів поступово пристосувалися до нових умов життя. Така народна селекція стала основою для створення багатьох важливих господарських і екзотичних рослин. Окремі види настільки пристосувалися до незвичних кліматичних умов нової батьківщини, що починали самі по собі розмножуватися. Згадаймо, наприклад, поширену у нас акацію білу. Майже в кожному селі можна побачити цю рослину, а поруч і численну її парость. Насправді це північноамериканський вид. Або визнана окраса українського пейзажу — тополя пірамідальна. Походить вона з далекого Афганістану, звідки її було завезено в Україну у 1795 році.

Давні корені має інтродукція рослин в нашій країні. Відомості про перші сади Київської Русі знаходимо у літописі Нестора (1055-1115 рр.).

У наш час інтродукція рослин стала надбанням всього народу. Завдяки вирощуванню цінних видів екзотичних рослин збагачується склад лісових порід, прикрашаються скверами і парками наші міста і села, створюються промислові плантації важливих технічних і лікарських культур. Інтродукція рослин тепер — господарська й наукова праця спеціалістів: ботаніків, дендрологів, садоводів і садівників-любителів, спрямована на збагачення рослинних ресурсів рідного краю. Завдяки інтродукційній роботі людина отримує чимало нових цінних видів рослин, про які і піде наша розповідь.

ШПИЛЬКОВІ КУЛЬТУРИ

Вічнозелені дерева, особливо хвойні (шпилькові), мають густе вічнозелене охвоєння і більшість з них гостроконечні форми крони. Вони прикрашають наші парки і сквери в будь-яку пору року, а особливо в зимовий час, коли листяні дерева стоять голі. Ботанічна наука відносить шпилькові до голонасінних рослин, тому що насіння у них розвивається без плоду — просто на поверхні шишкових лусочок.

Серед голонасінних є чимало дивовижних екзотичних видів, які своєю красою, корисними властивостями і життєздатністю довели придатність і перспективність їх застосування в парках і скверах Поділля.

ГІНКГО

Найстаріше дерево нашої планети як вид, що зберігся до наших днів, називається ***гінкго дволопатеве*** або священне дерево. Палеоботаніки встановили, що вперше на нашій планеті гінкго з'явилось триста мільйонів років тому. Воно виникло від первісних голонасінних дерев і є давнім пращуром всім нам відомим сосни і ялини. Зовні гінкго майже нічим не подібне на своїх теперішніх родичів. Замість хвої у нього листки, які настовбурчились пучками і нагадують віяло.

Гінкгові дерева уціліли в Китаї і Японії. В цих країнах його вважають священним деревом, тому висаджують біля храмів. Гінкго має східноазіатське походження, є родоначальником як листяних, так і хвойних дерев.

Релікт третинного періоду знайшов в XVIII столітті в місті Нагасакі лікар голландського посольства Кемпфер. Йому гінкго зобов'язане своєю назвою. «Гін» в перекладі з китайської — срібло. Плід гінкго чимось нагадує абрикос. Мабуть тому європеєць Кемпфер назвав знайдене ним дерево «сріблястим абрикосом» — «гінкго», запозичивши його з жаргону японських торговців насінням дерева. Трохи пізніше Карл Лінней заносить цю назву до наукової класифікації.

Гінкго, мабуть, чи не єдине унікальне дерево, яке являє собою 1 вид, 1 рід, 1 родину.

Є багато загадкового в «сріблястому абрикосі». В 1986 році японський ботанік Хіразе відкрив незвичайне запліднення гінкго. Пилок чоловічих дерев, які цвітуть в середині травня, попадаючи на насінний зачаток жіночих рослин, проростає в пилкову трубочку і утворює в ній два сперматозоїди. Однак запліднення насіння бруньки одним із сперматозоїдів проходить лише пізньої осені і, що особливо незвичайно, уже в насінneплоді, який упав на землю. Терпеливе дерево ніби попереджає: «не спішіть збирати моє насіння». Звичайно, зірваний з дерева плід з незаплідненою насіннебрунькою можна використостовувати як харч. Зовні плід оточений товстою, соковитою м'ясистою оболонкою, яка восени набуває гарного аромату. Такий запах оболонки плодів пояснюється присутністю великої кількості масляної кислоти, яка, до речі, міститься й у згірклому вершковому маслі. Опалі плоди дуже швидко згнивають, сповнюючи повітря їдким запахом.

Під непривабливою оболонкою усередині великої білої кісточки знаходиться дуже цінне насіння.

В Японії і Китаї його вважають делікатесною стравою. Не дивно, що гінкго розводять там навіть як плодове дерево. Плоди гінкго використовуються в східній медицині. Його деревина м'яка, піддатлива, легко обробляється.

Гінкго — рослина дводомна, отже у розмноженні її беруть участь дерева чоловічої та жіночої статі. Коли ж поблизу немає чоловічого дерева, жіноче утворює насіння самостійно. Дерево добре розмножується насінням. Його великі кісточки швидко проростають. Рослина досягає зрілості у 25-30 років, і до того часу важко визначити її стать. А це важливо, оскільки плоди з неприємним запахом дають лише жіночі особи. Зручніше розмножувати дерева живцями. Тоді наперед відома їхня стать.

Гінкго в багатьох країнах культивується як декоративне дерево. Спочатку, після його відкриття, гінкго стає мрією кожного ботанічного саду. Кожний сад намагався придбати цей унікум. У 1818 році гінкго з'явилося і в нашій країні: вперше його посадили у Нікітському ботанічному саду в місті Ялті. Завдяки великій зацікавленості дендраріїв кількість дерев збільшувалась. Тепер гінкго розселився вже не тільки у ботанічних садах, а й у багатьох парках південних міст Європи та Північної Америки.

Для озеленення південних міст гінкго дуже перспективне дерево. Воно чудово витримує умови промислової загазованості, невибагливе до грунтів, стійке проти грибкових та вірусних захворювань,

майже не пошкоджується комахами. Це дерево довговічне. Окремі екземпляри його досягають 2000 років, піднімаючись за цей час до 40 метрів у висоту, при товщині стовбура — один метр.

Гінкго має конусоподібний, брунатно-сірий стовбур, незвичайний за формою, довгі вигнуті гілки. Листки, світло-зелені влітку та яскраво-жовті восени, привертають увагу своєю незвичайністю. Листок має неповторне жилкування: наче тонкі промінці, розбігаються жилки віялом на всі боки. Та й форма їх оригінальна. Молоді дерева мають листки, ніби складені з кількох лопатей, які зрослися біля основи. Таких лопатей буває 8. У молодому віці листки сучасних гінкго нагадують листки прадавніх вимерлих дерев. Але потім лопаті наче зростаються і залишається їх усього дві. Часто кажуть, що листок гінкго дуже схожий на невеличке напіврозкрите віяло. А великому поетові та мислителю Й.В.Гете листок гінкго нагадував два закохані нерозлучні серця, які щільно пригортаються одне до одного.

Подільський клімат підходить для цієї реліктової рослини. Величні дерева гінкго ростуть у ботанічних садах і дендропарках Поділля. Гінкго дволопатеве є пам'яткою природи світового значення і занесене до Червоної книги світу.

КЕДР

Клімат України надто суворий для зростання справжніх кедрів. Однак у Нікітському ботанічному саду в Криму можна побачити чотири види кедрів: ***атласький***, ***гімалайський***, ***кіпрський*** і ***ліванський***.

В ботанічних садах і дендрологічних парках Поділля зростає чотири види кедра: ***сибірський***, ***європейський***, ***корейський*** і ***кедровий сланик***. Всі ці чотири види належать до роду сосни, а називають їх кедрами неправильно. Наукова назва найбільш поширеного у нас в Україні кедра європейського — «сосна кедрова європейська».

У далекому минулому справжні кедри займали значні площі, але з часом вони були майже повністю знищені. Вже в період рабовласницького ладу в далеких районах земної кулі, насамперед в Малій Азії, Єгипті, Стародавній Греції і Римі та в деяких інших країнах стан використання лісів був таким, що змушував вживати заходів для їх охорони. Так, майже 3000 років тому цар Соломон наказав заготовити в Лівані кедри для будівництва свого палацу і храмів. Для цього він послав на заготівлю деревини 80000 чоловік. Неважко уявити, скільки було знищено тоді кедрів, які росли в горах і захищали грунт від руйнування його водою. З того часу ліванські кедри продовжували знищуватись як місцевим населенням, так і

різними завойовниками. Тепер в Лівані залишилося близько 400 дерев кедра — невеличкий гайок площею 2 га.

Кедр сибірський — одне з найдивовижніших хвойних дерев Сибіру. Про нього з давніх-давен люди складають пісні, легенди і міфи. Жителі Сибіру називають його дидодеревом, царем тайги, перлиною Сибіру, годувальником і хлібним деревом. Вічнозелений кедр — краса і гордість сибірської тайги, національна гордість Росії, адже росте він лише на її території. Площа кедрівників — 36 мільйонів гектарів. Кедр утворює чисті і змішані насадження. Росте він разом з листяними та іншими хвойними породами.

Могутні дерева кедра заввишки до 40 метрів і товщиною стовбура 1,5-2 метри, з величезною гіллястою кроною, в будь-яку пору року відзначаються дивовижною красою. Проте найпривабливіші вони в період цвітіння, коли крони вкриваються чоловічими суцвіттями у вигляді барвистих колосків і жіночими шишечками малинового кольору. Хвоя у кедра завдовжки 5-12 сантиметрів, м'яка, темно-зелена з сизим нальотом, зберігається на деревах 7 років. Казково красиві старі кедри з колоновидною і конічною формою крони, з яскраво-зеленою і золотистою хвоєю.

За красою і цінністю небагато представників рослинного світу Сибіру і Далекого Сходу можуть посперечатися з красенем кедром. Він має величезний стрижневий корінь і добре захищає кам'янисті гірські схили від руйнівних селевих потоків, змиву і знесення родючого шару грунту. Кедр підіймається в гори вище, ніж інші породи, підступаючи до вічних снігів та льодовиків. Мати-природа висунула його на першу лінію боротьби проти снігів і снігових лавин як надійний захист тим рослинам, які зростають нижче поясу кедрівників. Під кронами кедрів народжуються струмки, малі і великі ріки. Росте ця порода надто повільно, а живе довго — 500-800 років. Патріархом серед дерев планети, мабуть, є кедр, що зростає на одному з японських островів: його вік 7200 років, а діаметр стовбура — 16 метрів. Неподалік, на острові Мияшима, росте інше дивовижне дерево — сосна заввишки 50 сантиметрів. Зате її гілки, що стеляться по землі, сягають у довжину 30 метрів.

В Україні, у Карпатах на висоті до 2000 метрів над рівнем моря зустрічається ***кедр європейський*** — одна з найцінніших порід нашої країни. Карпати — багатий і унікальний куточок флори. Тут нараховується майже дві тисячі видів рослин, велика кількість реліктів і, на превеликий жаль, багато видів, які занесені в Червону книгу. Кедр європейський також реліктова рослина і підлягає ретельнішій охороні. У Карпатах для охорони реліктових і зникаючих рослин створено цілий ряд заповідників і заказників, Карпатський

національний парк. В Горганах та деяких інших урочищах під охорону взято кедрові зарості.

Кедр європейський поступається перед своїм сибірським родичем розмірами. Висота його порівняно невелика — 10-25 метрів. Шишки дрібніші, ніж у кедра сибірського, а живе він до 1000 років. Найчастіше зустрічається у вигляді домішок до ялини. У кедра європейського є різновидності з золотистою і пістрявою хвоєю, різною формою крони. Всі вони цінуються у зеленому будівництві.

У Приморському краї на Далекому Сході Росії знаходиться заповідник Кедрова Падь, площею 18 тисяч гектарів, організований у 1916 році. Тут зростають сосна кедрова корейська, або ***кедр корейський*** та інші цінні рослини. Деревні породи обплутані ліанами, деякі з них мають товщину до 20 сантиметрів. Світло до землі в таких деревостанах майже не проникає. Кедрова Падь — природний дендропарк реліктової і ендемічної флори. Тут зростає понад 900 видів рослин, з них 100 деревних і чагарникових порід. В цих лісах водиться 244 види птахів і десятки видів звірів.

На схід від озера Байкал, насамперед у Баргузинській тайзі, а також на Камчатці і Сахаліні росте дерево-чагарник — ***кедровий сланик***, який утворює надзвичайно густі, непролазні хащі. Гілки його дуже переплетені, стеляться по землі і лише кінці їх підіймаються вгору. Напередодні зими вони опускаються на землю, ховаються під товстим шаром снігу, рятуючись від лютих морозів. Кедровий сланик і кедр сибірський не бояться морозу, можуть рости навіть за Полярним колом. Кедр сибірський росте далеко за межами свого природного ареалу.

Всі види кедрів розмножуються насінням. Рясні урожаї дають ці породи один раз у 5-7 років. В урожайний рік на одному столітньому дереві нараховується 1000-1500 шишок, а у кожній — 100-140 горішків. Маса 100 горішків — 200-300 грамів. В сприятливі роки урожай горішків становить 500-600 кілограмів з гектара.

Кедрові горішки за поживними та смаковими якостями не поступаються перед м'ясом та хлібом. У їх ядрах міститься 64% високоякісної олії і 17% білків, до складу яких входить 14 амінокислот, багато вітамінів і мікроелементів, тобто біологічно активних речовин, вкрай необхідних людям і диким тваринам.

Кедрова олія не поступається за якістю перед кращими сортами прованської, яку одержують з маслин. З кедрових горіхів готують також рослинну сметану, що за жирністю вдвічі переважає сметану з коров'ячого молока. Вона використовується для лікування нервових захворювань, туберкульозу легень та хвороб нирок. З ядер горіхів виготовляють халву, використовують їх у кондитерському

виробництві. Встановлено, що вживання плодів кедра сприяє підвищенню працездатності організму, поліпшує склад крові, попереджує малокрів'я і туберкульоз. У ядрах кедрових горішків міститься вітамін А, який називають вітаміном росту і розвитку організму людини, а також багато вітамінів групи В, що регулюють діяльність нервової системи.

Жоден харчовий продукт не може зрівнятися з кедровими горішками за вмістом магнію, який сприяє розширенню кровоносних судин, позитивно впливає на нервову систему, регулює холестериновий обмін, служить активатором багатьох ферментних процесів. Чимало є у горішках інших важливих мікроелементів, наприклад, заліза, що бере активну участь в утворенні гемоглобіну. У ядрах горішків міститься вітамін Є (токоферол), без нього соболь не може продовжувати свого роду. При недостатній кількості токоферолу у організмі людини може розвинутися атеросклероз. Кедрові горіхи відзначаються підвищеним вмістом марганцю, фосфору, йоду, недостатня кількість останнього викликає захворювання щитовидної залози. Отже, недаремно сибіряки вважають ядра горішків делікатесом, хлібом тайги, еліксиром здоров'я.

Велику кількість біологічно активних речовин містить хвоя кедра. Всі вони мають цілющі лікувальні та стимулюючі властивості. Крім того, у її склад входять аскорбінова кислота (вітамін С) і каротин. За протицинговими властивостями хвою можна прирівняти до лимонів та апельсинів. З неї виготовляють різні лікарські препарати, ефірну олію, хвойно-каротинову пасту, хвойно-вітамінне борошно, екстракти для хвойних ароматичних, загальнооздоровчих і гігієнічних ванн, за допомогою яких лікують також ревматизм та деякі інші хвороби. З молодих пагонів кедра добувають ефірну олію, різні лікарські препарати і сировину для парфюмерної промисловості. Препарати з хвої кедра мають важливе значення в умовах Сибіру і Крайньої Півночі Росії, де мало овочів і фруктів, а тому в їжі бракує вітамінів. Відвар з хвої в цих умовах використовується не лише як протицинговий, а й як дезинфікуючий, загальнооздоровчий та відхаркувальний засіб.

Живиця кедра теж має дуже цінні лікувальні властивості. З 1 гектара кедрівників її можна добути 50 кілограмів за рік. Вона використовується для виготовлення різних лікарських препаратів, якими лікують гнійні рани, опіки і фурункули. З живиці виробляють скипидар, камфору, каніфоль, лікувальний бальзам, різні мазі, таблетки від кашлю та інші препарати. Мазі застосовуються при міозитах, невралгіях і ревматизмі. Очищений скипидар використовують для

інгаляцій при захворюваннях легенів. Кедр — джерело імерсійної олії для медицини та оптичних приладів.

Виявляється, що деревина кедра також має рідкісні якості і цілющі властивості. Насамперед цінується вона за надзвичайно красиву текстуру, рожевий колір і м'якість, легко обробляється і полірується. У нас немає іншої деревної породи, з якої можна було б виготовляти олівцеву дощечку. Вона повністю замінила деревину ялівцю віргінського, яку для виготовлення олівців завозили колись з Америки. З неї виготовляють дорогоцінні меблі, музичні інструменти, окумуляторний шпон.

Деревина кедра постійно виділяє тонкий, дуже приємний і цілющий аромат, який дезинфікує повітря у приміщеннях. Жителі Сибіру обшивають кімнати кедровими дошками, і це не лише прикрашає їх, а й добре впливає на здоров'я людини. У скринях і шафах з кедра завжди чути специфічний смолистий аромат, який передається одягу, і міль тут ніколи не заводиться. З кедра виготовляють хатне начиння, відра, двері, вікна і молочну тару. Внаслідок дезинфекційних властивостей кедрової деревини продукти в такій тарі зберігаються добре і дуже довго.

Насадження кедра мають величезне гігієнічне значення. Повітря у кедрівниках ніби еліксир здоров'я. Воно практично стерильне, завжди чисте і добре діє на організм людини. Кедр виділяє антимікробні речовини і фітонциди. Є всі підстави назвати його деревом бадьорості. Цікаво, що навіть оводи, мухи, комарі і мошкара уникають насаджень кедра. Очевидно, відлякують їх фітонциди і смолистий запах, особливо сильний під час спеки і після смеркання. Стійкість проти диму і газів підвищує цінність кедра у зеленому будівництві.

Кедр — надзвичайно цінна порода і його потрібно берегти і відновлювати на вирубках.

У абсолютної більшості людей він пробуджує найкращі почуття, ліричний настрій, любов до природи, зачаровує своєю красою і величчю. У вчених кедр викликає наукову цікавість, а у всіх любителів природи — гостру тривогу за його майбутнє.

Кедр занесений у Червону книгу і охороняється законом.

КАЛОЦЕДРУС

Калоцедрус сягає у висоту до 40-50 метрів і до 1-2 метрів в діаметрі. Має вузькоконусовидну крону в молодому віці, в більш зрілому — ширококонусовидну, до кулястої. Кора стовбура темнокоричнева, з поздовжніми і поперечними тріщинами. Шпильки дрі-

бні, лускоподібні, розміщені на пагонах в одній площині супротивно, не перехреснопарні.

Батьківщина ***колоцедруса каліфорнійського*** — гори тихоокеанського узбережжя Північної Америки. Росте на вологих грунтах на висоті 1500-2700 метрів над рівнем моря разом з сосною жовтою, туєю гігантською та іншими хвойними.

На Поділлі калоцедрус прижився добре в Гермаківському дендропарку, що на Тернопільщині. Розвивається повільно. Вибагливий до вологості грунту і повітря. Дає цінну, стійку до гниття і хвороб деревину. За декоративністю не поступається багатьом хвойним культурам. Розмножується насінням і зеленими живцями. Заслуговує на більш широке розповсюдження в зеленому будівництві і випробування в лісових культурах в південних районах Поділля.

КИПАРИСОВИК

На Поділлі кипарисовик використовується в озелененні. Це гарні, з повислими гілками дерева, з оригінальною перехресно-супротивною зверху і лускоподібною знизу дрібною хвоєю, внаслідок чого пагони плоскі і шнуроподібні. Шишки кипарисовика круглі, розкриваються тріщинами, дрібні, не більші одного сантиметра.

Кипарисовик горіхоплідний з Японії — дерево з конусовидною кроною і гілками, що розходяться горизонтально. Хвоя знизу гілок білоплямиста, з білими смужками. Шишки розміром з лісовий горіх. Має ряд декоративних форм: з круглими пагонами і голчастою хвоєю, з довгими повислими на кінцях гілками, з подовженими хвоїнками, з лускоподібною і головчастою хвоєю, кормову з світлою, білострокатою хвоєю. Всі кипарисовики потребують свіжих і вологих грунтів, уникають вапняків. Краще розвиваються при легкому затіненні, а в деяких зонах Поділля — в захищених місцях. Розмножуються насінням, живцюванням. Використовуються в декоративному садівництві.

Кипарисовик туполистий — вічнозелене дерево до 25-50 метрів заввишки і до 1,5-2 метрів в діаметрі, з густою ширококонусовидною кроною. Кора стовбура червоно-коричнева, гладенька, в однорічних пагонів — яскраво-зелена. Шпильки лускоподібні, тупі, щільно притиснуті до пагонів, світло-зелені.

Батьківщина кипарисовика туполистого — гори Японії, де він утворює ліси на глибоких вологих грунтах північних схилів, піднімаючись до 600-1500 метрів над рівнем моря.

На Поділлі кипарисовик туполистий зустрічається в ботанічних садах і дендрологічних парках Хмельницької і Тернопільської області. В озелененні міст ще відсутній. Дає дуже цінну деревину, яка в Японії вважається найкращою за якістю з усіх хвойних порід. Росте повільно. Менш морозостійкий, ніж кипарисовик горіхоплідний. Заслуговує на те, щоб його ширше використовувати як у зеленому будівництві, так і в лісовому господарстві.

Кипарисовик Лавсона — теж вічнозелене дерево до 50-60 метрів заввишки, діаметром 1-1,8 метра, з красивою вузькоконусовидною кроною і темно-зеленими лускоподібними шпильками. Кора зрілого стовбура темно-коричнева, з поздовжніми тріщинами, а в однорічних пагонів — зелена. Шпильки дрібні, темно-зелені зверху, сизі знизу, щільно і в одній площині розміщені на пагонах.

Верхівка дерева, як правило, схилена на бік. Його батьківщина — гори тихоокеанського району Північної Америки. Кипарисовик Лавсона росте на висоті 1500 метрів над рівнем моря. Розповсюджений в основному в ботанічних садах і дендрологічних парках Поділля. В декоративних міських насадженнях використовується ще мало. Росте добре, але в перші роки повільно. Розмножується в основному насінням. Зимостійкий, лише в суворі зими підмерзають кінчики неодерев'янілих пагонів. Посухостійкий, однак сухість повітря переносить погано. В міських умовах почуває себе добре, до вологи і грунтів невибагливий. Дає цінну деревину, стійку проти гниття.

В Хоростківському і Гермаківському дендрологічних парках на Тернопіллі зустрічається його декоративна *голуба* форма або, поіншому, кипарисовик *Алюма* — дерево нормального росту з голубим кольором хвої. Кипарисовик Лавсона і його голуба форма заслуговують на більш широке використання в зеленому будівництві.

КИПАРИС

Однією з рослин родини таксодієвих є ***кипарис болотний*** або ***таксодіум дворядний***. Це дерево 30-35 метрів заввишки (іноді 40-45 метрів), з вузькопірамідальною кроною в молодому віці і широкопірамідальною, а деколи розпростертою — в зрілому. М'які світло-зелені, пір'ясто-гребінчасті шпильки на зиму опадають разом з укороченими пагонами.

Батьківщина його — південний схід Північної Америки. Росте на вологих піщаних і глиняних грунтах, на берегах річок і на болотах з добрим дренажем.

Кипарис болотний світлолюбний, швидкорослий, живе до 500-600 років. Зустрічаються окремі дерева, вік яких досягає до чотирьох-шести тисяч років.

М'яка, легка, волокнистої будови ядрова деревина цінується завдяки добрим механічним якостям, і є стійкою проти гниття. Використовується для виготовлення меблів та інших виробів. Ця декоративна рослина розмножується насінням і живцями. Культивується в Гермаківському дендропарку, що на Тернопільщині.

КРИПТОМЕРІЯ

До родини таксодієвих належить також ***криптомерія японська***. На Поділлі її можна зустріти в Кам'янець-Подільському ботанічному саду і Гермаківському дендропарку. Дерево виростає до 30-40 метрів, має діаметр 1,5-2 метри. Швидкоросле, тіневитривале, теплолюбне, добре росте на глибоких пухких і вологих грунтах. Погано переносить присутність в грунті вапняків. Його природний ареал — Японія, Китай.

Криптомерія японська привертає увагу вічнозеленою кроною з довгими шпильками і стрункім коричневим стовбуром. Деревина її цінна, відзначається міцністю і легкістю. Заслуговує на широке розведення в парках, дендропарках, алейних і поодиноких насадженнях.

В Гермаківському дендропарку росте більше десятка дерев криптомерії, завезеної в 1965 році з Нікітського ботанічного саду. Вони витримують морози до 20-25 градусів, але пагони в тіні від холоду гинуть. Криптомерія добре розмножується насінням і зеленими живцями.

МОДРИНА

Модрина — хвойна порода, яка виникла значно пізніше від сосни, ялини та кедра. Це дерево з'явилося на світ в кінці мезозойської ери майже одночасно з дубом. В світі зростає 20 видів модрини.

На Поділлі у ботанічних садах і дендропарках порівняно часто можна побачити види азіатського й американського походження. Тут розповсюджена ***модрина японська***. Це одна з найдекоративніших і швидкоростучих модрин. Її можна впізнати по шишках. Вони невеликі, до 3-4 сантиметрів завдовжки, з вигнутими назовні лусочками. ***Модрина сибірська*** має шишки з увігнутими всередину і рудувато опушеними в основі лусочками. Восени вона починає жовтіти майже на півмісяця раніше від інших видів. Влітку її крона

має сизуватий колір. Серед інших інтродукованих видів модрини культивуються ***модрина польська*** і ***модрина західна***. У лісах Поділля масово культивується ***модрина європейська.***

Всі види модрин — важливі лісоутворюючі рослини. Вони світлолюбні, ростуть швидше, ніж інші шпилькові, потребують пухких і дренованих грунтів. В час інтенсивного будівництва міст і селищ модрини повинні зайняти належне місце і в озелененні. Швидкоростучі й декоративні, вони до того ж відрізняються стійкістю проти загазованості міського повітря і можуть у короткий термін давати максимальний економічний і естетичний ефект.

Не становить особливих труднощів і вирощування модрини. Її насіння швидко проростає, і вже в перші роки сіянці інтенсивно ростуть. Молоді модрини можуть виростати до 0,7-1,2 метра за рік. Отже, не доводиться довго чекати результатів своєї праці. У молодому віці модрини можуть страждати від грибкових хвороб. Тому їх слід для профілактики обприскувати бордоською рідиною, обпилювати сіркою. Садити модрину треба в освітлених місцях — без сонця вона жити не може. Хвоя у модрини на зиму опадає.

Модрина має цілий ряд цікавих біологічних особливостей. Прийшла весна. Більшість деревних порід чекають ще теплих днів, а модрина вже випускає з бруньок свої ніжні світло-зелені хвоїнки. Лісівники поспішають, щоб з настанням теплої погоди за 3-4 дні закінчити посадки модрини, оскільки запізнення веде до зниження приживлюваності саджанців. Весною на фоні ніжно-зеленої хвої видніються на гілках рожеві або червонуваті «ліхтарики» — майбутні шишки, що мають запилюватися, поряд з ними яскраво-жовті колоски — чоловічі квіти, в яких достигає пилок. Після достигання пиляки тріскаються, з них вилітає пилок і розноситься вітром у різні боки. Модрина — порода однодомна, тобто на одному дереві є чоловічі і жіночі квіти — колоски. Насіння у шишках достигає у вересні. З часом вони розкриваються, і крилате насіння розноситься на значну відстань від материнських дерев. Більша частина насіння модрини не дає сходів, бо в ньому немає зародків. Не збирають шишок і з поодиноких дерев, тому що в них квіти позбавлені можливості перехресного запилення.

Надзвичайно світлолюбна модрина ніколи не утворює густих деревостанів. У модринниках дерева розташовані на значній відстані. Тут, як правило, немає чагарників і порід другого ярусу, а тому завжди світло і просторо, ніби в парку. Восени хвоя модрини набуває дуже гарного золотисто-жовтого кольору. У цей період кожне дерево її нагадує факел, який в насадженні з ялиною і сосною

сяє на фоні їх темної зелені. Навіть восени хвоя модрини залишається надзвичайно ніжною і м'якою.

Деревина цієї породи має ряд унікальних властивостей, наприклад, надзвичайну міцність і довговічність. Недаремно називають її хвойним дубом. При спорудженні кораблів вона цінується вище, ніж дуб, тому що останній окислює болти кріплень. Не боїться жуків-точильників, відзначається великою гнучкістю і пружністю. Шпали з модрини служать десятки років, тоді як з сосни — всього лише 4 роки. Цінні властивості деревини модрини пов'язані з її надзвичайною щільністю і високою питомою вагою, а також з тим, що вона просякнута дубильними речовинами. Внаслідок високої питомої ваги у воді вона тоне, тому сплавляти її, як сосну, не можна. При горінні модрина виділяє дуже багато тепла, тому поряд з березовими, грабовими і дубовими модринові дрова вважаються кращими для опалення. Вона надзвичайно стійка проти гниття. В тайзі часто знаходять повалені бурями стовбури, які пролежали понад 200 років, обросли мохом і травою, проте з повністю здоровою і твердою деревиною.

Будівлі з модрини відзначаються дивовижною довговічністю. Деревина її не гине ні в землі, ні в воді, а за міцністю переважає дуб, тому й може служити людям тисячі років. Там, де росте модрина, з неї роблять нижню частину дерев'яних будівель, і вони служать віками. З часом деревина модрини ніби кам'яніє і набуває все більшої міцності, крім того, поступово змінюється колір — вона стає кращою.

На Алтаї вчені виявили стародавні кургани, де знайшли вироби з модрини. Всі вони чудово збереглися. З модрини робили колись саркофаги-колодязі, зруби могильних склепів, бойові колісниці, які сплітали з коріння модрини. І все це було виготовлено у бронзовому віці, тобто за дві тисячі років до нашої ери.

Як відомо, Венеція розташована на 118 островах. Місто почало забудовуватися в V столітті. Палаци і храми Венеції стоять на палях з модрини. Загальна кількість венеціанських паль понад 400 тисяч, служать вони більше 1000 років, і поки що немає ніяких ознак псування деревини.

Місто Архангельськ, Зимовий палац та Ісаківський собор в Петербурзі також стоять на модринових палях і сьогодні вони міцні, як залізо. Дерево стало таким твердим, що його не бере ні пилка, ні сокира. Паркет і віконні рами з модрини у Зимовому палаці чудово збереглися до наших днів і, очевидно, будуть служити ще не одну сотню років.

У 1849 році у Пульському повіті в Польщі розібрали костел, збудований з модрини у 1248 році. Будівля простояла 601 рік, але деревина була така міцна, що її використали для спорудження нового костелу. Довговічність служби модрини пояснюється особливим хімічним складом живиці, яка є довготривалим консервантом деревини і саме вона захищає її від гниття і псування.

Модрина використовується для виготовлення деталей машин, при будівництві мостів, причалів, шлюзів, гребель, водяних млинів. На Уралі є греблі з модрини, які стоять без ремонту понад 300 років. Коли говорять про видатні якості модринової деревини, то згадують міст через Дунай, збудований ще в часи Римської імперії. Залишки цього мосту збереглися до наших днів. Підшипники для осей старовинних пароплавних коліс також робили з модрини, оскільки метал недовго служив у цій ролі, бо його з'їдали піщинки, що завжди є у воді.

З кожним роком розширюється сфера застосування деревини модрини і навіть її кори та хвої.

Кору модрини і берези, а також хвою сосни і ялиці, опалі шишки сосни, перетворені у борошно, використовують для знезаражування насіння сільськогосподарських культур, підвищення його польової схожості і стійкості рослин проти хвороб (на 1 тонну насіння потрібно 3 кг борошна). Виявляється, що фітонциди, які воно виділяє, забезпечують позитивну дію на насіння. В деревині модрини міститься майже 44% целюлози і до 100 пентозів — речовин дуже цінних для хімічної промисловості, а також до 4% ефірних масел і спиртових екстрактів. З неї можна одержувати каніфоль, ефірне масло, оцет, фарби, кормові дріжджі, дубильні екстракти. З виділень модрини — смолистої маси готують жувальні пластинки світло-коричневого кольору. Вони солодкуваті на смак і мають приємний смолистий запах. Їх використовують при авітамінозі, для укріплення зубів і ясен, а також як відмінний тонізуючий засіб.

Недавно вчені відкрили ще одну дивовижну властивість деревини модрини. Вони одержали з неї полісахаридну речовину, яка, за дослідженнями медиків, відновлює рух крові в пошкоджених тканинах та їх життєдіяльність. Здатність модрини заживляти власні рани відома давно. Тепер стало зрозуміло, що саме одержана речовина допомагає зв'язуванню і склеюванню розривів у тканинах дерева. Вони виявили, що виділений полісахарид дуже близький за своїм хімічним складом до препарату, який сьогодні використовується в медицині для відновлення руху крові, але він має в чотири рази меншу в'язкість, що й сприяє активному впливові на відновлювальні процеси в організмі. Його можна використовувати в

хімічній промисловості для виготовлення багатоатомних спиртів та деяких інших речовин.

Велику цінність має модринова живиця. Років 25-30 тому, коли попит на живицю значно зріс, а задовільнити його лише за рахунок сосни було неможливо, розпочалося добування та використання живиці з модрини. Каніфоль з модринової живиці застосовується при виготовленні паперу, гумово-технічних виробів, лаків та інших промислових товарів. Опрацьована також технологія виробництва дуже цінного і вкрай необхідного модринового бальзаму.

Хвоя і кора модрини використовуються для виготовлення лікарських препаратів. Перша містить значну кількість вітаміну С, різних флавонідів, а друга — глікозид і дубильні речовини. Хвою збирають і використовують у період вегетації, а кору — цілий рік. Настій з хвої вживають як протицинговий засіб, він має й діуретичні властивості (кора також) і використовується як легке проносне. Відвар молодих пагонів в молоці вживають при кашлі та каменях у нирках. Використовують також модринову губку — гриб з родини трутовиків, який паразитує на стовбурах дерев.

У плодових тілах трутовика є аграцинова, лимонна, яблучна, фумарова та інші кислоти, глюкоза, жирні масла, мінеральні солі, фосфати, смоли. Заготовляють плодові тіла з весни до середини літа і сушать у добре провітрюваних приміщеннях або в тіні на відкритому повітрі, звільнивши перед цим від кори і розрізавши його на частини. Препарати з гриба використовують як снотворний заспокійливий засіб, а також для лікування діабету, невралгії.

Незважаючи на величезне поширення та унікальні властивості, модрині не повезло. Про неї, як про калину, дуб, березу або горобину, пісень не співають. Її ім'ям не називають кафе, магазини, ресторани і ансамблі. У кожної деревної породи своя доля і своя слава. Разом з тим, як свідчить все вищезгадане, ця порода заслуговує на глибоку повагу. Більш широке впровадження її в ліси Поділля дасть можливість значно підвищити їх продуктивність. Крім того, модрину як швидкоростучу породу слід висаджувати вздовж доріг і просік у лісах, робити з неї лісосмуги та використовувати в зеленому будівництві. Модрина розмножується в основному насінням та зеленими живцями.

МІКРОБІОТА

Мікробіота перехреснопарна — дуже декоративний, вічнозелений кущ (до 0,8-1 метра заввишки), що низько стелиться. Кора багаторічних пагонів темно-коричнева, з тріщинами, однорічних —

світло-коричнева. Хвоя лускоподібна, гостра, до 2 мм завдовжки, яскраво-зелена весною, буровато-зелена восени і взимку, розміщена перехреснопарно на пагонах.

Її природний ареал — Далекий Схід, Сіхоте-Алінь. Північний кордон ареалу проходить по водорозділі рік Ко і Катен, де росте вона поодинці, частіше зустрічається в південно-західній частині. Розповсюджена звичайно в поясі кедрового сланника і частково в хвойних і мішаних лісах, займаючи малопродуктивні грунти, кам'янисті скелі.

Мікробіота була вперше знайдена в 1921 році ботаніком І.К.Шишкіним, а описана в 1923 році В.Л.Комаровим. В Україні ще мало розповсюджена, зустрічається в деяких дендропарках і ботанічних садах.

На Поділлі росте тільки в Хоростківському державному дендрологічному парку, завезена сюди в 1972 році із дендрологічного парку «Тростянець» Чернігівської області.

Мікробіота розвивається повільно. В Хоростківському дендрологічному парку 25-річні рослини досягли висоти 0,4-0,5 метра при діаметрі крони 1,5-2 метри. Світлолюбний, морозостійкий вид в умовах Поділля не пошкоджується морозами. Погано переносить сухість повітря і грунту. Любить грунти середнього зволоження. Розмножується насінням і вегетативно. По декоративності переважає всі розлогі ялівці.

Як високоефективний і вічнозелений кущ, мікробіота перехреснопарна заслуговує найширшого використання при утворенні пейзажних груп в парках і лісопарках Поділля. Разом з низькоповзучими ялівцями може використовуватися як грунтоукривний кущ для створення суцільних масивів і бордюрів, в алеях і скальних садах — в змішаних групах (дерева і кущі) і змішано з солітерами, а на крутосхилах — як замінник газонного покриву.

МЕТАСЕКВОЙЯ

Однією з найцікавіших рослин родини таксодієвих є метасеквойя, яку до 40-х років нашого століття вважали повністю вимерлою.

І раптом сенсація! В 1941-1944 роках в лісах Китаю були знайдені невідомі хвойні дерева, а трішки пізніше — цілі їх групи і гаї. Ботаніки встановили, що ці дерева належать до викопного роду метасеквойя і описали її під назвою — ***метасеквойя розсіченошишковидна***. Спеціальні експедиції виявили, що метасеквойя займає в провінціях Сичуані і Хобой дуже велику площу, росте на

схилах і в глибоких долинах на висоті від 700 до 1350 метрів над рівнем моря.

Вчені багатьох країн зацікавились цим «воскреслим із мертвих» деревом; його стали вирощувати в США, Франції, Англії, Фінляндії...

В 1952 році з Китаю насіння метасеквойї було розіслано в ботанічні сади різних країн, в тому числі в Україну. Всі рослини виявились зимостійкими. Шишки у них вперше утворились в двадцятирічному віці, опадання хвої звичайно починається в середині листопада, коли хвоїнки наберуть характерного осіннього кольору. Метасеквойя, як і болотний кипарис, дерево «гілкопадне», тому що на зиму скидає не лише шпильки, а й молоді гілочки. Тому вона дещо нагадує наші листопадні модрини.

Метасеквойю назвали «онучкою» славнозвісного гінкго дволопатевого, це також реліктове дерево. За кілька років вийшло біля 20-ти наукових праць, присвячених до цього часу нікому не відомій рослині. Були проведені нові пошуки, але в жодному куточку земної кулі знайти метасеквойю не вдалося. Однак, коли звістка про ці дерева дійшла до палеоботаніків, виявилось, що вони з ними давно знайомі. По відбитках на каміннях, в торф'яних пластах та інших відкладеннях вони добре вивчили метасеквойю.

Проте палеоботаніки, знавці стародавньої викопної флори, вважали метасеквойю рослиною, що давно загинула. Вона була однією з найбільш розповсюджених серед рослинного світу давніх часів. Її ліси покривали великі території від теплої Кореї до суворої Арктики, її сліди знаходили при розкопках в Каліфорнії, Гренландії і Казахстані. Заново відкрита рослина блискуче підтвердила точність опису флори давно минулих епох.

У всіх подільських ботанічних садах і дендропарках метасеквойї декоративні, мають гарний ніжно-зелений колір. Прикрашають їх також супротивно розташовані тонкі гілочки, які відходять попарно від більших гілок, і вузькі пластинки — хвоїнки.

Шишки метасеквойї дуже подібні на шишки секвойї вічнозеленої, яка росте в Україні, зокрема в Криму і на Закарпатті. Завдяки швидкому росту, гарному охвоєнню, особливому вигляду, легкості розмноження (насінням і живцями) і навіть морозостійкості метасеквойя, на думку вчених, повинна зацікавити лісівників і садівників стародавнього Поділля.

СОСНА

Вважається, що на Поділлі соснових борів немає, але тепер їх штучно створюють. На невеличких ділянках висаджують сосни різних видів. Найбільша кількість екзотичних видів сосни культивується в Кам'янець-Подільському ботанічному саду, Хоростківському і Гермаківському дендрологічному парках та інших дендропарках і старовинних парках Поділля.

Сім'я у сосни велика. До неї входить понад сто видів.

Сосна звичайна. Цей вид займає майже третину лісів в основному на Поліссі України. Ця порода дала назву численному роду «пінус», а сама по латині позначається як «пінус сільвестріс», від кельтських слів — «пін» — скеля і «сільвестріс» — лісова.

За давньою грецькою легендою жила колись німфа Пітіс. Була вона молода, вродлива і весела. За щиру вдачу сподобалась вона богові північних вітрів Бореєві. Надумав він заволодіти дівчиною і перенести її з квітучих нив на снігові простори. Злякалася Пітіс і почала благати лісового бога Пана сховати її. Укрив лісовик зеленим гіллям німфу, а сам пішов по своїх справах. У цю мить налетів Борей. Дерева розхитує, кущі гне, між ними красуню шукає. Та вона міцно тримає свої шати. Від холодного вітру померзли трави, опало листя, лише шати Пітіс зеленіють, не вмирають. Не витримала німфа, задерев'яніла від холоду, завмерла деревом — красунею з вічнозеленими голками. А сльози її стали прозорою смолою на стовбурі.

Крім сосни звичайної, в подільських ботанічних садах і дендрологічних парках ростуть: ***кримська***, ***кедрова сибірська*** або ***кедр сибірський***, ***кедрова європейська*** або ***кедр європейський***, ***Веймутова***, ***румелійська***, ***Банкса***, ***гачкувата***, ***алепська***, ***Бунге***, ***променева***, ***Станкевича***, ***жовта***, ***чорна*** або ***австрійська***, ***гнучка***, ***рясноквітуча*** та інші.

Сосна звичайна — струнке високе дерево, з гладенькою поверхнею мідно-червоного стовбура, неначе зроблене талановитими майстрами з неперевершеним окоміром. Сосна — дерево світлолюбне. І хоч крона її прозора та світло затримує. Тому нижні гілки відмирають, очищаючи стовбур.

У сосни звичайної, як і у більшості інших видів, в пучку по дві хвоїнки. Вона має давню історію і велике майбутнє. Ця порода, як і інші види хвойних, прародичка сучасних деревних порід, прийшла до нас із мезозойської ери — крейдяного періоду, тобто з'явилась на землі 150, а за іншими даними — 160-190 млн. років тому. За цей час багато разів змінювалось обличчя планети, навіть обриси

материків, наступали і відступали льодовики, з'являлись і зникали моря, піднімалися і опускалися гори, змінювався клімат, з'явилися на світ і зникли багато видів рослин і тварин, а сосна подолала час і дожила до наших днів. Тепер ця порода займає одне з провідних місць.

Невибагливість сосни до умов життя зумовлена будовою крони, хвої і кореневої системи. На болотах коріння її знаходиться біля самої поверхні, і кожне дерево ніби сидить на купині. Так сосна рятується від надмірної кількості вологи. На бідних і сухих грунтах, щоб вижити, вона утворює величезну поверхневу кореневу систему глибиною 30-40 см і радіусом 15-20 м. Справа в тому, що в сухих і дуже сухих борах грунтові води знаходяться на глибині, недоступній для сосни, тому й пристосувалася вона перехоплювати ту вологу, яка є у верхньому шарі грунту, живитися за рахунок роси і випарів води, що конденсуються у цьому шарі. Чим гірші умови, тим більший радіус кореневої системи. Така будова дає можливість сосні повніше використовувати ті мінімальні запаси поживних речовин, які є в надто бідному піщаному грунті.

Втрата води взимку від сильних морозів і влітку від посух сосні не страшна, бо її хвоя вкрита кутикулою — тонюсінькою водонепроникною плівкою. Мікроскопічні продихи — устячка, велика кількість яких є на поверхні хвоїнок, щільно закриті і ніби запечатані воском, тому сосна втрачає на трасniрацію води дуже мало. Дивовижно, як мало потрібно сосні для життя: сухий безплідний пісок, голе каміння, а вона росте. Аскетичні властивості сосни дають можливість використовувати її для закріплення і залісення пісків, змитих і сухих земель, на крутосхилах.

На багатих і пухких грунтах сосна утворює стрижневий корінь, який проникає в глибину на 6 і більше метрів. Такій сосні не страшні буревії, шквальні вітри. Коріння сосни оповите чохлами з грибкових ниток — мікрозами. Це типовий приклад симбіозу — співжиття деревної породи і гриба. На пухких і вологих грунтах, супіщаних і легких суглинистих сосна росте разом з осикою і берізкою. Під шатром сосни росте дуб та інші листяні породи, а під ними — різні чагарники.

В сприятливих умовах України, в тому числі на Поділлі, висота сосни досягає 40 м, а діаметр на висоті грудей людини — 1-1,5 м. Дерева, які виросли в густому лісі, мають стрункі, майже циліндричні стовбури і високо підняту невеличку крону з тонкими гілочками. Не дерева, а велетенські щогли, гігантські колони.

Сосна — дерево однодомне. Навесні при основі молодих пагонів з'являються чоловічі шишечки, а на верхній частині подекуди

червонуваті — жіночі. Запліднення відбувається лише через рік після запилення. Коли насіння дозріває, луски жіночої шишечки дерев'яніють. Наступної весни вони розсуваються, і насіння випадає. Насіння має крило, що у 2-3 рази більше від самого зернятка. Важко доводиться молодим паросткам. Вони не виживають у затінку кущів та трав. Тому лісівники і садівники висівають насіння у спеціальні розсадники, де вирощують першосортні саджанці, а вже потім висаджують їх у лісах, парках і скверах.

У соснових лісах будь-якого віку надзвичайно чисте, ніби дистильоване повітря, насичене ароматом. Особливо сильний аромат виділяє хвоя 2-3-місячного віку, що активно синтезує органічні речовини.

Чим вища температура повітря і сильніше пригріває сонце, тим більше виділяє сосна легких ароматичних речовин — фітонцидів. Це в основному терпенові сполуки і ефірна олія, яка синтезується у вузьких каналах (смоляних ходах), що пронизують деревину і хвою. Ефірна олія містить суміш хімічних сполук: спиртів, альдегідів, кетонів та інших.

Нині в кожній аптеці можна знайти ліки, виготовлені із сосни. Це ароматні смолисті бруньки, що добре допомагають при запаленні бронхів, це й хвойні екстракти для ванн, а також лікувальні зубні пасти та мило. У тяжкі воєнні роки вітамінний напій із соснової хвої врятував життя тисячам людей. Він поновлював сили пораненим, підтримував життя виснажених трудівників блокадних міст. Після війни було розроблено спосіб виготовлення хвойної хлорофілокаротинової пасти — цілющого бальзаму, що прискорював загоювання ран та опіків.

Деревину сосни вважають чи не найціннішою. М'яка, легка, малосукувата, добре розколюється, смолиста, має приємний запах, легко обробляється, стійка проти гниття і таке інше.

Сосна — основний будівельний матеріал у житловому і промисловому будівництві. Телеграфні і телефонні стовпи, дамби та греблі, набережні, мости, портові споруди та кріплення вугільних шахт, ферми та балки, сходи та віконні рами, підлоги і двері та безліч інших виробів виготовлено з деревини сосни.

Хімічна промисловість з кожним роком розширяє можливості застосування деревини сосни. З неї, а також з відходів її переробки одержують десятки сортів паперу, електроізоляційних матеріалів, виробляють шовк, целофан, пластмаси — всього понад 20 тис. різноманітних виробів.

Із сосни підсочкою одержують живицю, а також добувають каніфоль. Каніфоль незамінна майже в 70 галузях промисловості.

У Прибалтійських державах, Калінінградській області Росії, в Україні та Прикарпатті, Поліссі та в деяких районах зустрічається янтар, або бурштин, — скам'яніла смола сосни, яку називають ще й смолою віків та сонячним каменем. На Україні найбільші поклади янтарю виявлені на Рівненщині біля села Колесово, де вже відкрито три кар'єри для його добування, а також у Львівській області. Проте найбільші поклади янтарю знаходяться в Калінінградській області. Тут вони зустрічаються під багатометровим шаром піску. Бурштин у звичайній воді тоне, а в морській — плаває. Тисячі років море викидає його на берег.

Бурштин широко використовується для виготовлення оптичних приладів, спеціального медичного посуду, ізоляційних матеріалів, в приладобудуванні. Має у своєму складі до 7% янтарної кислоти — цінної сировини для фармакології і парфюмерної промисловості. Використовується також у кольоровій фотографії, у виробництві барвників тощо. Бурштин — чудовий матеріал для виготовлення ювелірних та галантерейних виробів, сувенірів, намиста. Він має найрізноманітніші відтінки і малюнки. В Україні і в Прибалтиці знайдено бурштин безбарвний, білий, кремовий, жовтий, червонуватий, чорний, прозорий, димчастий, вишневий і рубіново-червоний, з різними дивовижними візерунками. Всього відомо понад 250 кольорів і відтінків цього диво-каменю. Майстри, виготовляючи різні прикраси, намагаються зберегти його природню красу.

На Україні янтар відомий з давніх-давен. У ряді районів Київщини знайдено прикраси з янтарними інкрустаціями, виконані на дуже високому художньому рівні. Ці знахідки датуються VIII-VI століттям до нашої ери. Стародавні майстерні по обробітку бурштину знайдено на Житомирщині, Волині і в Рівненській області. Найбільше добували янтарю в давні часи на території сучасного Овруцького району. Його спалювали в церквах для пахощів і називали «морським ладаном». Цінився він як лікувальний засіб.

Цьому диво-каменю присвячено дуже багато міфів і легенд. Наші предки та інші народи, щоб злі духи не приносили їм лиха, носили на шиї обереги (амулети) з янтарю, вішали їх біля дверей. Вважалося, що цей сонячний камінь запобігає розвитку хвороб і має магічну силу. Багато таких амулетів зберігається у музеї янтарю в литовському місті Паланзі.

В одній із легенд розповідається про те, як морська богиня покохала молодого рибалку і запросила його до себе в гості в підводний янтарний палац. Морський бог, дізнавшись про це, страшенно розлютився і убив рибалку, а палац богині зруйнував. З того часу

богиня постійно плаче. Її чисті і прозорі сльози, такі ж чисті, як її палке кохання, перетворювалися в краплини бурштину.

Морські хвилі постійно викидають на берег уламки підводного палацу і дрібні частки бурштину — сльози богині.

Величезне естетичне значення мають соснові бори. Вони служили і тепер служать джерелом натхнення для багатьох художників, композиторів та поетів. Годинами можна милуватися віковими борами, які зображені на картинах Івана Шишкіна. Сосновий ліс завжди світлий і радісний. Приємно відпочити в ньому в будь-яку пору року, навіть у негоду, коли на відкритих просторах завиває вітер, гуде хурделиця. У цьому лісі, за кілька десятків метрів від узлісся, майже тихо. Вітер розхитує верховіття дерев, і вони, опираючись стихії, шумлять, нагадуючи своєрідну мелодійну музику.

Немов зачаровані персонажі з дитячих казок, стоять сосни взимку, одягнені в білі кожушки і накриті шапками снігу.

Та все ж таки найчарівніша в лісовому царстві картина весняного лісу. Коли ви втомилися, а на серці неспокійно і на душі важко, ідіть в сосновий ліс, на сонячну галявину, послухайте шум сосен і пташиний спів. І коли ви попадете в ліс у травні, коли все цвіте і духмяніє, то зрозумієте, що на землі є ще Божа краса і благодать, музика для слуху і зору.

Серед великої родини сосен є чимало цікавих екзотичних рослин. Однією з найрозповсюдженіших на Поділлі є ***сосна Веймутова***. Вона у себе на Батьківщині у Північній Америці досягає 75 метрів висоти. З її деревини виготовляють олівці, сірники, фанеру. Зверніть увагу на гілочки: шпильки на них тонкі, майже сріблясті і тому дуже декоративні, розташовуються пучками по 5 штук. Для сосен це важлива систематична ознака. Культура сосни Веймутова в Європі нараховує понад 260 років. Швидкий ріст і незначна вибагливість до грунтових умов завоювали їй популярність серед лісівників і паркобудівників. Ось чому цю сосну у вигляді давніх, майже сторічних дерев можна побачити не лише у парках, а й в лісових насадженнях Поділля.

У молодому віці сосна Веймутова може вражатись іржастими грибками. Крім того, на багатих подільських грунтах стовбур сосни росте швидко, деревина стає крихкою, і тому дерево дуже терпить від буревіїв.

Майже подібна до сосни Веймутова ***сосна гімалайська.*** Це східноазіатське декоративне дерево, що має сріблясті шпильки і екзотичні шишки до 22 см завдовжки. Молоді дерева цієї сосни можна побачити у Хоростківському і Гермаківському дендрологічних пар-

ках на Тернопільщині, а також у Кам'янець-Подільському ботанічному саду на Хмельниччині. Розпізнати сосну просто: жодна інша не має такої світлої, довгої і справді стріблястої хвої.

Подібна до сосни Веймутова і ***сосна румелійська***, що походить з Балкан. Вигідно відрізняється від американської тим, що не уражається в молодому віці іржастими грибками.

Крім п'ятишпилькових сосен зустрічаються у подільських садах, дендропарках та скверах ще двошпилькові і тришпилькові види. Наприклад, ***сосна австрійська (чорна)*** з двома шпильками в пучках. Походить вона з Альп, Піренеїв, Балкан. Від звичайної сосни її відрізняють довгі (16 сантиметрів) шпильки і блискучо-бурі пагони. Завдяки швидкому росту, декоративності, зимостійкості і незначній вибагливості до грунтових умов її часто висаджують у лісових і паркових насадженнях.

Цікава і двошпилькова ***сосна Банкса*** з Північної Америки. Там вона росте на скелястих схилах і урвищах. Тому її зовнішній вигляд — покручені гілки, дрібні шпильки, криві стовбури і повільний ріст — наче передає суворі умови батьківщини. Цікаво, що навіть в умовах Поділля при достатньому зволоженні і багатих грунтах ця сосна зберігає свої видові ознаки. Особливо декоративні екземпляри її можна побачити у Гермаківському і Хоростківському дендрологічних парках на Тернопільщині та Кам'янець-Подільському ботанічному саду Хмельницької області.

Серед тришпилькових слід відзначити ***сосну шорстку*** або ***смолисту*** з берегів озера Онтаріо у Північній Америці. Її коричнюваті шишки, пагони і бруньки майже завжди смолисті. Вона може рости на пісках, дуже морозостійка і швидкоросла. Однією з надзвичайно оригінальних особливостей цієї сосни є здатність утворювати пневу парость після рубки, що взагалі невластиво шпильковим культурам.

Досить декоративна ще одна тришпилькова сосна — ***жовта***. Родом вона з Північної Америки, з гір С'єрра-Невади. Має довгі, до 20-25 см, шпильки на кінцях грубих буруватих пагонів, а також великі шишки — до 20 см. У Європі її культивують з 1826 року. Дерева сосни жовтої можна побачити у Хоростківському, Гермаківському дендрологічних парках, у Кам'янець-Подільському ботанічному саду та інших дендропарках Поділля.

Сосни — одні з найдекоративніших дерев наших парків і скверів. Аромат зеленої хвої, архітектоніка крони і могутня колонада соснових стовбурів завжди приваблювали людей.

ТУЄВИК

Туєвик пониклий — вічнозелене дерево, до 30-35 метрів заввишки і 1 метра в діаметрі, з пірамідальною кроною. Кора стовбура червоно-коричнева, дуже міцна. Листя лускоподібне, шкірясте, зверху темно-зелене, знизу білувате.

Батьківщина туєвика пониклого — гори Японії, де він утворює мішані ліси на вологих грунтах разом з іншими хвойними і листяними породами. Зустрічається в Кам'янець-Подільському ботанічному саду, Хоростківському і Гермаківському дендропарку та в інших дендропарках Поділля.

В декоративних насадженнях міст і сіл не розповсюджений. Росте дуже повільно, має вигляд куща 70-90 сантиметрів заввишки. Зимостійкий. Лише в суворі зими підмерзають однорічні пагони. Посухостійкий, тіневитривалий.

В міських умовах добре розвивається. Відзначається декоративністю завдяки великій лускоподібній хвої і звисаючим гілкам. Дає цінну, дуже міцну деревину, яка використовується в Японії в основному на будівництві кораблів і мостів. Розмножується насінням і вегетативно, живцюванням і щепленням на туї західній. Можна застосовувати при створенні скальних садів, невеликих груп і в поодиноких посадках на газонах.

ТСУГА І ПСЕВДОТСУГА

Тсуга канадська — вічнозелене дерево, до 25-30 метрів заввишки і біля 1 метра в діаметрі, з широкою конусовидною темно-зеленою ажурною кроною. Кора стовбура бура, однорічних пагонів — жовтувато-сіра з зеленуватим відтінком, коротковолосиста. Шпильки зверху темно-зелені, блискучі, знизу білуваті. Спілі шишки мають світло-коричневий або сіро-бурий колір, до 2,5 сантиметра довжини і 1-1,5 сантиметрів товщини. Батьківщина — Атлантичний регіон Північної Америки.

Тсуга розвивається повільно. Зимостійка, але в суворі зими в молодому віці підмерзають однорічні пагони. Погано переносить сухість повітря, добре росте в пухкому глибокому грунті, на берегах ставків і річок. В міських умовах почуває себе добре. За декоративними якостями не поступається більшості хвойних культур. Розмножується насінням і живцями.

Тсуга канадська — цінна паркова рослина для створення невеликих груп і поодиноких посадок на газонах.

Псевдотсуга тисолиста — хвойне, швидкоросле, вічнозелене дерево. Воно виростає до 80-100 м заввишки, в діаметрі сягає 2-4 м і живе 1500 років. Батьківщина — тихоокеанське узбережжя Північної Америки, Китай, Японія. До Європи завезена італійським ботаніком Дугласом у 1827 році. Розмножується псевдотсуга насінням, добре росте на сильних пухких темно-сірих лісових суглинках, вологолюбна. Річний приріст досягає 0,7-1 метра, витримує зниження температури до 30 градусів.

Дуже декоративні форми псевдотсуги сизої і голубої. ***Псевдотсуга сиза*** походить з Північної Америки, де вона піднімається в гори до 3000 метрів. Висотою росту поступається зеленій псевдотсузі — росте лише до 45 метрів. Крона вузька, конусовидна, спрямована гіллям вгору, шпильки менші, сизувато-зелені. Більше витривала до високих температур, сухості повітря, краще переносить низькі температури. Вимоглива до грунтових умов. Добре росте на глибоких пухких лісових суглинках. Псевдотсуга сиза — декоративна, придатна для дендропарків, парків, для створення алей і садіння солітерами.

Псевдотсуга голуба близька до сизої, відзначається ширшою кроною горизонтальної форми, шпильки сіро-зелені (голубі). Батьківщина її — Північна Америка. Росте в гірських лісах, більш зимостійка, ніж інші псевдотсуги, не витримує посухи, потребує пухких лісових суглинків. Порода дуже декоративна завдяки голубовато-сірому забарвленню крони. Заслуговує на широке розведення і введення в дендропарки і парки. Розмножується насінням.

Всі види псевдотсуги дуже погано витримують пересадження. Ці породи слід пересаджувати дуже рано, коли вони перебувають ще в повному зимовому спокої. Тсугу канадську і псевдотсугу та їх різні форми можна побачити в Хоростківському і Гермаківському державних дендрологічних парках, в Кам’янець-Подільському ботанічному саду і дендропарку «Поділля», де вони добре ростуть і стали їх окрасою.

ТУЯ

В озелененні міст і сіл Поділля широко використовується туя — як вічнозелена рослина.

У ботанічних садах і дендрологічних парках можна побачити три її види: ***західну***, ***гігантську*** і ***східну (біоту)***.

Західна туя нараховує більше тридцяти різновидностей і форм: *колоновидну*, *золотисту*, *кулясту*, *жовту*, *юнацьку*, *нитковидну*,

строкату, золотисту кінцеву, папоротевидну, пірамідальну, компактну та багато інших декоративних форм.

Тую називають деревом життя, вона задовільно витримує забруднення повітря, виділяє багато фітонцидів, які вбивають шкідливі бактерії. Рослина дуже декоративна і досить морозостійка. Її низькорослі форми можна використовувати в кімнатах, на верандах, в службових приміщеннях. Природний ареал туї західної — Північна Америка. Там ліси з туї досягають двадцятиметрової висоти. Вперше завезли тую до Європи французькі поселенці у XVI столітті. Таку назву цій рослині дали індіанці Америки.

Туя любить рости на пухких вологих грунтах. Витримує посуху, а коли обмаль вологи, росте повільно. Тіневитривала. Розмножується туя, головним чином, насінням та укорінюється зеленими живцями. На Поділлі туї ростуть добре і витримують зими без пошкоджень.

ТИС

Рід тиса з родини тисових об'єднує 8 видів вічнозелених дерев і чагарників, поширених переважно в гірських районах у складі широколистяних і хвойно-широколистяних лісів Північної кулі. Росте тис у Східній і Західній Європі та Азії, зокрема на Кавказі, в Приморському краю, на Сахаліні, в Англії і Україні.

Історію виникнення і поширення тиса на планеті вчені простежили за допомогою даних палеоботаніки і палеонтології. Тисові гаї займали тоді величезні площі. За тих часів, коли на земній кулі з'явився тис, мали місце різні природні катаклізми: змінювались рельєф і клімат, наступали і відступали льодовики, моря і океани, а тис пристосувався до нових умов і дожив до наших днів. Проте, у вік цивілізації йому загрожує повне зникнення, і справа не в зміні клімату, а в нерозумній діяльності людини, невмілому втручанню її у природні процеси.

На Україні тис зустрічається в Криму і Карпатах, але залишилося тут тисових дерев дуже мало. В Криму, наприклад, росте лише кілька десятків старих дерев. Недалеко від гори Ай-Петрі зростають тисові дерева віком 1200 років. В Харексі, неподалік від Місхора, красується тис, який «пам'ятає» римських легіонерів, що колись збудували в цьому урочищі фортецю.

В Україні найбільшим за площею і найбагатшим за кількістю дерев є Княждвірський тисовий заповідник у Печеніжинському лісництві Коломийського лісокомбінату на Івано-Франківщині. Смугою завширшки до 400 м тягнеться цей тисовий гай вздовж крутого правого берега Прута. Це надзвичайно цінний унікальний

пам'ятник природи, має не лише національне, а й всеєвропейське значення. Тис росте тут суцільними групами, або як домішка до інших порід. Площа тисового масиву 100 га. На початку XX століття у цьому урочищі нараховувалося понад 20 тисяч дерев тиса. Після першої та другої світових воєн їх зосталося тут майже вдвічі менше.

Крім Княждвірського, у Карпатах є ще кілька заповідних тисових гаїв — у Тячівському районі на Закарпатті, а також неподалік від Великого Бичкова. Зустрічається тис в урочищах Соколове і Довге Межигірського лісокомбінату. Всі дерева тиса, що зростають у Карпатах (11 600), взяті на облік і ретельно охороняються.

Тис — одна з найбільш довговічних порід на земній кулі. Є дерева, які доживають до 3-4 тисяч років. Проте навіть найстаріші дерева досягають висоти лише 20-25 метрів, але стовбур може мати таку товщину, що його, взявшись за руки, не можуть обійняти п'ять і навіть більше людей.

Тиси, що зростають у Хараксі та в деяких інших районах України, насамперед у рівнинних, мають кущовидну форму. У Криму старі за віком тиси мають вигляд величезного куща з тонким гіллям. Тепер тис — одну з найбільш декоративних порід — намагаються вирощувати у парках і ботанічних садах.

Властивості тиса відомі людям з прадавніх часів. Вони завжди цікавилися причинами його довголіття. Якби вченим вдалося розкрити цю таємницю природи, то, очевидно, вони принесли б людям велику користь. Росте тис надзвичайно повільно. У віці до 6 років приріст його у висоту не перевищує 2-3 см на рік. На добре освітлених місцях він росте ще повільніше. Навіть у найсприятливіших умовах висота 10-річного тиса не перевищує 1 метра. Серед усіх хвойних порід тис найбільш тіневитривала порода. Любить він тепло і вологу. Плодоносить з 30-35 років. Це порода дводомна. Чоловічі суцвіття нагадують мініатюрні жовті кулькоподібні букетики, жіночі мають вигляд зелених бруньок, виділяють солодку рідину, в якій і проростають зернятка пилку. Запилюється тис комахами.

Після достигання плід нагадує соковиту ягоду і має яскраво-червоний колір. Насіння тиса достигає у вересні-жовтні. Перед посівом у розсаднику насіння стратифікують не менше двох років. У природних умовах розселенню тиса сприяють птахи. Насіння, що пройшло через пташиний шлунок, проростає скоріше, ніж те, що попало на землю з дерева.

Тис розмножується парослю від пеньків, відсадками і зеленими живцями. Якщо присипати гілку тиса землею, то з часом на ній з'являться корінчики. Гілку, що укорінилася, відділяють від материнського дерева за допомогою секатора і саджають у потрібне

місце. Тис зберігає здатність утворювати паростки до глибокої старості, з часом вони виростають і утворюються величезні гіллясті кущі.

Крона у тиса дуже густа, хвоя м'яка, плоска, бликуча, темно-зелена, на кінці загострена, проте не колюча, живе на дереві до 4-8, а інколи — 10-15 років. За темно-зелений колір хвої і довговічність з античних часів тис вважається символом туги і жалю, а також священним деревом.

Тис відмінно переносить стрижку і формування крони. У містах він не боїться загазованості повітря. На нього практично не нападають шкідники. За ці якості він високо цінится у зеленому будівництві. З його участю у парках створюються надзвичайно красиві композиції, для чого підбирають різні форми: *кулясту, плакучу, пірамідальну, конічну, карликову, сланку,* з різноманітним забарвленням хвої.

Крім вищезгаданих форм на Поділлі у Кам'янець-Подільському ботанічному саду та Хоростківському і Гермаківському дендрологічних парках зустрічаються ще форми тиса з золотистою і жовтуватою хвоєю. У деяких різновидів хвоїнки ніби оздоблені по краях благородним металом, і це поєднання золотистого та зеленого кольору надає їм особливої привабливості. Різноманітні форми тиса, насамперед з різним забарвленням хвої, завжди є неоціненною окрасою парків. Привабливість тиса посилює його дуже тонка червонувата або жовтувата кора, яка ніби відсвічується сонцем. На старих деревах вона відшаровується смужками. Восени тис має вигляд дуже гарної новорічної ялинки, прикрашеної червоними кульками-плодами.

Деревина тиса має чудовий жовтувато-червоний або червонувато-бурий колір, надзвичайно важка і тверда, відзначається високою пружністю, міцністю і красою, а тому цю породу цілком справедливо називають королівським, або червоним деревом. Річні кільця дуже й дуже вузькі. Тис в дечому схожий на представників роду сосни, ялини і ялиці, проте він відрізняється від них тим, що в його деревині немає смоли і в кроні не шишки, а насіння — горішки, що знаходяться в м'ясистих принасінниках.

Деревина тиса не псується і не гине ні у воді, ні в землі, тому народ називає його негний-деревом. Разом з тим деревина тиса дуже легко обробляється і полірується. Зрізана поверхня її не тьмяніє навіть через сотні років. Має видатні технічні властивості і може бути навіть конкурентом заліза. З неї виготовляли колись найдорогоцінніші сувеніри, шкатулки, списи, луки, руків'я для мечів і кинджалів, музичні інструменти, дерев'яну частину сідел, художні

вироби, оздоблювали у далекому минулому королівські палаци. Вироби з тиса живуть тисячоліття, вони непідвладні часу.

Деревина тиса цінитьcя тепер, як кажуть, на вагу золота. Так, у японському місті Міядзакі на аукціоні було запропоновано для продажу дві колоди тиса рідкісної краси. Довжина кожної з них була 2 метри, товщина — 30 сантиметрів. Власник продавав кожну колоду за 120 тисяч доларів.

Всі частини тиса, за винятком яскраво-червоного соковитого принасінника, отруйні. В його хвої, насінні, корі і деревині є токсичні речовини, алкалоїд токсин, який, насамперед, вражає нервову систему. Мізерна доля токсину смертельна для собак. Тепер отруйні речовини, що містяться у тисі, добре вивчені, і наукова медицина широко використовує їх з лікувальною метою. Недавно вчені Франції виготовили з тиса ліки для боротьби з раком — таксол. У тисі виявили також алкалоїд ефедрин, який використовує медицина.

Крім ***тису ягідного***, в ботанічних садах і дендрологічних парках Поділля культивується ще один вид — ***тис далекосхідний***. Край, де він росте в природній флорі — це Далекий Схід, Примор’я і Сахалін. Він росте швидше, ніж довговічний і красивий його родич — тис ягідний. Лише крона не така густа, світліша. Восени вона набуває червоно-бурого забарвлення, дуже подібного до кольору кори. Принасінник цього виду одягає насіннячко майже повністю, але він не такий червоний, як у тиса ягідного. Скоріше він рожевий. Тому тис далекосхідний часто називають рожевим деревом.

В усіх країнах, де росте тис, він охороняється законом. Майже всюди місця його зростання перетворено на заповідники та заказники.

У Західній Моравії, поблизу замку Пенштейн, росте один з найстаріших тисів у Європі, вік якого сягає, як вважається, 2000 років. Діаметр його стовбура понад 4 метри. Існує легенда, що тисячі років тому один із мандрівників замилувався красивим замком та навколишнім пейзажем настільки, що забув витягти із землі свою тисову палицю. Через певний час вона пустила коріння, пагони, і виріс з неї величезний тис. У середньовічному літописі говориться, що доки буде жити цей тис, доти стоятиме непорушно сам замок. Кілька століть тому, твердять народні перекази, якось обламалась велика гілка у тиса, а вночі без видимої причини завалилась частина замкової стіни. Звичайно, це лише гарна легенда для туристів, які донині мають можливість оглянути чудовий замок та тисячолітнє тисове дерево. Проте співробітники замку-музею ретельно оберіга-

ють старезне дерево і ставляться до нього з великою пошаною: мовляв, краще не ризикувати.

Залишаючи історичний замок, туристи говорять — хай і надалі живе на землі легендарний тис-довгожитель, як жив він до цього часу, дивуючи людей всім, чим нагородила його матінка-природа.

ЯЛИЦЯ

Ялиці досягають до 60 метрів у висоту, мають прямий стовбур. Крона густа, у більшості видів опускається до землі. Нижні гілки мають властивість укорінюватися при з'єднанні із землею. Кора сіра. В одних видів вона до старості тонка і гладенька, а в інших покривається глибокими тріщинами. Звичайно тонкокорі види ялиць не вирізняються довголіттям (150-200 років), в той час як грубокорі живуть до 500 і більше років. В перші роки більшість ялиць росте повільно, і лише з 10-15 років ріст прискорюється.

Рід об'єднує до 50 видів. На Поділлі культивується 13 видів.

Ялиця — одна з найдекоративніших паркових екзотичних рослин. Вона має конічну крону, як і ялина, і тому є прикрасою парків. Одна з них — ***ялиця одноколірна*** — культивується в Хоростківському і Гермаківському дендрологічних парках, Кам'янець-Подільському ботанічному саду та в інших. Дерево досягає до 40-60 м у висоту і 150-180 см в діаметрі. Має красиву, густу, ширококонусовидну крону, опущену до поверхні грунту навіть у середньорослих і старих дерев, які ростуть на галявинах. Кора стовбура і гілок гладенька, сіра. З 45-50-річного віку в нижній частині стовбура вона повздовжньо розтріскується. Кора однорічних пагонів в кінці періоду росту світло-зелена, у зимуючих і дворічних пагонів — зеленувато-сіра. Шпильки до 6-8 см завдовжки і 0,2 см завширшки, щільні з обох боків, сизувато-зелені, матові. Зустрічаються майже цілком сріблясті, навіть з голубим відтінком, одноколірні. Цим ялиця одноколірна відрізняється від інших ялиць. 6-8 років живуть шпильки, які розміщені гребінчасто. Шишки мають розмір 10-14 см.

Батьківщина ялиці одноколірної — гірські ліси тихоокеанського узбережжя Північної Америки. Розмножується свіжозібраним насінням при осінньому посіві (до весни втрачається 60 % насіння). Ялиця одноколірна належить до порід, які швидко ростуть, але в перші 10-15 років вони повільно розвиваються. Зимостійка, посухостійка, до грунту невимоглива. Добре переносить міські умови. У декоративному відношенні переважає інші види ялиць і більшість

шпилькових. За декоративністю її можна поставити в один ряд з ялиною колючою і її формами.

В окремих місцях Поділля (Кам'янець-Подільський ботанічний сад, Хоростківський, Гермаківський дендропарки та інших) зустрічається ще ***ялиця Нордмана*** або ***кавказька***. Це величаве дерево до 50-60 метрів заввишки і 2 метри в діаметрі, з густою конусовидною кроною. Кора стовбура сіро-бура, в нижній частині потріскана, в однорічних пагонів — світло-коричнева в кінці періоду росту, пізніше сіра. Довжина шпильок 1,5-3 см, ширина — 0,2 см, вони трохи роздвоєні на верхівці, щільні, темно-зелені, блискучі зверху, з двома білими смужками знизу. Тривалість життя шпильок — 6-7 років. Шишки 12-20 см завдовжки, 4-5 см в діаметрі, смолянисті, овально-циліндричні.

Батьківщина ялиці Нордмана — західна частина Кавказу, Туреччина. Дерево росте повільно в перші роки, утворюючи красиву густу крону. Потребує багатих грунтів середньої вологості. Зимостійка, однак часто в суворі зими підмерзають однорічні пагони, інколи гинуть окремі дерева. Тіневитривала, добре росте на повністю освітлених місцях. Використовується для створення груп, алей, поодиноких посадок на газонах.

У дендропарках («Поділля», у Хмельницькому, Хоростківському на Тернопіллі) культивується ***ялиця сибірська*** — дерево до 3 м заввишки і 50-60 см в діаметрі, з гарною вузькопірамідальною, майже колоновидною кроною. Кора стовбура і скелетних гілок темно-сіра, гладенька, однорічних пагонів — світло-сіра, рідко опушена. Шпильки 1,5-3 см завдовжки, 1,5-2 см завширшки, м'які, духм'яні, на вершках трохи роздвоєні, зверху темнозелені, знизу з двома слабо вираженими білими смугами. Період життя шпильок 7-8 років. Шишки 5-10 см завдовжки і 2-4 см в діаметрі. Природний ареал — північний схід Європи, Сибір і Монголія.

Розмножується насінням і вегетативно (відводками). Морозостійка, інколи пошкоджується пізніми весняними приморозками, тіневитривала, хоч добре росте в поодиноких посадках на повністю освітлених місцях. Потребує досить багатих грунтів, ціниться в паркобудівництві.

Ялиця цільнолиста або ***маньчжурська*** добре себе почуває в Хоростківському дендрологічному парку. Дерево до 45 м заввишки і до 2 м в діаметрі, з гарною густою ширококонусовидною кроною. Кора стовбура і гілок навіть у молодих дерев має тріщини, чим помітно відрізняється від інших ялиць. Кора однорічних пагонів охриста або жовто-сіра, поздовжно-жолобовидна. Шпильки дуже щільні, тверді, цільні, загострені, 2,5-3 см завдовжки, до 2 мм завширшки, темно-зелені, блискучі зверху і світліші, матові, з ма-

лопомітними білими смужками знизу, розташовані у молодих дерев щитоподібно, або гостро. Тривалість життя шпильок — 8-9 років. Шишки 7,5-12 см завдовжки, 3-4 см в діаметрі, циліндричні, зелені до дозрівання, пізніше світло-коричневі. Батьківщина ялиці цільнолистої — південна частина Примор'я, Північно-Східний, Корейський півострів. Розмножується насінням і вегетативно. Ялиця цільнолиста — цінний вид для зеленого будівництва і лісового господарства. Завдяки красивій кроні і щільній деревині заслуговує найширшого розповсюдження в лісових культурах і в зеленому будівництві для створення різних композицій.

Ялиця нумідійська або ***алжирська*** виростає до 20-25 м у висоту. Має темно-зелені шпильки , знизу з двома білими смужками, на гілках розташовані дворядно. Довжина шпильки 2-2,5 см. До грунту невибаглива, але краще росте на пухких глибоких суглинистих і глинистих грунтах. У молодому віці розвивається слабо. Розмножується насінням. Морозостійка, довговічна. Дуже погано витримує присутність у повітрі пилу, диму і газу. Природний ареал — Північна Африка, Алжир. На Поділлі росте в Гермаківському дендропарку. Порода декоративна, заслуговує на введення в парки окремими деревами.

Ялиця білокора. Дерево виростає до 25 м заввишки, має світлу, майже білу кору. Природний ареал — Північна Америка. Деревина ялиці білокорої краща за деревину ялини. Порода декоративна. Густа крона зверху виблискує білими відтінками, і навіть влітку виглядає мов би присипана інеєм. Розмножується насінням і зеленими живцями. Рекомендується для висадки у парках і скверах Поділля. Культивується у Гермаківському дендропарку.

Ялиця іспанська. Дуже гарне декоративне дерево з пірамідальною кроною, темно-зеленими короткими шпильками, 1-1,5 см завдовжки, які густо розташовані навколо гілок. Природний ареал — Іспанія. Розмножується насінням. У молодому віці підмерзає. Росте у Гермаківському дендропарку. Цікава порода для озеленення міст і сіл Поділля.

Ялиця грецька виростає до 25-30 м заввишки. Шпильки густі, темно-зелені, гострі та колючі, розміщені густо навколо гілок. Розмножується насінням, а також зеленими живцями. Природний ареал — Греція. Ялиця грецька посухостійка, витримує до 20^0С морозу, досить декоративна. Культивується у Хоростківському дендрологічному парку.

Ялиця європейська або ***біла***, заввишки 65 м, живе 700 років. У віці 80 років на родючих грунтах дає запас деревини 1200 м^3 на 1 га. У Карпатах вона підіймається у гори на висоту до 1000 м, входить

до складу змішаних деревостанів і росте тут разом з ялиною, буком, кленом та іншими породами.

Досить добре розмножується насінням. Використовується в озелененні міст і сіл Поділля.

Крім вищезгаданих ялиць на Поділлі у ботанічних садах і дендропарках культивуються ялиці: ***бальзамічна, Віча, миловидна, корейська, Фрезера.***

Власне кажучи, всі ялиці є перспективними породами для вирощування їх в зелених зонах міст і сіл Поділля.

Хвоя у ялиці європейської м'яка і неколюча, має ніжний смолистий і дуже приємний запах. Аромат хвої залежить від наявності в ній борнеолу (борнілацетату). Борнеол має сильні бактерицидні властивості. Хвоя та молоді гілки ялиці містять ефірну олію, смолу, дубильні речовини, органічні кислоти, фітонциди. Вітаміну С у хвої в 6 разів більше, ніж у лимонах. З хвої добувають дорогоцінну ялицеву олію і порфінол — пасту для дезактивізації одягу та інших речей від різних видів забруднення, зокрема і радіоактивними речовинами.

У ялицевій олії міститься 30-45% борнеолу, а всього в ньому 35 лікувальних компонентів. Ялицева олія застосовується для лікування різних хвороб, використовується також для виготовлення цілого ряду лікувальних препаратів, насамперед камфори, яку колись одержували від лавра камфорного, що росте у тропіках. Виявилося, що камфору такої ж якості можна одержати з ялиці. Виробництво її в значних обсягах було організовано в період другої світової війни.

Лікувальні властивості камфори і препаратів з ялиці були відомі людям ще за тисячі років до нашої ери. Їх використовували для лікування ревматизму, радикуліту, запалень, рахіту, екземи, покращення роботи органів дихання і серця. Лікувальні препарати з хвої мають сильні біоактивні і бактерицидні властивості. Вони можуть творити дивовижні речі: лікувати виразки шлунку, опіки, обмороження, хвороби шкіри. Ялицевою ефірною олією лікують гіпертонію і стенокардію. Камфорний спирт призначають при міозитах, невритах і для попередження пролежнів, а краплі «Дента» для заспокоєння зубного болю. При неврастенії і неврозах застосовують бромкамфору. З хвої виготовляють хлорофіло-каротинову пасту для хвойних ванн і лікування різних хвороб.

Препарати з хвої широко використовуються в парфюмерній промисловості, для виготовлення кіно-фотоплівки, целулоїду, лаків, клею. З хвої виробляють кормові концентрати, в яких є велика кількість вітаміну С, каротину — провітаміну А. З 1 тонни хвойного

гілля добувають 150 кг кормового цукру, або 500-600 кг кормових дріжджів.

В тонкій і гладенькій корі ялиці знаходяться випуклі жовна, заповнені смолою або живицею, яку називають ще ялицевим бальзамом. Жовна мають 2-3 см в діаметрі. Їх так багато в нижній частині стовбура, що він здається рябим і має досить непривабливий вигляд. «Живиця — жива водиця» — каже народна поговірка. Вона має сильні бактерицидні властивості, заживляє рани на дереві, захищає його від шкідників, заливає шкідників, які намагаються забратися під кору.

Бальзам — надзвичайно складна суміш смол, ефірної олії та інших речовин. До складу смоли входить 16 складних компонентів. З живиці перш за все виготовляють лікарські препарати, добувають бурштинову кислоту, скипидар та інші цінні речовини. Ялицеву живицю люди почали добувати і застосовувати вже за 4 тисячі років до нашої ери. Широко використовували її жителі Аравії, халдейські жреці, вавілоняни, єгиптяни, елліни і римляни. Вони бальзамували нею померлих, готували ліки, ладан і мірру, використовували у релігійних обрядах. Саме завдяки ялицевому бальзаму останки фараонів збереглися до наших днів. За живицею споряджали спеціальні експедиції в далекі краї.

Техніка добування ялицевого бальзаму набагато простіша, порівняно з підсочкою сосни. Там систематично надрізають поверхневий шар деревини, а тут досить лише проколоти жовну і видавити вміст її у спеціальний посуд. Така підсочка не обіцяє пудових урожаїв: одна жовна дасть вам бальзаму від десятих долей грама до 2-3 г. З одного дерева можна одержати 200-300 г прозорої, як чиста джерельна вода, надзвичайно пахучої і тягучої, як мед, рідини. Ось чому бальзам дорогоцінна сировина, яка застосовується в різних галузях народного господарства. Виявляється, без бальзаму не можна виготовити постійні препарати, необхідні ботанікам, медикам, ветеринарам, зоологам, селекціонерам та іншим спеціалістам. Підготовлені зрізи живих тканин кладуть на предметне скло, заливають їх краплею бальзаму, а потім закривають накривним склом.

Бальзам має відмінні клеючі властивості і знаходить якнайширше застосування в техніці. Він незамінний при виготовленні телескопів, біноклів, мікроскопів та інших оптичних пристроїв, які наближають людину до загадкових світів, а також дають можливість вивчати життя мікроорганізмів. Основна складова частина будь-якого оптичного апарату — лінза — кілька опуклих і увігнутих скелець. Їх потрібно з'єднати і надійно склеїти так, щоб вони

складали єдине ціле, були абсолютно чистими і прозорими. Клеюча речовина повинна мати такий самий кут заломлення променів світла, як і скло. Такою дивовижною, унікальною і напрочуд досконалою речовиною, створеною самою природою, є щедрий її дарунок — ялицевий бальзам. Для цілого ряду технічних потреб живицю переробляють, добуваючи з неї ефірну олію, скипидар, смоли та інші речовини. Саме цю смолу і застосовують в оптичній промисловості.

Славиться ялиця і своєю деревиною. Вона у неї дуже легка, біла, м'яка, без ядра і смолистих ходів, добре обробляється і полірується, використовується у будівництві і столярній справі, для виготовлення меблів, шовку, паперу, деревно-стружкових і деревноволокнистих плит, тари, покрівельної і штукатурної дранки.

Майже всі деревні породи дають паростки від пеньків, а деякі і від коріння. Хвойні породи такої здатності не мають. Їх не можна розмножувати живцями або кілками, як тополі або верби. Вони розмножуються лише насінням, а деякі і зеленими живцями. У хвойних порід насіння має крилатки. Подме вітер, і полетять вони далеко від материнських дерев завойовувати собі життєвий простір. Величезну кількість насіння розсіває щорічно ялиця, проте з мільйонів штук лише одиницям вдається зачепитися за землю і пустити в неї корінчики. Решта, потрапивши в несприятливі умови, гине. Багато насіння з'їдають птахи і лісові звірки. Правда, ялиця — єдина порода з усіх хвойних, здатна розмножуватися не лише насінням, а й відсадками. Крона у ялиці опускається до самої землі. Якщо нижні гілки присипати землею, то через один-два роки вони укоріняться. Шляхом укорінення нижніх гілок у парку можна створити групу з різновікових ялиць. У центрі буде найстаріше і найвище дерево, а на периферії — наймолодші і найнижчі екземпляри.

Ялиця — красиве декоративне дерево, зокрема різновидності з голубовато-сизою і зеленувато-сизою хвоєю. Чарівна ялиця в будь-яку пору року, особливо взимку, на фоні білого снігу, та у травні в період цвітіння, коли гілки її вкриваються жовтуватими колосками — чоловічими квітками. В цей час поряд з ніжно-зеленою хвоєю, що з'явилася весною, виділяється темно-зелена хвоя минулих років.

Ялиця погано переносить загазованість міського середовища, росте лише на багатих родючих грунтах. Однак скрізь, де вона може рости, її необхідно вводити в лісові культури, саджати в парках і скверах, як цінну високо-декоративну культуру.

ЯЛИНА

Ялина звичайна — велике красиве дерево, до 30 м заввишки. На Україні в природних умовах зустрічається лише в Карпатах і в північних районах. На Поділлі її висаджують у лісах і парках.

Вічнозелена ялина належить до родини соснових. Рід її об'єднує 50 видів. По кількості видів серед хвойних ялини поступаються лише перед родом сосни.

Хвоя ялини звичайної чотиригранна, коротка, загострена. Молода хвоя блідо-зелена, з часом темнішає. Шишки мають довжину до 15 см. Насіння достигає восени в рік цвітіння і зберігає схожість протягом кількох років.

Наша ялина звичайна відзначається своєрідною красою і має велике народногосподарське значення.

Ялина звичайна має велику кількість різновидностей і форм. Вчені виявили низинну і борову форми, різновидності з зеленими великими і малими шишками, форми з різним забарвленням і будовою кори. За типами галуження виділяють форми чистогребінчасту, неправильногребінчасту, компактну, щітковидну і плоскогіллясту. Описано декоративні форми з пірамідальною, плакучою і змієвидною кроною.

Ялина — одна з найбільш тіневитривалих і морозостійких порід, проте молоді дерева часто пошкоджуються пізніми весняними заморозками. Погано витримує спеку і сухість повітря, вибаглива до родючості і вологості грунту.

Потрібно зауважити, що ялина, насамперед, рослина півночі. Вона добре пристосувалася до суворих кліматичних умов і може витримувати морози до 50^0C. Кожна хвоїнка її взимку промерзає наскрізь.

Влітку, якщо охолодити ялинову гілку до температури -5^0C, клітини хвої загинуть. Що ж захищає хвою взимку? Виявляється, восени зі скороченням світлового дня, що для листяних порід є сигналом до початку листопада, в ялиновій хвої йде активна підготовка до зимових морозів. Щільно закриваються продихи, через які йде газообмін з атмосферою, збільшується кількість смолистих речовин, а зверху хвоя вкривається восковою плівкою. Змінюється структура і навіть будова клітин, а також біохімічні процеси, які в них відбуваються. В зимовий період життєздатність ялини знижується.

Деревина ялини широко застосовується в народному господарстві. Легка і міцна, вона використовується у будівництві, меблевій

та багатьох інших галузях промисловості. З неї виготовляють тару, спирт, шовк, гліцерин, піроксилін, целулоїд, кіно-, фотоплівку, пластмасу та багато інших виробів. З 1 $м^3$ ялинової деревини можна виробити до 10 000 шт. покрівельної дранки, з якої виробляють козубеньки і кошики.

Ялина — «музикальне» дерево. З неї виготовляють піаніно, скрипки, гітари, балалайки, мандоліни. Для музикальних інструментів придатна лише струнка ялина без сучків, яка зростає в суворих умовах і має дуже вузенькі річні кільця однакової ширини. У важких умовах деревина стає значно твердішою. Вона ніби спресовується і добре відзивається на звуки струн.

Смола ялини — цінна сировина для хімічної, лакофарбувальної, миловарної та багатьох інших галузей промисловості. У корі ялини містяться від 7 до 16% танідів — дубильних речовин. У нашій країні ялинова кора — основне джерело дубильної сировини для вичинки шкіри.

Найбільша цінність ялини — сировина для целюлозно-паперової промисловості.

Хвоя ялини донедавна не знаходила застосування. Однак останнім часом з неї почали робити хлорофіло-каротинові пасти, які використовуються для виготовлення лікувальних засобів, хвойного мила, зубної пасти, препаратів для лікування домашніх тварин. Бальзамічна паста, виготовлена на основі хлорофіліну, сприяє швидкому загоєнню ран та опіків.

З хвої добувають також ефірну олію. Ялина продукує велику кількість живиці, з якої виробляють каніфоль, камфору, скипидар та багато інших цінних речовин. З одного гектара ялинників можна добути до 100 кг живиці.

Різні види ялин широко використовуються у зеленому будівництві. Один гектар її насаджень затримує і знешкоджує щорічно 32 т пилу, поглинає 17 т вуглекислого газу і виділяє 13 т кисню.

Ялина адсорбує значну кількість шкідливих речовин, проте сильного забруднення повітря не витримує.

Хвоя на ялині живе 6-10 років і за цей час нагромаджує велику кількість хімічних сполук, що й призводить до її поступового отруєння і передчасного опадання. Великої шкоди ялині завдають різні шкідники і хвороби. Ялинники часто гинуть від кореневої губки, пошкоджують їх опеньок і трутовик. З життєдіяльністю дерева пов'язано життя 75 видів шкідливих комах. Десятки мільйонів молодих дерев щороку переселяються з лісу у квартири, клуби, школи і на міські площі. Дуже дорого коштує наше новоріч-

не свято. В зв'язку з цим доцільно на ділянках, де проводяться рубки догляду, заготовляти ялинки.

Для зменшення збитків лісівники почали закладати окремі плантації новорічних ялинок. До речі, Новий рік з ялинкою зустрічають по-різному. Можна у парку або сквері вибрати гарне дерево і прикрасити його іграшками та гірляндами, помилуватися лісовою красунею, потанцювати і погуляти навколо неї і піти додому, залишивши її непошкодженою. Ще краще посадити ялинку у своєму дворі, а коли прийде Новий рік, прикрасити її. Останнім часом виготовляють штучні синтетичні ялинки.

Щорічно на різні потреби працівники лісу вирубують значну кількість ялинкових насаджень, тому площа їх швидко зменшується. Для поповнення лісівники закладають клонові плантації.

Серед ялинкових чимало дивовижних екзотів. Найбільш відома ***ялина колюча*** та її *срібляста, блакитна, сиза* та інші форми. Походить ялина колюча з Скелястих гір Американського континенту. Її наїжачені пагони повністю виправдовують свою назву. Шишки цієї ялини 8 см завдовжки. Старі дерева з різним ступенем сріблястого забарвлення можна побачити в садах, парках і скверах Поділля.

Досить подібна до ялини колючої ***ялина Енгельмана.*** Розрізнити ці два види може лише досвідчене око ботаніка чи дендролога. Через сріблясте забарвлення крони її висаджують окремими деревами біля центральних садиб, на відкритих галявинах.

Розмножувати сріблясті ялини найкраще методом зеленого живцювання.

Досить часто зустрічається у Подільських садах і парках ***ялина біла*** або ***канадська***. Її тонкі й короткі шпильки щільно обгортають пагони, надаючи їм сизувато-синього забарвлення.

Ялина сербська використовується в озелененні порівняно рідко. Окремі її екземпляри можна побачити у Гермаківському дендропарку.

На Поділлі є ще кілька цікавих екзотичних видів: ялина аянська, походить з Далекого Сходу, з Кавказу — ялина східна, з Середньої Азії — ялина Шренка. У ***ялини аянської*** шпильки плоскі, знизу сріблясті. В основі перекручені, тому нижня срібляста сторона надає кроні чарівного строкатого забарвлення. ***Ялина східна*** — окраса Кавказу — відрізняється тонким мереживом крони. Дерево заввишки до 50-65 м, шпильки найкоротші серед ялин — до 10 мм. ***Ялина Шренка*** виділяється довгими, до 40 мм, шпильками. На батьківщині, в горах Тянь-Шаню, ялина тулиться до більш вологих

північних схилів і долин. Густе гілля прикриває грунт від надмірного пересихання.

Ялини стійкі проти задимлення, морозостійкі, швидко ростуть. Молоді ялини ростуть повільно. Після 5-10 років ріст у них різко збільшується і тіневитривалі деревця легко переганяють у рості такі дерева як осика та береза.

ЯЛІВЕЦЬ

Ялівець з родини кипарисових нараховує більше 70 видів. В ботанічних садах і дендропарках Поділля зростає до 10 їх видів і 25 форм. Це вічнозелені хвойні кущі або невеликі дерева.

Ялівець звичайний має войовничий вигляд. Його голкоподібні тверді шпильки із білою смужкою посередині дуже колючі і подібні до невеличких світло-зелених із синім відтінком тригранних багнетиків.

Більшість видів ялівцю легко переносять морози і посуху, зростають на порівняно бідних суглинистих і сухих грунтах, а деякі види навіть на пісках. Хвоя після опадання швидко перегниває, тому що в ній активно розвивається корисна бактеріальна флора. Кора тонка, має ніби волокнисту будову і відшаровується клаптями. Пагони червоно-бурі. Хвоя на гілках розміщена пучками, по три штуки в кожному, і тримається до 8 років. Чоловічі квітки мають вид жовтих колосків, а жіночі нагадують зеленкуваті бруньки і складаються з кількох лусочок і трьох насінин зачатків.

Цвіте ялівець у травні. Після запліднення насінневі луски щільно зростаються і стають м'ясистими, соковитими, утворюючи округлі плоди, подібні до шишкоягід. Достигають вони на другий рік восени. На одному дереві можна побачити зелені і соковиті достиглі плоди синювато-чорного кольору. Всередині плоду знаходиться буровато-зелений смолистий і солодкуватий м'якуш і одна-три насінини. Плоди їстивні, цукристі, при розтиранні виділяють своєрідні смолисті і дуже пахучі фарбувальні, дубильні та інші речовини, в яких є ефірна олія, смоли, пектини і органічні кислоти. Збирають лише чорні, тобто стиглі плоди. З них виготовляють сироп для харчових потреб.

Розмножується ялівець насінням і зеленими живцями. У зв'язку з недостатньою кількістю насіння деякі лісгоспзаги вирощують значну кількість саджанців ялівцю зеленим живцюванням, проте більшість лісогосподарських підприємств цим не займаються, тому в лісових культурах його недостатньо (саджанці використовуються для озеленення міст і селищ). У зеленому будівництві використову-

ються плакучі, пірамідальні, колоновидні і сланкі форми. Культивуючи ялівець, потрібно пам'ятати, що ця порода світлолюбна, не переносить забруднення повітря.

У ботанічних садах і дендропарках Поділля розмножують *шведську* форму ялівця з яйцевидною кроною і звисаючими кінчиками гілочок, а також *ірландську* з вузькопірамідальною світло-зеленою кроною. Декоративні форми ялівців прикрашають сквери, створюють чарівні біогрупи на галявинах, серед квітників, чудово вписуються в архітектурні композиції альпійських гірок.

Культивується також ***ялівець козачий.*** Цей надзвичайно оригінальний кущ з дрібними лусковидними шпильками і нахиленими подушковими пагонами популярний в озелененні. В Хоросткові в парку культивується *строката* форма. Забарвлення гілок змінюються від зеленого до білого кольору, що створює неповторне мереживо.

Ялівець віргінський інтродукований в парки і ліси Поділля з Північної Америки, росте до 2000 років, у сторічному віці в умовах Поділля досягає 15 м. Влітку і взимку ялівець виконує лісомеліоративну роль.

Ялівець має чудову унікальну деревину: ядрова, надзвичайно міцна і м'яка, з дуже гарною текстурою і червонуватим кольором. На поперечному перерізі стовбура видно вузенькі і звивисті річні кільця, кожне складається з двох шарів — світлого весняного і темного — літнього. Деревина полірується. Вироби з неї служать віками, тому що містять різні речовини, які надають їм приємного аромату і стійкості проти гниття.

Ялівець виділяє фітонцидів в шість разів більше, ніж хвойні, і в п'ятнадцять — ніж листяні пророди. Встановлено, що один гектар ялівцевого лісу влітку за день виділяє до 30 г летких речовин, які вбивають шкідливі мікроорганізми. Коли людина проведе в заростях ялівцю більше однієї години, навіть одежа її стає стерильною. Такі зарості охоче відвідують хворі тварини. Індіанці деяких районів Північної Америки поселяли хворих на туберкульоз і астму в вігвамах, розташованих в насадженнях ялівцю.

Ялівець використовують в народній і науковій медицині. Всі органи рослин містять ефірну олію, проте найбільше її в плодах. В корі є дубильні речовини, в хвої — каротин і вітамін С. Плоди багаті на інвертний цукор, органічні кислоти, танін, пектин та інші речовини. Народна медицина використовує для лікування плоди, кору, хвою, молоді гілки і коріння.

З ялівцевої деревини виготовляють дьоготь для лікування хвороб шкіри та інших недуг. Ефірна олія з ягід діє бактерицидно і

застосовується як болезаспокійливий, протизапальний і сечогінний засіб. Препарати ялівцю вживають при хворобах шлунка, сечових і статевих шляхів, печінки і жовчного міхура, різних захворюваннях шкіри. Ефірну олію у вигляді мазі або спиртової настойки втирають у шкіру при нейроміозитах, невралгіях і висипах. Раніше нитки, якими зашивали рани, стерелізували ялівцевою олією. Настойка з ягід поліпшує апетит.

Все це свідчить про те, що ялівець — дуже цінна деревна порода і заслуговує на широке впровадження у парки, лісопарки, захисні лісонасадження і ліси Поділля.

ЛИСТЯНІ КУЛЬТУРИ

Серед багатої флори Поділля можна знайти чимало цікавих лікарських, плодових, нектароносних і декоративних квіткових рослин. Разом з тим у парках і скверах є й інтродуковані покритонасінні (квіткові) рослини. Їх близько тисячі видів. Це різноманітні екзотичні ліани й дерева, кущі, квіти й газонні трави. Розповімо лише про окремі найцікавіші види.

АКАЦІЯ

Акація біла походить з Північної Америки. В 1610 році директор Паризького ботанічного саду, відомий вчений-ботанік Жан Робен, повертаючись із подорожі на північноамериканський континент, завіз білу акацію в Європу. Перше дерево, що виростив Робен, і досі зберігається в Парижі як історична пам'ятка природи. З того часу біла акація з надзвичайною швидкістю розповсюдилась на великих просторах майже всіх континентів.

В Україні акація вперше з'явилась 200 років тому в саду графа Розумовського під Одесою. Згодом вона попала в Одеський ботанічний сад, де й досі ростуть найстаріші її представники віком понад 150 років. Тепер акація — поширене дерево в нашій країні, а також на Поділлі.

Квітки акації не тільки красиві й запашні, а ще й досить медоносні. Жодне дерево не дає стільки нектару. На одному гектарі акацієвих насаджень бджоли збирають 1500 кг меду, з середнього за розміром дерева вони можуть зібрати майже 8 кг — набагато більше, ніж дає славнозвісна липа. Прозорий білоакацієвий мед має високі смакові та цілющі властивості і приємний аромат. Він безбарвний, тому навіть в скляній посудині майже зовсім непомітний, довго залишається в рідкому стані. Не втрачає він своїх харчових смакових якостей після кристалізації, коли стає білосніжним і дрібнозернистим.

Біла акація — невибаглива рослина. Розмножується живучими кореневими пагонами та насінням. Особливо багато пагонів дають корені акації. Коренева система її добре розгалужена і сягає в усі

боки понад 25-30 м, в глибину — до 5 м. Акація майже кожен рік дає великі врожаї насіння. З одного дерева можна виростити понад 200 тисяч молодих рослин акації.

В порівнянні з іншими деревними породами акація швидко росте. Відмічено випадки, коли за 12 років вона досягла висоти 12 м і товщини стовбура 30 см. Молоді деревця за рік утворюють коріння довжиною близько 2,5 м. Парослеві пагони від пеньків (після рубки) виростають за рік до 3 м.

Високо цінится міцна деревина акації. Її широко використовують у будівництві, для виготовлення меблів, дерев'яних частин суден.

Біла акація — «войовнича» порода. Всі пагони, гілки і навіть стовбур вкриті міцними, гострими колючками. Однак серед роду акацій зустрічаються і неколючі форми, які необхідні для паркових та вуличних насаджень.

В науковому ботанічному реєстрі біла акація має назву «робінія псевдоакація», так найменували її на честь Жана Робена. А «псевдоакація» — щоб ніхто не сплутав з родом справжніх акацій — вічнозелених тропічних дерев, до яких належить окраса Кавказького чорноморського узбережжя — золотава рясна мімоза.

В Кам'янець-Подільському ботанічному саду, Хоростківському і Гермаківському дендропарках, а також в озелененні міст Поділля можна зустріти різні форми акації: кулясту, з білорожевими квітами, з ланцетними дрібненькими листочками. В Заліщиках, в радгоспі-технікумі, росте колоновидна форма акації білої.

«Робінія псевдоакація» має свою рідню — ***робінію новомексиканську.*** Це невисоке дерево з рожевими квіточками, яке в наших умовах квітує протягом 2-3 разів, а інколи й чотири рази.

До родини бобових, що зустрічаються в ботанічних садах і дендропарках, в озелененні міст і селищ — належать і інші культури, зокрема ***акація жовта***, ***карагана деревовидна***. Остання досить поширена кущова рослина, добре переносить підстригання. Без обрізки може досягти 4-6 м заввишки. Росте на всіх грунтах, в тому числі на підвищеннях. Карагана деревовидна придатна для живих загорож при умові підстригання не рідше одного-двох разів на рік. Висаджується в парках, скверах та лісозахисних смугах.

АЙВА

Рослини з яскравими червоними квітами ботаніки назвали хеномелесами. В XIX століття айву було інтродуковано із Японії в Європу. З того часу екзотичні хеномелеси набули поширення у

парках і скверах. На Поділлі практично неможливо знайти старий парк чи сучасні декоративні посадки, де б не було цих чарівних рослин. Найбільш розповсюджений ***хеномелес японський***, кущ з блискучим вузьким листям, до 3 м заввишки.

У травні вся рослина покривається яскраво-червоним полум'ям квітів. У цей час на пагонах ще немає листя, і тому квіти перетворюють рослину на суцільний палаючий букет. Восени достигають тверді зеленуваті плоди, які за формою нагадують айву. Тому хеномелеси ще називають японською айвою. Після морозів плоди стають м'якими, і з них виготовляють чудовий ароматний чай або компот. Хеномелес японський має паркові форми: *білу* і *біло-рожеву.*

Значно рідше зустрічається ***хеномелес Маулея***, невисокий кущ з квітами жовтогарячого кольору і дрібними жовтими плодами. Хеномелес Маулея особливо декоративний у бордюрних посадках, скверах, садах, альпінаріях.

Усі хеномелеси легко вирощувати з насіння, тому що вони близькі родичі яблунь. Ще простіше відкопати молоду парость, яка масово утворюється біля материнської рослини. Хеномелеси морозостійкі, в умовах Поділля ростуть швидко і вже на 3-4-й рік зацвітають, їх треба висаджувати на багатих пухких грунтах в сонячних місцях.

Близька до хеномелесів ***айва звичайна.*** Походить з Кавказу й Середньої Азії. Великі блідо-рожеві квіти айви дуже привабливі. З її великих соковитих плодів виготовляють не лише компоти й варення, але й чудові гарніри для м'ясних страв. Айву використовують як підщепу для багатьох плодових рослин. В умовах Поділля росте добре. В суворі зими може пошкоджуватись морозами.

АЙЛАНТ

Айлант (китайський ясен) — швидкоросле дерево, до 20 м заввишки, з широкою піднятою кроною. Відзначається гарним великим непарно-пірчастим листям. На Поділлі в суворі зими підмерзає, але швидко відростає, утворюючи сильні, досить гарні молоді пагони з великим листям. Дерево посухостійке і невибагливе до грунту. Росте на всяких грунтах, крім мокрих і важких. Придатне для паркових груп, алей, закріплення схилів. Розмножується насінням і кореневими паростками.

В Україну айлант завезли, щоб прикрашати парки. Листки можна використовувати на корм шовкопрядам і як антивірусний та інсектицидний засіб. З соку кореня виготовляють ліки, лаки, фарби. Красива щільна деревина служить для виготовлення паперу.

Айлант відзначається надзвичайно швидким ростом — до 3 метрів на рік. В місті Кам'янець-Подільському, що на Хмельниччині, у середній школі №9, росте сім дерев айланта віком понад 70 років.

АМОРФА

Аморфа — кущова рослина, 2-3 м заввишки, з досить гарним, як у білої акації, листям та великими китицями темно-пурпурових квітів. Росте на всіх грунтах, зокрема на піщаних і засолених. Утворює густу живу загорожу. Медонос. Легко розмножується насінням. Висаджується в парках, групових і поодиноких посадках, а також в лісозахисних смугах.

АКТИНІДІЯ

Далекосхідна ліана — ***актинідія гостролиста*** добре прижилась на Поділлі. Має чергові прості листки, багатогніздні червоні плоди — ягоди з дрібним насінням. Виростає до 5 м. Рослина декоративна, особливо придатна для вертикального озеленення. Ягоди високовітамінні, з них роблять мармелад, варення. Розмножується актинідія насінням та укоріненими зеленими живцями. Витримує затінення. Добре росте на пухких вологих грунтах.

На Поділлі зустрічається у ботанічних садах, дендропарках та у садівників-аматорів.

АРАЛІЯ

Аралія маньчжурська — невисоке струнке дерево, заввишки 6-8 м. Його стовбурець густо покритий грубими і міцними колючками, а верхівка увінчана розкриленою розеткою довгих подвійно-потрійноперистих метрових листків. Кожен із них складається із 30-40 окремих пластинок. Тому зовні аралія подібна до пальми. Серед літа на самому верху відростають довгі волоті дрібних зеленуватих пахучих квіток — добрих медоносів. Восени достигають дрібні чорні ягоди. Листя поступово червоніє і сяє теплими вогняними барвами.

Аралія маньчжурська славиться не тільки своїм декоративним виглядом. Настій з її коренів понижує кров'яний тиск, має тонізуючі властивості. Аралію маньчжурську легко вирощувати. Насіння проростає навіть без стратифікації. Молоді сходи швидко ростуть і вже на другий-третій рік утворюють грубі колючі стовбурці. Дорослі рослини мають масову кореневу парость, яка поступово підніма-

ється навколо материнської рослини густим каскадом: високі туляться до неї, а менші розбігаються на всі боки. Кореневу парость легко пересаджувати.

Аралія маньчжурська морозостійка, проте в суворі роки верхівки молодих пагонів підмерзають. Добре росте на осонні. Використовується для створення протиерозійних насаджень на крутосхилах, декоративних куртин у парках і скверах. З неї розводять плантації для лікарської сировини.

БАРБАРИС

Рід барбариса нараховує близько 500 видів. ***Барбарис звичайний***, найбільш поширений представник роду, зустрічається майже у всіх природно-кліматичних зонах. Його можна побачити біля берегів Чорного моря, на Поліссі і в Карпатах, в зоні широколистяних і хвойних лісів. Рослина морозостійка, росте навіть на півночі Росії. В Україні зустрічається найчастіше на узліссях, галявинах, під шатром зріджених деревостанів і на схилах пагорбів.

Більшість представників роду барбариса — чагарники різної величини. Барбарис звичайний — кущ заввишки 1,5-2,5 м. Слово «барбарис» прийшло до нас з арабської мови. Назва походить від племені берберів — мешканців північної Африки. «Берберіс» в перекладі з арабської означає черепашка. В Україні за надто кислі плоди народ називає барбарис кислицею, кислянкою або північним лимоном.

Плід барбарису — продовгувата, яскраво-червона їстивна ягода. За смаком, кольором і формою нагадує цукерки. Чагарник відомий багатьом людям і запам'ятовується, перш за все, велика кількість тонких довгих і дуже гострих колючок заввишки 1,5-2 см. Необережний дотик до рослини — і вони боляче ранять тіло. Колючки захищають рослину від любителів обламувати її гілки з квітами та плодами. В кучерявих кущах барбарису знаходять притулок співочі птахи. Гніздування у густих і колючих заростях захищають їх від чисельних хвороб.

Захищають молоді гілки барбарису колючки жовтого, а старі — сірого кольору. На старих гілках колючок значно більше, ніж на молодих. Листки яйцеподібні, світло-зелені, блискучі, на коротких черешках, зібрані у пучки, по краях з дрібними зубчиками і колючками. Цвіте барарис у травні, пишно і гарно. Квіти жовтого кольору, дрібні, на перший погляд непоказні, зібрані у китиці і дуже запашні. Мають досить цікаву особливість — тичинки у них ніби лежать на пелюстках квіток. Плоди достигають восени. В цей час листя бар-

барису набуває красивого жовтуватого або жовтувато-червоного забарвлення, а ягоди — яскраво-червоного кольору. Ягід на кущах так багато, що листя майже не видно. Від такої краси важко відірвати погляд.

Барбарис невибагливий до грунту, росте навіть на піщаних і сухих грунтах. Розмножується насінням, відсадками і кореневими паростками. Його можна рекомендувати для посадки на ярах і еродованих крутосхилах, у парках і на вирубках як домішку до головних порід. Цінується він і в зеленому будівництві, насамперед, надзвичайно декоративний ***барбарис Тунберга***. Доброю славою у садівництві користуються і деякі інші види барбарису для створення з них чудових живоплотів.

Раніше захоплювалися цією рослиною як гарним декоративним чагарником. Барбарис залюбки саджали заможні господарі, зокрема у Франції, у садибах і парках. Це викликало селянські «Барбарисові» бунти. Селяни стверджували, що цей диявольський чагарник заражає зернові культури згубною хворобою — іржею. Багаті не вірили, що одна рослина може заражати іншу. Згодом, коли вчені стали користуватися мікроскопом, були відкриті мікроскопічні грибки, одна із стадій розвитку яких відбувається на нижній стороні листя барбарису. Землероби вже давно помітили: де є барбарис, там злаки пошкоджуються іржею. Варто знищити барбарис — і зникає ця хвороба. Тому барбарис недоцільно саджати поблизу полів.

Барбарис дуже корисна лікарська рослина. Ще вавілоняни і асірійці за сотні років до нашої ери знали про його кровоочисні властивості, в арабських країнах він був також визнаною і досить популярною лікарською рослиною. Для цієї мети використовують листя, кору, плоди і коріння. Всі частини рослини, крім плодів, містять алкалоїди, головним з яких є берберин. Найбільша кількість його міститься у листі. У корі стовбурів і гілок, крім берберину, є також бербамін, колумбамін, оксикантин, леонтидин та багато інших алкалоїдів.

У листі і корі є також аскорбінова кислота, каратиноїди, дубильні речовини і мікроелементи — нікель, цинк, молібден. У плодах багато вітамінів С, К, цукру, яблучної і лимонної кислот. У добре освітлених кущах вміст корисних речовин на 20-50% вищий, ніж у тих, які ростуть в затінку. Влітку на одному кущі барбарису можна побачити листя з різним забарвленням. На освітленій частині крони воно може бути оранжево-червоне або червонувате, в середній частині, куди менше потрапляє світла — зелене.

Добре освітлене листя виробляє значну кількість фарбувальних речовин — антоціанів. У барбариса з антоціановим забарвленням листя процеси асиміляції і дихання йдуть активніше, ніж у зеленолистих. Антоціани проявляють Р-вітамінну дію на організм людини і тварин, сприяють виведенню з організму радіоактивних та інших шкідливих речовин. Настойка з листя застосовується в медичній практиці як кровоспинний і жовчогінний засіб.

З давніх часів барбарисом лікують жовтяницю, цингу і простуди. Ягодами активізують травлення, сік п'ють при лихоманці. Препарати з кори і коріння діють заспокійливо, а настойкою з коріння полощать рот при запаленні ясен. Народна медицина застосовує плоди барбарису для зниження кров'яного тиску. Відвар коріння вживають при захворюваннях печінки. Сік з плодів — цінний вітамінний і загальнозміцнюючий засіб.

Барбарис — чудовий медонос. Квіти його виділяють велику кількість нектару. Барбарисовий мед має жовтуватий колір, приємний смак і високі цілющі властивості. З плодів барбарису готують смачне варення, соки, желе, мармелад, сиропи, приємну кислу приправу до різних м'ясних і рибних страв. Плоди цінуються у лікерогорілчаній і кондитерській промисловості.

Барбарисовий сік з успіхом замінює лимонний, а в деяких стравах буває і кращий за нього. Інколи замість соку вживають для підкислення страв порошок з висушеного м'якуша ягід.

Барбарис — барвникова рослина. З нього можна виготовити червоне чорнило, а відваром з гілок і кори фарбувати вовну, тканини і шкіру у лимонно-жовтий колір. Знаменитий жовтий сап'ян одержували колись за допомогою барбарисових барвників. Жовта і надзвичайно тверда деревина барбарису використовується для виготовлення сувенірів, шведських гвіздків, художніх виробів.

В садах і парках Поділля зустрічаються ще інші види і форми барбарисів: ***сибірський***, ***крупноколючий***, ***канадський***, ***дрібнолистий***, ***Віга***, і т.д., що мають велику цінність у декоративному садівництві.

БЕРЕЗА

З давніх-давен береза була символом чистоти, невинності та ніжності. Вона оспівана в піснях, прославлена в живописі.

З-поміж дерев цю білокору красуню найбільше шанують люди. У якого дерева ще є такий чистий і світлий стовбур? За будь-якої погоди, в будь-який час, незалежно від пори року здалека помітиш її, впізнаєш, ні з яким іншим деревом не сплутаєш.

Береза — єдине дерево серед усього рослинного світу, яке має білу кору. Цим вона завдячує особливій речовині — бетуліну, вперше відкритого нашими вченими.

Береза — одна з найбільш поширених лісових порід. В Україні на березові гаї та посадки припадає майже 6% державного лісового фонду. Рослини відносяться до родини березових. Нараховується до 60 їх видів.

На території України поширено 4 види: ***бородавчаста***, ***пухнаста***, ***низька*** та ***дніпровська***.

Береза бородавчаста заселяє райони лісової та лісостепової зон Скандинавії, Середньої Європи, Балкан, Західного Сибіру, Алтаю. В Україні розповсюджена на Поліссі, на півночі Лісостепу, в степу, у Прикарпатті, в Карпатах і Закарпатті. Росте вона і чистими березняками, і в мішаному лісі. Швидко заселяє вільні місця. Під її шатами добре почуває себе тіневитривала ялина, яка зрештою витісняє світлолюбну берізку. Березняки віком 60-80 років швидко рідшають. Крона берези бородавчастої ажурна, з пониклими гілками. Стовбур — 10-20 м заввишки, з гладенькою білою корою, внизу при основі він чорно-сірий, з глибокими тріщинами. Молоді пагони тонкі, червоно-бурі, покриті наростами, наче бородавками. Листки бувають цілісні, яйцеподібні, ромбовидні, гострозубчасті по краю.

Береза пухнаста має більш кучеряву крону, гілки спрямовані вгору, молоді пагони рівні, без бородавок, опушені густою сірою повстю. Рослина тіневитривала, тяжіє до вологих місць, росте на болотах, узліссях соснових та мішаних лісів.

Розпускаються листки округлої форми одночасно з цвітінням. Запилювання відбувається за допомогою вітру. Плід — горішок з однією насіниною, що має по боках плівчасті крильця, наче великі вушка.

Берези — рослини однодомні. Їхні квітки зібрані в сережки: жіночі — маточкові — товстіші, направлені вгору, чоловічі — тичинкові — поникли, завдовжки до 6 см, сидять на кінцях гілок.

Кожен, мабуть, бачив, що в березовому гаю дерева ростуть не поодинокі, а купками — по два, три, чотири. Стоять вони ніби в танку. Життя цим берізкам-сестрам дав один пень. Від нього паростки утворили так звану пневу поросль. Лісівники мало цінують їх, тому що деревина таких рослин гірша, кількість на гектарі менша, ніж у березневому гаю, який піднявся з насіння.

Деревина берези бородавчастої дуже міцна, добре полірується і є цінним будівельним матеріалом. З неї виготовляють світлі, гарні меблі, паркет, її використовують для інкрустації різних виробів.

Особливо цінятся в меблевому виробництві нарости, або капи. Деревина ***берези даурської***, яка росте на Камчатських сопках, не поступається твердістю навіть самшиту, а за опором вигину наближається до заліза і перевищує чавун. З неї роблять ткацькі човники і багато деталей машин, які працюють при постійному терті.

Росте на півдні Приморського краю на Далекому Сході ***береза залізна*** — високе дерево із сіро-бурою корою. Вона довгожителька, окремі дерева живуть близько 400 років. Деревина її справді «залізна» — дуже тверда й міцна. Цю березу занесено до Червоної книги, і лише наполегливе штучне розведення допомагає відродити зникаючий вид.

Не менш тривожний стан із ***березою Максимовича***. Високе дерево з великими листками росте тільки на острові Кумашир Курильського пасма та в Японії.

Береза грельська — рідкісний вид, зустрічається лише на гірських хребтах Західного Закавказзя.

Особливу славу здобула береза з візерунковою деревиною. Це форма берези бородавчастої, відома під назвою береза *карельська*. Поздовжній зріз її нагадує мармур, яких тільки візерунків тут не побачиш: химерні спіральки, довгі звивини, квадратики, хвилясті багатошарові лінії. У давні часи жителі Карелії такою деревиною навіть сплачували данину. Про неї складали пісні та легенди. Її брали з собою на полювання, вважаючи, що й маленький шматочок дерева принесе удачу. У минулому меблеві вироби з неї прикрашали вітальні вельмож. В 1934 р. заборонено рубки карельської берези і взято під охорону держави.

Крім вищезганих видів у ботанічних садах і дендропарках Поділля зустрічаються інші види і форми берези, зокрема: ***вільковидна***, ***Литвинова***, ***верболиста***, ***маньчжурська***, ***киргизька***, ***крупнолиста***, ***ліщиновидна***, ***голуба***, ***Кузмищева***, ***плосколиста***, ***ребриста*** та інші.

Багата історія виробів з берези. Наприклад, з березової кори або бересту в сиву давнину виготовляли посуд, кошики, гаманці, взуття. В 1964 р. під керівництвом професора А.В.Арцизовського археологи, досліджуючи розкопки стародавнього Новгорода, знайшли кілька шматочків бересту, на яких виявили письмена. Спочатку знайшли 40 берестяних грамот, а тепер їх відомо понад 600. В наш час берест найчастіше використовують для добування дьогтю. Зрізають берест ранньою весною, коли починається сокорух. У цю пору він добре відокремлюється від лубу, а «ранка» затягується тонкою плівкою.

Збирають берест також із зрубаних дерев. Після сухої перегонки одержують березовий дьоготь. Його використовують для обробки шкіри при виготовленні взуття. Очищений дьоготь використовують також у парфюмерії, медицині, ветеринарії. Ефірна олія, видобута з дьогтю, вживається як глистогінний засіб. Дьоготь також заміняє паливномастильні матеріали.

Березове гілля — найкраще для металургійної промисловості.

Народна і наукова медицина широко використовують цілющі властивості берези. Настій з бруньок та листків — сечогінний та жовчогінний засіб. Свіжі листки допомагають при ревматизмі, заспокоюють біль. Соком з листків змазують уражені місця при хворобах шкіри. Дуже корисний березовий сік. Він містить цукор, вітаміни, яблучну кислоту. Всі види берези дуже цінні в декоративному і лісопарковому будівництві.

БУНДУК І БУДДЕЛЯ

Бундук канадський з широкою кроною досягає до 25 м заввишки. Дерево належить до родини бобових. Листя велике, подвійнопірчасте. Плоди — широкі стручки. Зустрічається здебільшого в подільських ботанічних садах, дендропарках та старовинних парках. Використовується для насадження алей, груп і поодиноких екземплярів. Розмножується насінням і кореневими відсадками.

Будделя Давида — кущова рослина до 3 м заввишки. Батьківщина — Японія, Китай. В ботанічних садах, дендропарках Поділля почувається добре. Квіти бузкового кольору, зібрані у вузьковолосисті суцвіття, з сильним медовим запахом, з'являються в червні і цвітуть до листопада. Розмножують буделлю насінням і зеленими живцями. Цінна культура для паркобудівництва.

БУЗОК

Бузок — переважно кущова рослина, деколи досягає розмірів невеличкого дерева.

В природній флорі нараховується 30 видів, які зростають у помірному поясі Північної півкулі. Бузок природного походження зустрічається у горах Китаю, Кореї, Ірану, Афганістану, Туреччини. Росте в Японії, на Далекому Сході в Уссурійській тайзі, на Балканах та в деяких інших районах. В тридцятих роках минулого століття значні за площею зарості бузку виявили вчені в південних районах Карпат на висоті 700-800 м над рівнем моря. В Гімалаях бузок піді-

ймається в гори на висоту до 600 м і зростає на сухих і кам'янистих схилах та узліссях.

Батьківщиною бузку вважається Китай. Тут нараховується 23 його види. Деякі вчені доводять походження його з Балкан, де зростає ***бузок родопський***. В Україні є 2 види: ***звичайний*** і ***східнокарпатський***. В озелененні міст і сіл культивується 20 видів і величезна кількість сортів і форм. Найбільші за площею зарості бузку знаходяться у верхів'ях Дністра.

Культивують бузок з давніх часів. В гірських районах Персії він є одним з найпоширеніших видів чагарнику. Дослідники стверджують, що саме бузок перський у давні часи завезли з Китаю. З часом він здичавів і поширився в гірських лісах. Окремі дослідники доводять, що саме з Персії бузок попав в сади Константинополя.

Із історії декоративного садівництва відомо, що вперше до Європи бузок був завезений із Константинополя австрійським дипломатом біля 1563 року. Під час перебування в турецькій столиці і оглядин садів, що збереглися ще з часів візантійської епохи, він звернув увагу на красиво квітучий кущ, який турки називали «лілак». Повертаючись в свою країну, привіз насіння. Через деякий час вирощений у Відні бузок зацвів, а згодом поширився по всій Європі, а потім і в країнах Північної Африки, зокрема в Абіссінії. Назва бузку більшістю європейських мов дуже схожа і походить від турецького слова «лейлак». В Абіссінії, сучасній Ефіопії, його назвали «серінгс». Відомий шведський вчений, даючи наукову назву, використав це слово і назвав рослину «серінга вулгаріс», в перекладі — бузок звичайний. Російська назва «сирень обыкновенная». Ряд ботаніків дотримуються думки, що назва бузку грецького походження. Слово «сірінг» в перекладі з грецької означає очеретяна трубка. У зрізаних молодих пагонів бузку дуже легко видавити крихку серцевину і зробити сопілку, на грецькій мові «сірінга».

Про походження назви бузку є декілька міфів. Ось один з них. Бог лісів, покровитель пастухів і мисливців Пан (Фавн) закохався у красуню — німфу Сірінгу. Німфа не любила Пана і боялась його. Він був страшною потворою: рогатий, на цапиних ногах, тіло вкрите густою і довгою шерстю. Постійно блукав лісами і, раптово з'являючись, лякав людей. Звідсіля і вислів: панічний жах, паніка. Пан переслідував німфу всюди, і вона ніде не могла від нього сховатись. Рятуючись від нього, Сірінга у річці перетворилась в очеретину. Проте Пан знайшов її і тут. Він зрізав очеретину і зробив з неї сопілку, яка заспівала ніжним голосом Сірінги. Народ увічнив пам'ять Сірінги, назвавши її ім'ям бузок.

Більшість видів бузку — світлолюбні чагарники, висотою 0,7-4 м, інколи невеликі деревця, 5-9 м заввишки, з діаметром стовбура до 25 см. Листя блискуче, темнозелене, гладеньке, за розташуванням супротивне, за формою яйцеподібне, в основі серцевидне, на верхівці загострене, цілокрає і досить щільне. Восени опадає на землю, не змінюючи кольору. Навіть взимку під снігом листя лишається зеленим, ніби його щойно зірвали з куща. Крона густа, розлога, округлої форми. Кора сіра і гладенька.

Бузок відмінно очищає повітря від пилу та різних шкідливих домішок. Найкраще росте і цвіте на родючих землях при достатньому освітленні. Досягає віку до 100 років. Квітки запилюються комахами. Витримує морози до 30°С.

У старіючих кущів посадкою на пень можна викликати появу молодих паростків, які з'являються зі сплячих бруньок біля кореневої шийки. З часом бузок паросткового походження не відрізняється від молодих кущів, вирощених з насіння. Після такого омолодження старі кущі знову добре ростуть, щорічно рясно цвітуть і плодоносять.

Бузок має надзвичайно велику і сильно розгалужену поверхневу кореневу систему. Його коріння — це справжня насосна станція, яка викачує з грунту значну кількість вологи. Бузок дає величезну кількість кореневих паростків і постійно самопоновлюється, розростається і займає все більшу площу. З часом з одного куща може утворитися цілий гай.

Розмножується бузок також насінням та зеленими живцями. Плід — коробочка, насіння плоске, крилате, легко розноситься вітром. Перед посівом в лісорозсадниках його стратифікують протягом 6-7 місяців, після чого насіння має високу схожість — понад 90%. Саджанці, вирощені з кореневих паростків або горизонтальних відсадків, зацвітають на 3-4-й рік, а з насіння — на 6-7-й рік. Деревина тверда і щільна, з гарною текстурою. Використовується для виготовлення різних виробів.

Бузок — улюблений чагарник паркобудівників і озеленювачів. Люди цінують його за чудову красу в період цвітіння, коли кожен кущ нагадує величезний букет. Квіти мають найрізноманітніший колір: білий, блакитний, рожевий, бузковий, червоний, ліловий. Квіти зібрані у суцвіття — довгі китиці, завдовжки 30-50 см, які нагадують пухнастий хвіст лисиці. В суцвітті є в середньому чотири китиці, і у кожній з них до 200 окремих квіточок. На одному кущі нараховується до 500 суцвіть, 200 китиць, 100-400 тисяч квіточок.

Повсюдно бузок прикрашає міста і села. В нашій країні в садах і парках, палісадниках, на вулицях він культивується з початку XVIII

століття. Деяких видів бузку на планеті небагато, а культурних сортів і форм, одержаних лише від бузку звичайного, понад тисячу. У дикоростучого бузка лілово-голубі квіти діаметром не більше 1 см. В кожному суцвітті також бузку всього лише кілька квіточок. В культурних сортів діаметр квіточки досягає 4 см і в одному суцвітті буває до 800 квіточок. Є сорти з масою всіх суцвіть до 8 кг на одному кущі.

Багатьом любителям природи і садівниками відоме ім'я Л.О.Колесникова. Талановитий селекціонер вивів неперевершені зразки бузку — всього понад 300 сортів. Немало його сортів визнані найкращими у світі.

В 1973 році Міжнародне товариство бузководів нагородило Л.О. Колесникова медаллю «Золота гілка бузку». Невтомний трудівник і пропагандист краси мріяв про ті часи, коли бузкове диво масово вийде на вулиці, в сади і парки міст та сіл нашої країни.

Далеко за межами України лине слава про казковий гай бузку Центрального ботанічного саду в місті Києві площею 1,7 га. Тут зростає понад 1000 кущів, 23 види дикого бузку та 74 сорти виведеного селекціонерами. В період цвітіння тисячі киян і гостей міста поспішають сюди, щоб помилуватися рукотворним дивом, побачити величну і неповторну красу, подихати цілющим повітрям, напоєним ароматом квітів. Сад бузку розташований на схилах Дніпра. Під час цвітіння він нагадує велетенський різнобарвний килим.

На Поділлі цікаві види, сорти і форми бузків культивуються в Хоростківському дендрологічному парку.

Бузок можна примусити цвісти і взимку. Для цього після закінчення вегетації і опадання листя потрібно зрізати гілку і покласти її на п'ять тижнів у холодильник. За два тижні до того, як буде потрібен букет, гілку на дві години кладуть у холодну воду, щоб вона відтанула. Потім розплющують її нижню частину і ставлять у воду кімнатної температури, додавши у неї кілька чайних ложечок цукру.

Бузок цінна лікарська і промислова рослина. Для лікування використовують квіти і листя. В листі є глікозід, сирінгін, у квітах — ефірна олія. Бузок виділяє значну кількість фітонцидів та інших летких речовин, які швидко вбивають шкідливі мікроорганізми. Ефірна олія — чудова сировина для парфюмерної промисловості. Екстракти з квітів бузку використовують для виготовлення парфумів та одеколону. З 70 кг квітів добувають лише 7 грамів екстракту.

Чай із суцвіть бузку в народній медицині використовують при захворюваннях нирок, ревматизмі, бронхіті, простудних захворюван-

нях. В суміші з квітами липи застосовують як потогінний і протизапальний засіб. Добре розім'яте листя прикладають до виразок, ран і наривів. Настойку з висушених бруньок використовують для видалення солей з суглобів і лікування подагри. Квіти та листя, змішані з вершковим маслом або вазеліном, дають мазь для лікування поліатриту. Вказані препарати отруйні, тому використовують їх за порадою лікарів.

БУК

Бук — любий «брат» дуба: належать вони до однієї родини, ростуть поряд. Вони стали рідкістю. У XIX столітті на Поділлі букові, як і дубові, ліси були основними. Лише невеликі острівці та реліктові фрагменти їх зустрічаються в Бережанському, Борщівському, Бучацькому, Гусятинському, Монастириському, Теребовлянському районах Тернопільської області; Ярмолинецькому, Городоцькому, Кам'янець-Подільському, Красилівському Хмельницької області; Крижопільському, Вінницькому, Таврійському, Козятинському, Жмеринському, Гайсинському, Вінницької області.

Найбільш цінні, високопродуктивні, біологічно стійкі букові деревостої взято під охорону держави, як пам'ятки природи.

Бук належить до родини букових, налічує 10 видів. В Україні зростає два: ***бук лісовий*** і ***бук кримський***. ***Бук лісовий*** або ***звичайний*** — могутнє, струнке дерево, заввишки до 50 м. Стовбур вкритий гладенькою сріблястою корою. 60 років для нього — «юнацький вік»: у густих бучинах тільки в ці роки починає він плодоносити. Листки щільні, яйцевидні, з рівними краями. Облітаючи, вони, як і листки дуба, довго не гниють, тому взимку під деревом їх нерідко можна знайти майже свіжими. У листках є дубильні речовини (близько 6%), які затримують процес гниття. Така властивість листків використовується при штучному розведенні женьшеня. Його цілющий корінь чутливий до несприятливої дії мікробів. Старе листя визнано основним добривом для насаджень женьшеня.

Бук лісовий розселився по всій Західній Європі. У нашій країні найбільш поширений у Карпатах, де зростає на схилах гір на висоті 1,5 км над рівнем моря. Острівцями зустрічається в західному Лісостепу.

Бук кримський — поширений у Криму та на Кавказі. Понад 9% площі лісів нашої країни припадає на деревостої бука.

Деревина бука біла, з жовтувато-червоним відтінком, щільна, важка, тверда й водостійка. Як і деревина дуба, вона чим більше

насичується водою, тим стає міцнішою. Здавна робили з неї млинові колеса, тепер використовують в суднобудівельній промисловості. Гарна текстура йде для оздоблення музичних інструментів, опорядження телевізорів та радіоприймачів. Поспіла деревина бука не має запаху, вона придатна для збереження та перевезення багатьох харчових продуктів. Використовують бук для виготовлення деталей в машино- і у літакобудуванні. Деревина також добра сировина для виготовлення паркету й фанери, креслярського приладдя, лож для рушниць тощо.

Не так багато є дерев, що залишили про себе пам'ять в географічних назвах. Саме від назви букового лісу дістала ім'я велика область на сході Карпатських гір — Буковина, яка входить до складу Чернівецької області України. В Чехословаччині є селище Букоза. Така «данина» букові не випадкова: це згадка про густі ліси, які вкривали майже всю Західну Європу. Цінною деревиною роль бука не вичерпується. Часто під деревами бука можна знайти тверді, вкриті щетинками кульки, розміром з невелику сливу. У них Містяться два-чотири блискучі коричневі тригранні горішки. За формою вони нагадують великі зернятка гречки. Це букові горішки. Достигають вони у вересні-жовтні, через місяць опадають. Букові горішки — справжня комора поживних речовин: ядро майже наполовину складається з жирів, є в ньому крохмаль, цукор, азотні сполуки, клітковина, лимонна кислота, дубильні речовини, вітамін Е, різні мінеральні сполуки. Великий вміст олії та інших корисних речовин робить букові горішки цінною сировиною для харчової та кондитерської промисловості. У найбільш урожайні роки, які повторюються через кожні два-три роки, з одного гектара збирають до 300 кг горішків. Кожний кілограм дає понад 200 грамів чудової харчової олії. Макуха використовується при виготовленні замінників кави і на корм великій рогатій худобі, свиням, курам, косулям, білкам, дятлам.

Букове борошно здавна було великою підмогою для людей. Виробляють його з очищених та підсмажених горішків. Якщо до нього додати пшеничного борошна, вийде прекрасна суміш для млинців, розсипчастого печива та багатошарового тіста. На Кавказі і в Карпатах букове борошно додають у хліб, і він виходить значно смачнішим ніж з пшеничного або житнього борошна. В зв'язку з тим, що в плівочці ядра міститься токсичний алкалоїд фагін, горішки вживають тільки підсмаженими.

Поживні якості букових горішків були відомі стародавнім грекам і римлянам. Їх використовували в харчуванні людей і тварин. Звідси видова та родова назва бука «фагус», походить від грецького

слова «фагос», що означає «корм, їжа». Цікаво, що слово «бук», яке має подібне звучання майже в усіх слов'янських та германських мовах, було родоначальником слова «буква». Колись на букових дощечках писали — літери букви, а спорідненість слів «бук» та «буква» пояснень не потребує. Німецьке слово «бухе» й англійське «буук», в перекладі «книжка», мають таке ж походження.

Однією із складових частин клітинних стінок вищих рослин є целюлоза. Вона створює основний каркас дерева, що несе всі механічні навантаження. Целюлоза — вихідний матеріал для багатьох галузей промисловості. В буковій деревині вона становить більш як половину складу. Для її виділення деревину піддають сульфітному варінню. При цьому всі домішки переходять до розчину, деякі гідролізуються, утворюючи різні цукрові сполуки. Розчин набуває солодкого смаку. Усе, що залишається — майже чиста целюлоза. Далі її шлях різноманітний: штучні шовк і шкіра, целофан, найкращі сорти паперу. В розчині міститься близько 12% ксилози. При загустанні утвориться сироп, до 80% якого — сухі речовини, що кристалізуються, утворюючи ксилозу. Ксилоза — сировина для харчової та фармацевтичної промисловості. Її використовують для виготовлення фурфуролу, який необхідний при рафінуванні олії. З фурфуролу виготовляють антисептик — фурацилін. Найбільш вагомим є виробництво із ксилози ксиліту, який може замінювати глюкозу. Ксиліт не спричиняє негативний вплив на організм людей, яким глюкоза протипоказана. Значення ксиліту для медичної практики та харчової промиловості важко переоцінити. Це прекрасний лікувальний продукт. Він дає змогу «розвантажити» клітини, які виробляють інсулін.

З деревини сухою перегонкою добувають буковий дьоготь та креозот. Креозот — жовта масляниста рідина з різким запахом. За хімічним складом — суміш органічних сполук, з яких в основному феноли — добрі антисептики, наприклад, карболова кислота. Крезотом лікують початкові стадії туберкульозу, гнійні процеси в бронхах та легенях.

У наш час екологічних негараздів чистота повітря стає найактуальнішою. Тому оцінюють дерева не тільки за якістю деревини або кількістю плодів, а й також за вмінням «захистити» атмосферу. Протягом однієї години дерево бука переробляє 2,35 кг отруйного окису вуглецю. Справжній природний фільтр. Один автомобіль за один кілометр пробігу в середньому викидає в повітря 0,035 кг окису вуглецю. Отже, одне дерево бука спроможне «знешкодити» шкідливий вплив майже 70 автомашин протягом години. За годину бук виробить і віддасть до 1,7 кг кисню, за день забезпечить потребу в

ньому 64 мешканців міста. Крім того, він за годину звільняє від пилу близько 5000 м3 повітря. Щодня дерево випаровує 400 л води, на 10% збільшує вологість грунту поблизу коріння. У вологому повітрі різні дрібні частинки кіптяви та пилу краще осідають. Букові насадження мають величезне санітарне та захисне значення. Небагато є лісах та парках дерев, спроможних конкурувати з буком за цими показниками.

Букові дерева висаджують у парках, як прекрасну декоративну рослину. Крону легко підстригати і формувати.

В подільських садах, парках в населених пунктах зустрічаються різні форми ***бука європейського*** з червоним, плямистим, цілокраїм і розсіченим листям, парасолько- і колоновидною, пірамідальною і плакучою кроною, з кроною, схожою на дуба.

Цікава форма бука *червонолистого*, що росте в Хмельницькому на вулиці Гагаріна, 5: два дерева віком 90 років та чотири дерева віком до 120 років.

На Тернопільщині, в місті Хоростковi, в старому парку збереглося дерево бука червонолистого віком до 100 років, а в селі Глібів Гусятинського району — віком до 130 років.

На Вінничині у Жмеринському районі на території Носковецької середньої школи росте дерево *плакучої* форми бука європейського віком близько 250 років, тут же росте рідкісне дерево червонолистої форми бука віком близько 180 років. Різні форми бука європейського культивуються у молодих садах і дендропарках Поділля.

БАРХАТ

До далекосхідних аборигенів належить ***бархат амурський*** або коркове дерево чи далекосхідний оксамит. Бархат амурський — одна з найдревніших рослин далекосхідної флори, яка веде родовід з льодовикового третинного періоду. Це жива пам'ятка буйних субтропічних лісів, що покривали в ті далекі часи всю Європу, Сибір та Східну Азію. Адже не випадково він майже рідний брат цитрусовим культурам — апельсину, лимону, мандарину, тому що належать до однієї родини — рутових.

Рід бархату налічує десять видів, поширених на островах Японії, Сахаліні, Тайвані та Центральному Китаї, проте всі вони поступаються амурському основною їх цінністю — корковою корою. Вони або зовсім не мають коркового шару або він значно тонший і нижчої якості.

Бархат амурський росте в далекосхідних лісах переважно по долинах річок, у досить освітлених місцях, і досягає висоти 32 м при діаметрі стовбура до 1 метра. Живе дерево 150-200 років.

Весною листя з'являється значно пізніше, ніж на інших деревах. Інколи його поява запізнюється навіть на місяць, що є своєрідним пристосуванням до пізніх весняних заморозків. Незабаром після цього дерево зацвітає на 8-10 днів. Квітки його хоч і невиразні, але дуже медоносні. Тільки липі маньчжурській серед далекосхідних порід бархат амурський поступається своєю медоносністю. Щоправда, зацвітає він на 10-15 днів раніше.

Під час цвітіння крона бархату амурського гуде, неначе вулик: тисячі бджіл збирають нектар з квіток.

В добрий рік кожна бджолосім'я збирає до 8-12 кг меду, а в сприятливі дні денний взяток досягає 2 кг на вулик. Мед з бархату амурського має зеленуватий відтінок і дуже специфічний на смак. Дослідженнями встановлено, що навіть після 20-річного зберігання мед не кристалізується і повністю зберігає свої цілющі властивості.

Плоди дозрівають на початку осені і висять чорними гронами до зими.

Темно-коричнева деревина цінується за красивий своєрідний малюнок, схожий на малюнок мореного дуба та за високі фізико-механічні властивості. Вона міцна, легка, насичена стійкими проти гниття речовинами.

Бархат амурський займає почесне місце у зеленій аптеці природи. Лікувальні властивості цієї рослини відомі з давніх часів. Він широко використовується в народній медицині. Населення далекосхідних районів вважає його справжнім цілющим скарбом. Найсильнішу лікувальну дію має луб. З нього у фармацевтичній промисловості виділяють різні алкалоїди. Плоди містять флавоноїди і ефірну олію; кора коренів, стовбурів і гілок — алкалоїди берберин і пальметин, кумарини і сапоніни; листя — флавоноїди, фелламурин і амурезин, аскорбінову кислоту.

З кори виготовляють тонізуючі, антисептичні, кровоспинні і жаропонижуючі лікувальні препарати. Бархатом можна лікувати холецистит, дизентерію, туберкульоз, гальмувати розвиток хвороботворних грибків. Плоди бархату — чудовий засіб проти глистів, що доведено на прикладі диких тварин — мешканців далекосхідних лісів. Ізюбри та інші тварини поїдають листя і молоді пагони. Мисливствознавці часто спостерігають, як гімалайські ведмеді восени перед зимовою сплячкою жадібно поїдають достиглі плоди бархату. Після такого осіннього обіду вони спокійно сплять до весни.

Жителі Далекого Сходу помічають, що у вересні корови також жадібно поїдають листя бархату. Після такого корму молоко багато днів не скисає, тому що речовини, які містяться у листі, гальмують розвиток бактерій.

Мазі і присипки з кори, за даними пофесора Е.Солодухіна, у Китаї застосовують для лікування екземи, а відвар і настойку з листя — туберкульозу кісток. В Японії корою з молодих гілок лікують хвороби шлунку, а відварами і настойками з листя — запалення легенів. Нанайці лубом бархата лікують дерматити і хронічні дерматомікози. Відвар кори використовують для лікування ангіни. Дослідження показують, що препарати з бархату знижують кров'яний тиск і вміст цукру в крові.

Більшість наведених вище даних — результат тривалої роботи багатьох науково-дослідних інститутів.

Та найбільш вагомою, справді унікальною цінністю бархату амурського є його здатність нарощувати на корі стовбурів і великих гілок товстий шар еластичного корку. Саме цей корок має неповторний комплекс фізичних та хімічних властивостей. Він не пропускає рідини, газів, дуже еластичний, не змінює запаху й смаку продуктів, що стикаються з ним. Корок має високі тепло-, звуко- та електроізоляційні властивості, не змінюється під впливом хімічних реактивів — кислот, лугів, спиртів тощо, лікарських рідинних препаратів та продуктів.

Корок бархату — незамінний матеріал для багатьох галузей промисловості. З нього виготовляють понад 90 найрізноманітніших виробів. Навіть коркові крихти і пил не пропадають марно. Їх використовують у виробництві лінолiуму, лікрусту та інших будівельних матеріалів.

Експлуатація єдиного вітчизняного корконоса — бархата амурського почалася лише після першої світової війни. Розпочалася його широка акліматизація, зокрема в Україні.

Поодиноко цю рослину як екзот вирощували в ботанічних садах і дендропарках України й раніше, а вперше вона з'явилася понад 100 років тому в Тростянецькому дендропарку на Чернігівщині. Планомірна її акліматизація протягом останніх 50 років дала свої позитивні результати. Тепер бархат амурський росте в лісових насадженнях в Україні, в тому числі в лісах й парках Поділля. Серед них багато насаджень, які вже дають промислову сировину — корок. Дослідним шляхом встановлено, що з 18-річного дерева бархату амурського можна зрізувати корковий шар. Таке дерево дає близько одного кілограма високоякісної сировини. Наступну заготівлю

можна повторювати через 10-12 років, коли повністю поновлюється зрізаний корковий шар.

Бархат амурський насаджують також у парках, скверах, на вулицях, як оригінальне декоративне дерево. Розмножується бархат амурський насінням та живцюванням. Росте в перші роки дуже швидко і добре переносить наші кліматичні умови.

БЕРЕКА

Берека лікарська у минулому була дуже поширена в наших лісах, а тепер рідко зустрічається в дикому стані через те, що по-хижацькому вирубувалась. Берека добре приживається в змішаних насадженнях. Морозостійка і світлолюбна, вона росте переважно на пухких суглинистих грунтах вперемішку з дубом і кленом. Її плоди їстивні, і птахи об'їдають їх ще до достигання. Плоди використовують в харчовій промисловості, а всі частини дерева — у народній медицині. Деревина піддається поліруванню, високо ціниться у меблевій промисловості та виробництві музичних інструментів. Дерево не гине у воді, не пошкоджується червоточиною.

Берека — декоративна порода, має кілька садових форм: *пірамідальну, колоновидну, яйцевидну, плакучу* та інші. Розмножується насінням і вегетативно. Використовується в парках, скверах та в лісгоспзазі Поділля. Живе до 300 років. В Ямпільському лісгоспзазі у Вінницькій області росте найстаріше дерево береки на Поділлі, якому понад 100 років. Берека занесена до Червоної книги України і охороняється законом.

БІРЮЧИНА

Розповсюджена в подільських парках і скверах. Росте густими кущами, заввишки до 2 м. Цвіте в червні-липні білими пахучими квітами. Вони дрібні, зібрані у колосовидні суцвіття. Бірючина добре росте на родючих грунтах. Листя її не змінює зеленого забарвлення до пізньої осені. Плоди чорного кольору звисають на пагонах декоративними гронами, неїстивні. Бірючину висаджують у лісосмугах і широко використовують в озелененні. Легко переносить фігурне обстригання, маловибаглива до умов зростання. Добре розмножується насінням і вегетативно.

ВИНОГРАДНІ ЛОЗИ

У парковій архітектурі ***виноград справжній*** використовується для вертикального озеленення будинків. Тому чимало виноградних лоз можна бачити на вулицях міст і сіл Поділля. Витка виноградна лоза прикрашає стіни, перголи, розмаїті альтанки. Іноді для цієї мети використовують декоративний ***виноград амурський,*** який чудово почуває себе в умовах подільського клімату, утворює густе плетиво. Восени велике листя винограду амурського стає темно-червоним. Ягоди цієї рослини їстивні, але кислі. Росте швидко, даючи за рік 2-3 метрові пагони.

Частіше використовують в озелененні ***партеноцисус п'ятилистий*** (дикий виноград) північноамериканського походження або, по-іншому, виноград віргінський. Це ліана з складним пальчастим листям, непоказним суцвіттям і темно-синіми неїстивними плодами. Він щільним килимом обплітає підпори, піднімаючись на значну висоту. Восени його яскраве червоне листя насичує барвами міський пейзаж. Рослина дуже морозостійка, добре переносить забруднення повітря, не вимоглива до умов зростання. Отже цей виноград — одна з найперспективніших ліан для вертикального озеленення.

Порівняно часто зустрічається в озелененні міст і ***партеноцисус тригострокінцевий***, який походить з Японії та Китаю. Ліана дуже декоративна: молоде листя округле, дворічне — трикутне, а на старих пагонах — трилопатеве, блискуче. Тому на стіні-підпорі можна одночасно побачити неоднакові за формою листочки, ніби вони належать різним рослинам. Цікаво, що молоде листя винограду восени змінює колір з пурпурового на золотистий, а старше листя — з зеленого на червоний. І стіна-підпора восени переливається золотисто-червоними барвами. Пригляньтеся до пагонів. Вони вкриті численними присосками, якими рослина міцно вростає у штукатурку, цеглу, каміння.

Усі ліани легко розмножуються живцюванням і насінням. Проте насіння вимагає попереднього стратифікування. Укорінення окремих гілок — живцювання — значно простіше. Укорінені живці швидко ростуть. Тому цей метод є основним у розмноженні ліан. За грецькою легендою таку властивість виноградовиднимі ліанам надав Зевс, вдихнувши життя у розтерзане тіло Діоніса. Однак, нарізаючи живці ліан, будьте уважні: ви можете перетяти ліану в нижній частині, і тоді вся пишна крона рослини загине, засохне на стіні-підпорі. Екзотичні виноградоподібні ліани, до яких відносять також

і ***виноградовик японський*** — важливий елемент вертикального озеленення міст.

Їх використовують для оформлення стін будинків, для озеленення балконів, кам'яних терас, огорож, пергол, тощо.

ВЕЙГЕЛИ І ДІЕРВІЛИ

Вейгели виключно декоративні квітучі кущі, 1,5 м заввишки. Цвітуть з червня по серпень, але найбільш інтенсивний період цвітіння в червні. Квіти подовжено-трубчасті, білого, червоного або рожевого кольору, значно змінюються під час їх розпускання і засихання. Вони не мають запаху, розміщені на кінцях головних і бокових гілок і зібрані по одній-три в суцвіття-щитки. Завдяки красивим листкам вейгели ошатні протягом всього літа, але особливо красиві під час цвітіння.

Батьківщина вейгели — Середня Азія. В декоративному садівництві культивується біля 10 видів вейгели з багатьма різновидностями. Особливо гарні гібриди багатоквітучої і великоквіткової вейгели. В садах і парках використовуються для поодиноких посадок, в групах і при створенні галявин. Вейгели люблять багатий грунт і сонячне місцерозташування. Дуже любив вейгели видатний французький селекціонер Лемцан. У своєму саду він створив десятки чарівних сортів вейгел, які відрізняються широкою гамою барв під час цвітіння. Особливо вражали красою сорти, виведені Лемцаном з японських видів. Він називав новостворені сорти іменами друзів *(Гюстав, Маге, Марк Тельє, Дебуасі), сусідок (Кандіда, Єва Ростке)* або давав незвичайні назви (*Кандіда, Штіріана)*. Тепер усі численні сорти, виведені Лемцаном, об'єднані в один спільний вид під назвою ***вейгела гібридна.***

У садках і парках Поділля зустрічаються близькі до вейгел діервіли. Це також невисокі кущі з білими або рожевими квітами у пазушних або верхівкових суцвіттях.

Розмножуються вейгели і діервіли порівняно легко, з насіння та літніми і зимовими живцями. Насіння треба пророщувати на поверхні вогкого грунту з наступним пікіруванням, як і насіння чубушників (жасминів) або гортензій.

ВЕРБА

Рід верби численний. Пліній Старший дві тисячі років тому описав вісім різних верб. А нині їх, як стверджують вчені, понад 500! І справа не тільки в тому, що за цей час ми пізнали багато

нового, а ще й у тім, що різні види верб з надзвичайною легкістю рідняться між собою. Тільки на Україні можна знайти 30 видів верб і понад 200 гібридів та різновидів.

Верба поширена на всіх континентах. Тільки в Австралії та в Новій Гвінеї її немає. Пристосувавшись до різноманітних умов існування, верби різних видів мало схожі між собою. Так на півночі ростуть ***верба полярна***, що стелиться по землі, та низькоросла ***верба трав'яна***, на півдні — могутня ***верба срібляста***, заввишки до 25 м, з пишною круглястою кроною й товстим стовбуром. А між цими «полюсами» — безліч верб: кущів, напівкущів, дерев. І безліч назв: ***верба ламка***, ***гостролиста (шелюга)***, ***тритичинкова (білолоз)***, ***попеляста (вушката)***, ***пурпурова***, ***п'ятитичинкова (верболіз)***, ***верба козяча***, ***біла*** тощо.

У ***верби білої*** є й декоративні форми, серед яких найбільше розводять плакучі. Їх довгі звисаючі гони особливо гарні на фоні чистого водяного плеса. Тому висаджують плакучі верби біля ставків, водограїв. Стоїть така зажурена красуня край берега, і вітер тихо перебирає її важкі зелені шати...

Серед інших слід назвати ***вербу вавілонську*** з Ірану — одну з найчарівніших і найдавніших паркових рослин з довгими плакучими вітами.

У багатьох парках розводять ***вербу розмаринолисту*** з Південної Європи. У неї декоративне сизувате листя і прозора рідка крона. Дуже своєрідна ***верба Матсуди***, завезена з Маньчжурії. Особливо цінится її покручена форма, де кожна гілка нагадує штопор. Усі види декоративних верб можна побачити в зоні Поділля.

Верба — ніжне дерево, миле й дороге серцю українця, тісно пов'язане з його життям і побутом. У часи язичництва наші пращури вірили, що вона охороняє людей і їх житла від злих духів і пожеж, береже худобу від нечистої сили. У слов'ян ця порода символізувала щасливе сімейне життя. У давні часи наречених обов'язково водили навколо верби. Після прийняття християнства церква повела рішучу боротьбу з язичницькими віруваннями і обрядами, і до звичаю водити молодих навколо верби причепили осуджувальний ярлик: «Вінчалися навколо вербового куща» — так стали говорити про незаконне подружжя. Як стверджує релігія, саме вербові гілки кидали під ноги Ісусу Христу, коли він останній раз ішов у Єрусалим. В ознаменування цієї події християнська церква встановила напередодні Паски свято —Вербний тиждень. В кінці цього тижня віруючі несуть у церкву вербову гілку, де її освячують і потім саджають в садибі або біля річки. Православна церква відзначає також свято Трійці, запозичене у слов'ян. В цей день наші пращури

урочисто відзначали свято літа, яке не обходилося без верби. Її гілками, а також зіллям прикрашали житло, а долівку вистеляли запашними травами.

Верба вважалася у слов'ян священним деревом, символом безперервності і постійності життя. Саме верба символізувала древньослов'янського язичницького бога сонця Ярила, який ощасливив людей, дарувавши їм вогонь. До наших днів зберігся народний звичай влаштовувати свято на честь життєдайного Ярила та його прекрасних дітей — квітів. Це свято влаштовується в ніч на Івана Купала. Це, мабуть, найцікавіше і найвеселіше народне свято в Україні. Головна подія святкового вечора — парубки приносять і у найбільш людному місці ставлять вербу, а дівчата прикрашають її квітами, вінками, запалюють на ній свічки.

Коли зовсім стемніє, біля заквітчаної верби запалюють багаття, лунають веселі, жартівливі купальські пісні, сміх, жарти. Молодь стрибає через вогонь, водить хороводи.

Веселе свято триває до глибокої ночі. Після його закінчення дівчата знімають вінки з верби і, загадуючи свою долю, пускають їх на воду. Якщо водоверть не закрутить вінок і не потягне його на дно, не зачепиться він за якусь перешкоду, швидка течія винесе його на середину річки і попливе дарунок дівчини далі без перешкод, то це, за народним повір'ям, віщує їй щасливе майбутнє і вийде вона заміж за коханого. У народі побутує повір'я, хто закохається ввечері на Івана Купала, той збереже свою любов навіки.

Шанували вербу не лише слов'яни, а й древні греки та римляни. Греки присвячували її Гері —дружині головного олімпійського бога, громовержця Зевса. У стародавньому Римі, за свідченням Вергілія, плакуча верба була символом смутку і горя.

З давніх часів український народ шанував вербу і оспівував її у чудових ліричних піснях, предивно чарівних героїчних думах. З усіх деревних порід, які ростуть на Україні, після калини найбільше пісень складено про вербу.

Верба — символ самої України, її чарівної природи і трагічної долі. З особливою шаною і теплотою оспівував вербу великий син українського народу Шевченко. У далекому казахському степу вона нагадувала йому рідну Україну.

Великий Кобзар, відбуваючи заслання, направлявся з Орської фортеці у Ново-Петрівське укріплення. По дорозі на пристані у Гур'єві Тарас Григорович знайшов гілку верби і взяв її з собою. Прибувши за призначенням, він посадив її у безлюдному казахському степу на півострові Мангишлак. Вона прийнялася і за сотню

з лишком років, всупереч спекотному диханню пустині, перетворилася у могутнє дерево.

Там, де колись було Ново-Петрівське укріплення, тепер розкинулося місто, яке носить ім'я Тараса Григоровича. В центральному парку міста височить верба, посаджена Т.Г.Шевченком. Туристи з України, які тут бувають, везуть з собою гілки цього дерева, зламані шквальними вітрами, і висаджують їх у парках та скверах. Тепер у містах і селах України росте чимало нащадків цієї унікальної верби, в тому числі й на Поділлі. Цю вербу ботаніки віднесли в окрему форму верби білої *(саліх альба ф. Верба Тараса).*

Багато натхненних рядків присвятили цій породі такі видатні українські письменники і поети, як Л.Глібов, Б.Д.Грінченко, І.С.Нечуй-Левицький та інші.

Чим же пояснюється така популярність верби? Очевидно, її красою, великою користю, яку приносить вона людям, невибагливістю до грунту і кліматичних умов, легкістю розведення. Вирубай кілок, ввіткни у землю — і виросте нове дерево.

Природа щедро наділила вербу багатьма унікальними властивостями. Зростаючи на берегах річок і в понижених місцях, вона не може врятуватися від повені, «втекти» за межі заплави і тому, інколи кілька місяців підряд, мусить стояти у воді. Проте верба не гине і тоді, коли навіть верхівка її буде знаходитись у проточній воді. За витривалістю до затоплення водою ця порода займає серед усіх інших видів перше місце. Вона чудово пристосувалася до зростання в умовах заплав.

Весною потоки води, не визнаючи берегів, розливаються по заплаві і затоплюють верби. День і ніч, з року в рік вода вимиває їх коріння, проте воно, міцно уп'явшись у землю, не допускає руйнування берегів, замулювання річок і винесення мулу на заплави. Досвід свідчить, що прибережні смуги з чагарникових верб, шириною 20-30 метрів, разом з посадками їх по днищах ярів і балок здатні повністю очистити талі і дощові води від наносів землі та різних шкідливих домішок, в десятки разів зменшують каламутність води.

Коріння верби проникає в глибину на 2,5-3 м, досягає водоносних горизонтів і ніби відкупорює їх, відкриває шлях джерелами на поверхню землі. Джерела, вирвавшись з-під землі, повертають до життя малі річки, які до цього страждали від спраги. А верба біля них, набираючись сили, проникає своїм корінням в землю все глибше й глибше. Коріння верби розростається в сторони до 70 см на рік і проникає далеко за межі крони, змагається з бетоном по надійності закріплення берегів.

Відмерле коріння верби швидко загниває, що значно підвищує дренажність грунту, зокрема вздовж каналів і річок. Верби перехоплюють і випаровують у повітря велику кількість фільтраційних вод. Верба — це справжній і досить потужний насос для відкачування води. Підраховано, якщо на 1 км каналу буде зростати 1000 верб, то вони здатні перехоплювати за рік 100 тис.м^3 фільтраційних вод, тобто посадки вздовж річок і каналів запобігають заболочуванню грунтів. Розлогі й кучматі крони верби, нахилившись над самісіньким лоном води, прикривають її від спеки і надмірного випаровування. Фітонциди, які вона виділяє, забезпечують чистоту води. У затінку від вербових крон стримується розмноження малярійного комара. Під час повені і льодоходу зарості чагарникових верб виявляють дивовижну життєздатність у боротьбі з водною стихією. Вони приймають на себе шалені потоки води та удари льоду і надійно захищають береги від руйнування. Зарості верби — надійні вартові річок, постійно діючий, дешевий і надзвичайно ефективний біологічний фільтр.

Люди давно переконались, що без верби малій і великій річці вижити важко. Це стверджує наука і практика. Недарма народні приказки кажуть: «Де верба, там і вода» або «Де вода, там і верба», «Верба водою живе, верба воду береже».

Дерево біля води швидко росте, але й швидко старіє, тому живуть деревовидні верби біля 100-150 років, а ламка — до 75-100 років. Вік рубки стиглих вербняків у три-чотири рази менший, ніж, наприклад, у сосни.

Природа наділила вербу ще однією унікальною властивістю, якої нема у жодної іншої деревної породи — здатністю рамки з лози обертатися у руках людини при проходженні її над ділянками, де є підземні води або нагромадження металевих предметів. Це явище наука називає біоефектом, а народ — лозохідством. Ще й сьогодні наука не може достовірно пояснити природу біоефекту, хоча люди знали про нього ще за 2100 років до нашої ери. З того часу лозохідство застосовують для пошуку покладів руд і підземних вод. В середні віки лозоходців почали звинувачувати у чаклунстві, їх ув'язнювали і навіть спалювали на вогні. В Україні лозохідці з давніх-давен користувалися особливою повагою — вони завжди вірно вказували місце, де потрібно копáти криницю.

Народ вважає вербу вісницею і радісним символом весни. Зимовий період у неї, порівняно з іншими деревними породами, найкоротший. Верба — дерево нетерпляче. Навкруги лежить сніг, природа ще спить непробудним сном, весна ще не розбудила землю, а верба вже подає ознаки життя. Всі дерева стоять голі, а вона вже

причепурилася. Після лютневих відлиг скинула з бруньок лусочки-ковпачки і задовго до перших по-весняному теплих днів вкрилася великими стріблястими, а потім золотисто-жовтими кульками — чоловічими сережками.

Верба першою серед інших деревних порід одягається весною у ніжно-зелене вбрання і, як кажуть у народі, веде за собою весняне бездоріжжя і гонить з річки останній лід. Пізно восени, коли всі листяні породи вже скинули пожовкле листя, вона продовжує чарувати погляд зеленим, а пізніше жовтим листям.

Верби, зокрема деревовидні, мають велике народногосподарське значення. В їх корі міститься 4-5% саліцилу і 5-11% танідів, а у деревині — 41-62% целюлози. Кора, насамперед верби козячої, використовується у чинбарстві для виготовлення шкір найвищої якості. Деревина верби білої і ламкої м'яка, легка, з рожевим або бурувато-червоним ядром і вузькою білою заболонню. Вона добре колеться і легко обробляється. З неї виготовляють корита, папір, деревно-стружкові та деревно-волокнисті плити, використовують в будівництві.

З давніх часів Україна славилася народними музичними інструментами, насамперед кобзами і бандурами. Це один з найулюбленіших інструментів. Бандура з давніх часів співала, раділа, веселила людей, плакала в часи лихоліття, піднімала дух народу і кликала його на священну боротьбу за волю і щастя. З усіх деревних порід верба біла найбільш «голосиста», тому вона використовується для виготовлення бандур. Верба, яка ще порівняно недавно шелестіла листям десь над звивистою річкою, тепер звучить у концертному залі. Гнучкі прутовидні верби, насамперед, ***кошикова***, ***пурпурова***, ***мигдальна***, ***російська***, ***каспійська*** та інші дають дубці для виготовлення овочевих корзин, кошиків, столів, ваз, етажерок, крісел, дитячих ліжечок і колисок, хлібниць, цукерниць та інших товарів народного споживання, всього майже 200 найменувань.

Багато видів верби мають лікарське значення. Препарати з неї використовує як наукова, так і народна медицина. У свій час знаменитий Авіцена звернув увагу на цілющі властивості верби білої. У народній медицині відвар з її кори вживають при катарах шлунку і захворюваннях селезінки, як жовчогінний, а також в'яжучий засіб при шлунково-кишкових захворюваннях, при гострому ревматизмі, малярії (замість хініну).

Соком верби виводили бородавки, а попелом з кори — мозолі. Верба — носій саліцилової кислоти. Саме саліцилова кислота, виділена з кори на початку XIX століття, прислужилася науковій медицині, стала основою багатьох цілющих препаратів — аспірину,

бесалолу, салолу та інших. Ці препарати, зокрема аспірин, медична промисловість почала виготовляти з вербової кори кілька десятків років тому. Не так давно у листі одного з видів верби вчені знайшли рутин — надзвичайно цінний замінник вітаміну Р, який зміцнює стінки капілярів.

Відварами вербової кори лікувалися наші далекі предки ще в часи Київської Русі. При запаленні нирок п'ють відвар чоловічих суцвіть верби і березових бруньок. Відвар кори використовують при запаленні слизових оболонок і як засіб для лікування стоматиту, а також очищення води від бактерій. Відваром кори верби у сполученні з корінням лопуха миють голову при лупі, сверблячці шкіри голови і випаданні волосся. Народна медицина використовує препарати з верби для лікування пропасниці і як кровоспинний засіб. Відваром і порошком з вербової кори лікують різні рани, запалення шкіри і нариви.

Верба починає цвісти задовго до появи листя і продовжує цвісти два-три тижні. Квітки верби дають багато пилку і нектару в такий період, коли інші види рослин ще не цвітуть. З 1 гектара заростей верби бджоли збирають до 150 г меду, який високо ціниться за лікувально-дієтичні властивості. Ранньою весною погода нестійка: за теплими і сонячними днями настають холодні, похмурі й дощові. Напередодні похолодання верба припиняє, а при потеплінні поновлює цвітіння. Отже, вона вміє вгадувати погоду і навіть породжувати власний дощ. З її листя у сильну спеку і при надмірній кількості вологи капають краплини води.

Завдяки частій зміні погоди цвітіння верби продовжується тривалий час, і це підвищує значення її як медоноса. Цвітіння верби — справжнє свято для бджіл. Крім них збирають нектар і пилок ще понад 80 видів комах, насамперед етномофагів, які знищують шкідників лісу і саду.

Багато екзотичних видів верби широко застосовують в декоративному садівництві в озелененні міст і сіл Поділля.

ВИШНЯ

Вишня, як і калина, є символом нашого пісенного краю. Без неї не можливо уявити українського пейзажу: садок без вишні чи біленьку хату, біля якої не росла б ця плодова порода. Тому не дивно, що в садах нашої країни вона займає за площею друге місце після яблуні. В Україні любов до вишні проявилася і в тому, що вона

дала свою назву багатьом селам і містам: Вишня, Вишеньки, Вишневе, Вишняки, Вишнівка та інші.

Рід вишні, до складу якого входять 127 видів, належить до родини розоцвітих.

Найбільш поширені у нас вишні: ***звичайна***, ***степова*** або ***кущова***, ***піщана***, а також багато культурних сортів.

Вишні звичайна і степова — родоначальники більшості культурних сортів, їх вихідні форми.

Серед завезених в Україну екзотичних видів особливої уваги заслуговує ***вишня повстиста.*** Батьківщина її Китай, Корея, Гімалаї, Японія. Це невелика, невибаглива рослина, заввишки 1,5-2 м, з численними тонкими гілками, вкритими сірим, ніби повстяним, опушенням, посухо- і морозостійка, невибаглива до грунтів, найкраще цвіте і плодоносить при доброму освітленні, не витримує пізніх весняних заморозків.

Ранньою весною кущ вишні повстистої вкривається блідо-рожевими квітками з ніжним приємним ароматом. Складається враження, ніби хтось накрив кущ блідо-рожевим серпанком. Триває це диво до 15 днів. Вишня повстиста, як і всі інші представники цього роду, чудовий медонос. Плоди рубіново-червоні, кисло-солодкі на смак, достигають у кінці червня — на початку липня. М'якоть соковита, ніжна, легко відокремлюється від кісточки. З одного куща збирають до 5 кг плодів. Вишня повстиста має значно менші розміри, ніж звичайна, проте на місці одного такого дерева з успіхом розташовується 4-5 кущовидних повстистих вишень. У п'яти-шестирічному віці з них збирають 20-25 кг плодів.

Садівники оцінили позитивні якості цього диво-чагарника і широко впроваджують його в садах, садибах, створюють живоплоти. Проте паркобудівники і лісівники не приділяють цій породі належної уваги. Вишня повстиста потрібна для декоративного оформлення скверів, будівель, садиб, шкіл, лікарень, дитячих закладів. Родить вона щорічно і рясно. Стійка проти шкідників, добре реагує на органічні і мінеральні добрива.

Значно рідше на Поділлі зустрічається ***вишня Бессея,*** інтродукована з Північної Америки. Це дрібний кущик з своєрідним сизуватим листям і рясними білими квітками. Плоди соковиті, терпкі, чорного кольору. Вишня Бессея росте на піщаних грунтах. Її важають однією з найгарніших екзотичних рослин цього роду.

В парках і скверах південних районів Поділля зустрічається ***сакура*** — японська вишня. В період цвітіння їй нема рівних за красою. В Японії — це одна з найулюбленіших порід. Свято сакури (день милування сакурою) досить популярне і приурочується до її цвіті-

ння. Оскільки точну дату масового цвітіння встановити наперед неможливо, щороку свято проводиться у різні дні. Сакура добре переносить пересадку у віці 30 років. Японці вирощують її не лише в садибах, вони разом із збіжжям перевозять в діжці й сакуру.

За повір'ям, кожна квітка сакури — це доля дитини. Чим більше квіток розпустилося цієї весни, тим щасливіше життя чекає людей. А починалося це так...

У жорстокого князя Хотта тяжко страждали селяни. Під страхом смерті було заборонено скаржитися на свою долю. Лише сміливий Сакура не боявся князя і звернувся зі скаргою на нього до правителя — сегуна. А щоб сегун повірив йому, Сакура привів своїх дітей, спини яких були покриті кривавими слідами канчуків. Сегун покарав Хотта. Але підступний князь затаїв лють. Через деякий час князівські посіпаки схопили і привели до Хотта всю родину Сакури. Зло насміявся князь над Сакурою: «Ти хотів справедливості? Вона буде. Моєю кров'ю було зрошено стіни палацу сегуна, а твоя кров і кров твоїх дітей напоїть дерево вишні». Спочатку розтерзали князівські слуги дітей Сакур на очах у батька, а потім замордували і його. З того часу вишні почали цвісти рожевими квітками...

Вишня має велике народногосподарське значення. Вона дає цінну деревину червонуватого кольору, з якої виготовляють різні речі хатнього вжитку, токарні і столярні вироби. Проте всі інші види вишні ціняться, насамперед, за декоративність і відмінну якість плодів. В Україні період цвітіння вишні — найкраща пора року. У цей час природа ніби справляє величне свято. Вишня в цвіту — шедевр природної краси, нагадує наречену у ніжно-білому весільному вбранні.

Дивовижно красива вона і тоді, коли достигнуть плоди. Люблять їх не лише люди, а й птахи. Соковиті, яскраво-червоні ягоди вишні вживають сирими, сушать, консервують, готують з них соки, наливки,вина, варення, джем, повидло, компоти. Дуже смачні пироги і вареники з вишнями. Плоди містять глюкозу і фруктозу, яблучну і лимонну кислоти, азотні, дубильні і фарбувальні речовини, кераціанін і вітаміни А, B_1, С, Р, В, мікроелементи та інші речовини.

Вишня — цінна лікарська рослина. В ядрах її кісточок міститься 17-35% жирної олії, яка використовується як ліки проти склерозу. Проте в них є у великій кількості глюкозид амігдалін, який розщеплюється у шлунку на цілий ряд речовин, зокрема і синильну кислоту. Кісточкова олія — цінна сировина для харчової, кондитерської, фармацевтичної, хімічної та деяких інших галузей промисловості. Вона також використовується для виготовлення ін'єкційних розчинів і медикаментів, косметичних кремів.

В нашій країні багато цехів, де переробляють плоди кісточкових порід, проте у більшості випадків кісточки для переробки не використовують. З олії кісточок можна добувати органічні кислоти: лінолеву, миристинову. Самі кісточки можна розмелювати у борошно — відмінна домішка до кондитерських виробів. Розмеленою шкаралупою кісточкових порід очищають накип з металевих виробів, шліфують їх поверхню.

Дуже цінною є камедь — вишневий клей, який виділяється з ран на корі та в деревині. До складу камеді входить багато цілющих речовин, які використовуються для лікування хвороб шлунка. Разом з тим вишневий клей має чудові смакові поживні якості. Діти залюбки ласують ним. З листя вишні готують чай, використовують при солінні і консервуванні овочів. Гарячим соком з плодів лікують катар верхніх дихальних шляхів.

Плоди вишні і вироби з них мають відхаркувальні властивості, їх використовують при бронхітах. Соком поліпшують смак лікувальних мікстур. Водні настойки з м'якоті плодів застосовують при простудних захворюваннях як протизапальний засіб, для підвищення апетиту, а також як заспокійливий та протисудоржний засіб. Народна медицина здавна застосовує плодоніжки вишні для лікування хвороб шлунку. Свіже вишневе листя використовують для приготування відварів на молоці і лікують ним жовтуху, подрібнене — прикладають до ран, щоб зупинити кровотечу. Отже, вишня приносить людям різноманітну користь, тому її потрібно вирощувати не лише в садах, а й в ярах, на узліссях, вводити в крайні ряди полезахисних лісомугах.

Всі види вишнів мають здатність розмножуватись насінням, але для проростання його потрібна тривала стратифікація — 180-200 днів. Вишня звичайна розмножується не лише насінням, а й кореневими паростками, парослю пеньків.

Декоративні вишні вирощують з насіння. Зовсім не утворює насіння сакура, її розводять щепленям на звичайні вишні або черешні.

В'ЯЗ

В'язи з родини в'язових поширені по всій території України, найчастіше зустрічаються в Лісостепу і Степу, де й зосереджені райони їх заготівель. Всі в'язи культивують. В останні десятиріччя їх запаси зменшились внаслідок поширення грибкових хвороб.

В'яз гладенький. Дерево 15-20 м заввишки, з товстим стовбуром, вкритим буро-коричневою кроною. В'яз гладенький входить

до складу дубово-широколистяних лісів, часто росте на узліссях і галявинах. В'яз гладенький має цікаві екзотичні форми: *золотисто-строкату, сріблясто-строкату, червону, розсіченолисту, липолисту* та інші.

В'яз шорсткий — відрізняється від інших гладенькою світлою кроною і товстими темно-бурими опущеними пагонами. Листки на коротких черешках, знизу шорстковолохаті, зверху гостро-шорсткі, великі, при основі симетричні.

В'яз шорсткий теж має екзотичні форми: пірамідальну, плакучу; за формою листків: *крупнолисту, кучеряву*; за кольором листя: *жовто-строкату, пурпурну* та інші. Всі форми дуже цікаві у посадках солітерами і невеликими групами.

В'яз листуватий (берест). Відрізняється від в'яза гладенького тупими чорно-бурими бруньками, дрібнішими листками, які знизу, вздовж усіх жилок, крім волосків, вкриті ще й дрібними червоними залозками. Бічні жилки вилицюваті. Крилатки на коротких плодоніжках, горішок розміщений у верхній частині крилатки, поблизу виїмки. Росте у другому ярусі широколистяних лісів. Дерево заввишки до 20-30 м, з струнким стовбуром і густою овальною кроною, інколи зі стиснутою широкопірамідальною або більш розлого-округлою. Має цікаві екзотичні форми: *Вебба, Дампоера, Коопмана, Вреде, пірамідальну, плакучу, кулясту;* за кольором листків — *золотисту, сріблясто-строкату, пурпурну* та інші.

Висаджується у садах і парках — групами, а в лісопарках — в невеличких масивах з іншими породами, використовують також на вулицях міст і сіл.

В'яз перистогільчастий (туркестанський). Невисоке (до 15 м) дерево з шатровидною кроною, темно-сірою, неглибоко потрісканою корою і сірувато-опушеними, похилими молодими гілками. В дикому вигляді невідомий. Розповсюджений в культурі в Середній Азії.

На Поділлі культивується в Хоростківському дендрологічному парку. Морозостійкий вид, маловибагливий до грунту, на відміну від інших видів стійкіший до голландської хвороби, добре переносить обстригання. Заслуговує на розповсюдження в зелених насадженнях населених пунктів Поділля.

В'язи дають гарну деревину. Вона гладенька, щільна, в'язка, тверда, пружна, трохи жолобиться і розтріскується від висушування, важко колеться і обробляється, красивої текстури, добре полірується. Використовується для підводних і підземних споруд, у вагонобудуванні, меблевій промисловості, у будівництві (оздоблення приміщень, паркет). З неї виготовляють колеса для возів, повозки,

дуги, голоблі, гальмові колодки, дерев'яні частини машин. Властивості деревини в'яза листуватого подібні до деревини в'яза гладенького. Застосовується у меблевому виробництві (дошки і облицювальна фанера), цінится за яскравий червоно-бурий колір ядра. З неї виготовляють колеса для возів, підводні деталі суден. В'яз листуватий часом має напливи (капи), які високо цінятся в токарній справі і для виготовлення фанери з красивим малюнком. Деревина решти видів в'язів за технічними властивостями близька до деревини описаних вище видів і знаходить подібне застосування.

В'язи — добрі ранньовесняні медоноси. В сприятливі дні весни бджоли збирають з них багато нектару, пилку й клею. На жаль, на в'язах влітку попелиці виділяють багато паді, з якої бджоли виробляють падевий мед.

У народній медицині застосовують кору в'яза гладенького, а також листя й кору в'яза листуватого. Кору в'яза гладенького використовують внутрішньо при водянці, хронічному ревматизмі й гарячці (разом з корою козячої верби і березовими бруньками), як протипростудний засіб; зовнішньо — як протизапальний засіб при опіках (у вигляді мазі або примочок з відвару кори).

Міцний відвар листків в'яза листуватого використовують для ванн, при переломах кінцівок, після зняття гіпсу. Настій кори багатий на слиз і дубильні речовини. Його застосовують для полоскання при цинзі і для обливання при захворюванні шкіри.

У корі в'яза листуватого міститься 3,6-4,8%, а шорсткого — до 3% танідів. Їх кору іноді використовують для дублення шкір.

Корою в'яза листуватого фарбують шовк і вовну у жовтий колір.

З лубу в'яза гладенького і листуватого виготовляють саморобні мотузки, а з листуватого — ще й циновки. Луб в'яза шорстокого використовують як підв'язувальний матеріал.

У насінні в'яза листуватого міститься до 28% зеленої, без запаху й смаку невсихаючої олії, придатної для виготовлення мила.

Всі види в'язів розмножуються насінням, а їх екзотичні форми — щепленням.

ВІЛЬХА

В природі існує майже 30 видів деревно-чагарникових порід вільхи, які належать до родини березових. Рослини однодомні і невибагливі до умов життя, а тому зростають вони скрізь — від тундри до пустелі.

На Поділлі ростуть: ***вільха чорна*** або ***клейка***, ***пухнаста***, ***бородавчаста***, ***сибірська***, ***сіра*** і ***зелена*** або ***лелич***. Останній вид —

невеличкий, карликової форми чагарник, який стелиться по землі. Лелич зустрічається в природній флорі на окраїнах полонин — альпійських високогірних луків. Всі види вільхи є азотонагромаджувачами: вони збагачують грунт поживними речовинами, а лелич ще й захищає полонини від ерозії грунтів. Під цим карликовим чагарником чудово росте трава. Там, де знищують лелич, грунт оголюється, і ерозія з'їдає землю.

Вільха сіра — надзвичайно зимостійке дерево середньої висоти або великий чагарник. Росте в основному в північних районах. У вільхи сірої виділяється екзотична *різнолиста* форма — невеличке деревце з дрібнорозрізаним листям, що перетворює її крону на суцільне мереживо.

Вільха чорна — дерево заввишки 30-35 м, з стовбуром діаметром 60-80, а інколи і 100 см. Молоді пагони і листя, а також бруньки вкриті липким нальотом, звідси ще одна її назва — вільха клейка. Чорною називають її за колір кори старих дерев, зокрема після дощу.

Листя у вільхи округле, двозубчасте, у верхній частині з виїмками, блискуче, зверху темне, знизу світло-зелене. Воно має своєрідну особливість — опадає восени зеленим, чим відрізняється від листя інших деревних порід, яке перед опаданням стає жовтим, червоним або багряним.

Пагони червонувато-бурі, голі або частково опушені. Стовбур рівний, циліндричний, добре очищений від сучків. В молодому віці крона яйцевидна, потім циліндрична, з відносно малою кількістю гілок. Добре очищення стовбура від сучків і нещільна крона — характерна ознака переважної частини світлолюбних порід.

Вільха чорна — порода швидкоросла. В молодому віці приріст становить в середньому 1 м на рік. Найшвидше росте вона у віці 5-20 років. Зменшення приросту спостерігається після початку плодоношення. Ця особливість характерна для багатьох деревних порід. В густих лісах вільха починає плодоносити у віці 30-40, а дерева на волі — у 10-15 років. Вільха, як і всі інші швидкорослі і світлолюбні породи, недовговічна — живе до 100-120, зрідка до 150-300 років. У дозрілому віці (60 років) часто стовбури її пошкоджуються гниллю.

Коренева система вільхи дуже велика і сильно розгалужена. На корінні містяться бульбочки — колонії мікроорганізмів, здатних засвоювати азот з повітря і збагачувати ним грунт. Листя після опадання перегниває дуже швидко і також збагачує грунт азотом та іншими поживними речовинами. Завдяки цьому вільха вважається однією з кращих грунтополіпшуючих порід. Її присутність завжди бажана в інших деревостанах.

Вільха — одна з найбільших вологолюбів. Росте в заплавах і на берегах річок, на заболочених ділянках. Проте, не любить застійного зволоження і високої кислотності грунтів, а також вимагає значної аерації грунту. На багатих і надмірно зволожених ділянках оселяється групами на невеличких підвищеннях — купинах.

Вільха — одна з тих порід, які утворюють тінисте вбрання річок. Від неї залежить їх глибина і чистота води, стан берегів. Там, де пирічкові смуги оголені, позбавлені захисту дерев та чагарників, береги руйнуються, а річки міліють. Виявляється, вільха не лише закріплює береги, а й приваблює рибу. На її корінні оселяється велика кількість мікроорганізмів. Є тут і багато личинок — це приманка і пожива для риби.

Вільха однією з перших прокидається після зими, зустрічаючи весну. Цвіте рано навесні, коли середньодобова температура досягає +5°С.

Вільха має величезне народногосподарське значення. Деревина її м'яка, легка, еластична, добре і легко обробляється, колеться, полірується та фарбується. На ній майже не видно річних кілець і немає різниці між весняним й літнім шаром деревини. За будовою та кольором ці шари також однакові, що підвищує цінність деревини. Її використовують для виготовлення меблів, дикту, столярних виробів. Деревина — добра сировина для виготовлення шляхом пресування втулок, прокладок та інших деталей. Пресована деревина замінює бабіт, бронзу і мідь. Деталі з пресованої деревини служать довше, ніж металеві, і в десятки разів дешевші від них.

Деревина має перевагу над всіма іншими породами через водостійкість. Дубильні речовини, які має вільха, в холодній воді не розчиняються. Виступаючи на поверхню деревини, вони утворюють з солями металів, розчинених у воді, сполуки. Все це сприяє утворенню на поверхні деревини захисного бар'єру і значно збільшує її стійкість. Крім того, дубильні речовини мають протимікробні і протигрибкові властивості. Тому деревина у воді набуває особливої стійкості і міцності, що дає можливість широко використовувати її у будівництві гідротехнічних споруд. З деревини виготовляють колодязні труби, палі, підводні частини мостів. В підводних спорудах вільха зберігається до 3000 років. Довго служить вона також в сухих і вологих місцях. Однак, якщо колоди вільхи після їх заготівлі, залишити в корі, то вже через кілька місяців вони починають загнивати.

З лікувальною метою шишечки вільхи використовує наукова і народна медицина при колітах, ентероколітах, подагрі, дизентерії, захворюваннях слизистої оболонки порожнини рота. Застосовують

їх як в'яжучий і кровоспинний засіб, при опіках, ангіні, запаленні шкіри, кровотечі з носа і десен, простуді і ревматизмі. В'яжучий чай з вільхових шишечок допомагає при розладах шлунку, запаленнях та інших хворобах. З шишечок виготовляють тхмелін — сухий екстракт, засіб проти шлункових хвороб.

Вільхові шишечки місять 6-7% дубильних речовин, в тому числі татіну — 2,5%, галлової кислоти — 3,7% та інші корисні речовини.

Лікувальні властивості має також кора і молоде листя. Кору заготовляють до початку сокоруху, а листя в основному в травні. Щойно зірване листя прикладають до гнійних ран. Відвар сережок п'ють і роблять з нього примочки при діатезі. Настойку з сережок застосовують від геморойю і як проносний засіб. Відварами і настойками кори або молодого листя полощуть рот і горло при ангіні, стоматиті і для укріплення ясен. Препарати з вільхи, як і з усіх інших деревних порід, настойки і відвари застосовують лише за рекомендацією лікаря.

Квітки вільхи — джерело перги в той час, коли для бжіл, крім верби, практично немає іншого взятку. В листі, корі, молодих гілках вільхи є коричнева фарба. Кора використовується для лікування телят. Молоде листя — джерело протеїну для худоби. Вільха виділяє специфічні фітонциди і своєрідні відходи своєї життєдіяльності, які відлякують вовчка — надзвичайно небезпечного шкідника городніх культур і лісорозсадників.

Вільха поновлюється як насінням, так і паростками від пеньків. Інколи навколо одного пенька утворюється цілий букет, в якому можна нарахувати до 50 парослевих стовбурців.

ГРАБ

Вчені стверджують, що в світі нараховується більш як 50 видів граба. В Україні зростає три види: ***граб звичайний***, ***східний***, ***грабинник*** і різноманітні їх форми. Граб відноситься до родини березових. Рід граба — це однодомні дерева і чагарники, заввишки від 5 до 25-30 м. Вони ростуть у помірному поясі Північної півкулі. Лише один вид з цього роду — ***граб каролінський*** — зустрічається в субтропіках Північної Америки.

Багато видів граба зростає в Китаї і Японії.

Граб звичайний має оригінальний стовбур — поверхня його ребриста, неправильної форми. Кора гладенька, тонка і ніби відполірована, у молодих дерев сірого, у старих — темно-сірого кольору. Цвіте одночасно з розпусканням листя. Чоловічі суцвіття — сережки — звисають вниз. Жіночі також зібрані в невеличкі

сережки, запилюються вітром. Пилок у граба, порівняно з іншими породами, важкий і летить на віддаль 50-100 м. Рослина майже щорічно дає рясні врожаї. Плоди — горішки з крилатками — достигають у вересні-жовтні і розносяться вітром. Щорічно випадає на гектар 40-50 мільйонів горішків. Вони можуть лежати у землі два-три роки, не втрачаючи схожості. Впав горішок на землю, вкрило його опалим листям — і лежить він до тих пір, поки настане погода, сприятлива для його проростання. Такі умови настають весною, коли температура повітря досягає 17,0°С.

Коріння у граба поверхневе, сильно розгалужене. У 100-150-річному віці граб починає відмирати. Окремі дерева доживають до 300 і навіть 400 років. Висота старих дерев 20-25, зрідка 30 м, діаметр 40 см.

Граб — дерево танідоносне, олійне, ефіроолійне, фарбувальне, декоративне, фітомеліоративне, також використовується як кормова рослина.

Він має цінну, тверду і важку деревину. Його заболонь за забарвленням не відрізняється від дозрілої деревини. Вона сірувато-біла, блискуча, досить важка, тверда і важко колеться, однорідна, щільна, в'язка, погано піддається стиранню. Під час сушіння жолобиться, розтріскується, тому майже не придатна для великих столярних деталей. Деревина придатна для фарбування і часто використовується для імітації чорного дерева.

Основні властивості деревини граба звичайного — твердість і важка розколюваність — визначають її застосування. З неї виготовляють дерев'яні деталі простих машин, музичних інструментів (клавіші для фортеп'яно та піаніно), паркет, держаки, топорища, гребені, ткацькі човники, шевські колодки, гвіздки тощо.

У корі міститься 4-6% танідів, у листках — 9-15,5%.

ГЛЕДИЧІЯ

Гледичія належить до родини бобових. Рід її нараховує 12 видів деревних порід.

На Поділлі найчастіше зустрічається ***гледичія звичайна,*** яку завезли у минулому столітті з Північної Америки. На батьківщині досягає 45 м у висоту, у нас столітня гледичія досягає 20 м.

Гледичія звичайна — одна з найбільш посухостійких деревних порід, не боїться шкідників і не пошкоджується хворобами. Має сильно розгалужену кореневу систему. Гледичія — порода грунтополіпшуюча. На її корінні є велика кількість бульбашок, які нагромаджують азот і збагачують ним грунт.

Біологічні властивості цієї породи дають можливість створювати полезахисні лісові смуги на сухих грунтах каштанового комплексу і південних чорноземах. Природа озброїла гледичію довжелезними і надзвичайно гострими колючками. Їх дуже багато не лише на гілках, а й на стовбурі. Складається враження, ніби дерево густо обплетене колючим дротом. Недаремно її називають злим деревом, на якому не гніздяться навіть птахи. Якщо навколо саду посадити три-чотири ряди дерев гледичії, то через таку живу загорожу не зможе проникнути ні людина, ні тварина.

Зрідка зустрічається безколючкова форма гледичії, яка має велике значення для зеленого будівництва. Ця різновидність відзначається декоративністю, і її висаджують в містах і селах.

За своїми біологічними особливостями і деякими зовнішніми ознаками гледичія схожа на акацію білу. Листя перистоскладне, завдовжки до 30 см. Квітки непоказні, маленькі, зеленкуватого кольору. Плід — плоский, широкий, багатонасінний біб коричневого кольору, завдовжки 20 см. Плоди залишаються до весни. Плодоносить гледичія з 8-10 років щорічно і рясно. Розмножується насінням і паростками від пеньків. Здатність давати паростки зберігається у гледичії до 80-90 років. Стовбури порівняно стрункі і вкриті тонкою корою сіро-бурого кольору. На поперечному розрізі стовбура добре видно темнувато-коричневе ядро і заболонь жовтуватого кольору. Деревина надзвичайно тверда і пружна, має красивий малюнок. Використовується для виготовлення меблів, столярних і токарних виробів та різних речей домашнього вжитку.

Як лікарську сировину використовують молоді листочки і плоди. Основною діючою речовиною є алкалоїд тріакантин. Крім того, плоди і листя містять флавоніди, олмелін, фізетин, сапоніни та інші глікозиди. У лушпинні бобів є дубильні речовини і вітаміни. Алкалоїд тріакантин знімає спазми м'язів, активізує дихальний центр і розширює кровоносні судини. Його застосовують при гіпертонії, виразці шлунку і холециститі.

ГОРІХ

На Поділлі зростає чотири види горіхів. Найвідоміший ***горіх волоський*** або ***грецький***, який дістав назву завдяки тому, що в сиву давнину поширився з древньої Греції та Валахії.

Високе могутнє дерево до 30-35 м заввишки з шатроподібною, розлогою кроною. Товстий ріллястий стовбур вкритий світло-сірою корою з повздовжніми тріщинами.

Молоді пагони блискучі, оливково-сірі, з круглими, опушеними бруньками. Листки великі, почергові, 20-40 см завдовжки, непарноперисті, з 7-11 листочками, верхній найбільший.

Плід — несправжня кістянка різноманітної форми: від округлої до яйцеподібної (до 5 см завдовжки і до 3 см завширшки). Зовнішня оболонка плоду зелена, м'ясиста, внутрішня — дерев'яниста, зморшкувата, ребриста.

Горіх волоський — швидкоросла, світла, теплолюбна, посухостійка рослина. Цвіте у квітні-травні, плоди достигають у вересні.

На Поділлі поширений як садово-паркова культура, у лісових насадженнях — як плодова супутня порода в лісосмугах і придорожніх посадках.

Горіх чорний має такі особливості: майже чорну кору, чорнуватий плід, голу кісточку з гостроборознистою поверхнею. Він більш вибагливий до грунтових умов. Деревина відзначається високою якістю і використовується для виготовлення особливо цінних художніх виробів і меблів. Плоди не мають великого значення у харчуванні людини.

Горіх сірий — походить з Північної Америки і поступається горіху чорному якістю деревини. Він більш морозостійкий і менш вибагливий до грунтів. Відзначається залозистоопушеними пагонами і гостропилчастим опушеним листям. Зустрічається на Поділлі ***горіх маньчжурський.*** Його плоди їстивні й поживні, хоча й поступаються якістю перед грецькими. Виірзняється густоопушеними пагонами, загостреною видовженою кістянкою і великими до (80-100 см) листками. Листки пилчасті, довгасто-еліптичні. Походить із Далекого Сходу.

Вищезгадані горіхи розмножуються насінням. В Хмельницькому дерево горіха чорного має вік понад 100 років, в Кам'янець-Подільському сім дерев мають вік понад 90 років. В Бучацькому, Заліщицькому, Борщівському районах на Тернопільщині в лісових господарствах є дерева горіха чорного, яким понад 80 років.

У харчовій промисловості застосовуються ядра горіхів, які відзначаються винятковими смаковими якостями, 1 кг грецьких горіхів дає більше 8500 калорій.

Плоди використовують у багатьох галузях промисловості: в кондитерській (начинки, цукерки, торти, печиво тощо), у консервному, плодово-овочевому, маслобійному виробництві. Особливо високі смакові властивості має олія, яку використовують у харчовій промисловості.

До складу ядер входять різноманітні органічні мінеральні сполуки: жири, білки, вуглеводи, дубильні й ароматичні речовини,

вітаміни. Недостиглі плоди містять більше 3000 мг вітаміну С, стиглі — 85.

Деревина має красиву текстуру, міцна, однорідна, тверда, добре піддається обробці, поліруванню. Використовують її для виробництва меблів, музичних інструментів, фанери, прикладів рушниць, дрібних виробів. Напливи (капи) на стовбурах горіха використовують для виготовлення художніх виробів і дорогих меблів.

У науковій медицині використовують листки й оплодні. Їх рекомендують як протизолотушний, протирахітний, ранозагоювальний засіб. Свіжі листки містять аскорбінову кислоту (понад 1300 мг), каротин (33 мг), ефірну олію (0,005-0,02 мг), дубильні речовини, органічні кислоти, алкалоїд югландин.

У зеленому оплодні містяться цукри, яблучна й лимонна кислоти, дубильні і фарбувальні речовини, фосфорно- і щавелевокислий кальцій, вітамін С.

У народній медицині для лікування різних хвороб використовують усі частини рослини. Чай з листків вживають при хворобах шкіри, як глистогінний і кровоочисний засіб. Кору коренів застосовують як делікатний проносний засіб.

Вся рослина має інсектицидні і фітонцидні властивості.

Тверді оболонки плодів містять значну кількість дубильних речовин — 16-21%. Зелені оболонки плодів застосовують для фарбування тканини у різні відтінки коричневого кольору.

У парфюмерній промисловості використовують продукти переробки горіхової олії, а саму олію — для виробництва високоякісних художніх фарб.

Вищезгадані види горіхів відзначаються високими декоративними властивостями, дають цінну деревину.

ГЛІД

На Поділлі, на узліссях і галявинах, на схилах гір і балок зустрічається глід — невеличке деревце або кущ, заввишки 2-4 м. Належить до родини розоцвітих і за кількістю видів займає серед чагарників одне з перших місць. На земній кулі налічується близько 1250 видів. В Україні найчастіше зустрічається ***глід український***, ***одноматочковий***, ***п'ятиматочковий***, ***великонасінний***, ***криваво-червоний***, ***звичайний*** або ***колючий***, ***східний***, ***однокісточковий***, ***Арнольда***, ***Стевена***. Особливо виділяється серед місцевих видів махрова форма глоду колючого. У травні деревце перетворюється у червоний букет численних повних квіток. Майже два тижні продовжується цвітіння декоративної паркової форми. Її здавна використовували в

озелененні. Махрову форму глоду колючого можна зустріти в старих парках.

В сади, парки і лісопарки України інтродуковано 58 декоративних видів.

Серед них найбільш розповсюджений ***глід м'якуватий.*** Походить з Північної Америки, звідки був інтродукований в Європу у 1830 році. Струнке деревце з рідкими колючками і широким яйцевидним листям.

Всі види глоду відзначаються високою декоративністю, газостійкістю, широко використовуються у зеленому будівництві, насамперед для створення живоплотів, декоративних груп і алей. Гарний вигляд у парках мають поодинокі кущі, що ростуть у центрі галявин. Глід добре переносить обстригання і формування крони. Його використовують як підщепу для вирощування декоративних форм, а також для щеплення груші, айви та інших культур.

Кора у глоду гладенька, сіра, на молодих пагонах блискуча, бурувато-сіра або червонувато-коричнева, крона крислата, густа, куляста. Листки на коротеньких черешках, яйцеподібні, п'ятилопатеві, надрізано-пилчасті, зверху темно-зелені, знизу — світло-зелені, по жилках густоопушені. Листорозміщення почергове. Листя за формою пластинки неоднакове: в нижній частині крони без лопатей, у верхній — з кількома лопатями.

Цвіте глід у травні-червні. Його квіточки білі або рожеві, з п'ятичленною оцвітиною, мають неприємний запах, що нагадує аромат мигдалю. Вони зібрані у щитовидні суцвіття, розташовані на кінцях гілочок. Кожна квіточка за своєю будовою і зовнішнім виглядом нагадує мініатюрну троянду. Під час цвітіння кущі стоять ніби облиті білою піною. Глід — чудовий медонос. В період цвітіння на квітках можна побачити величезну кількість бджіл, джмелів та ентомофагів — комах-паразитів, які знищують шкідників лісу і саду.

Розмножується насінням, порослю від пеньків, деякі види — кореневими паростками. Насіння потребує тривалої стратифікації — 220-240 днів. Для одержання дружніх сходів плоди заготовляють у вересні в стадії воскової або фізіологічної стиглості і відразу ж очищають насіння від м'якоті, висівають у вологий грунт.

Глід найкраще плодоносить при достатньому освітленні. В таких умовах в його плодах набагато більше вітамінів. Плодоносить щорічно і рясно. Неврожайні роки бувають рідко. Найрясніше родять кущі, що ростуть поблизу пасіки. Плоди червоні, схожі на мініатюрні яблучка, з борошнистою м'якоттю і з однією або кількома кісточками, достигають у вересні-жовтні, кислувато-солодкі на смак.

Плоди містять флавоніди, сапоніни і органічні кислоти, кратегову, олеанову, урсолову та інші, а також вітаміни C_2, B_6, A_1, ефірні масла, дубильні речовини, крохмал, каротин, гіперозид, кверцетин, білки і цукор. Найбільшу цінність має кратегова кислота, яка позитивно впливає на серцеву діяльність і посилює кровообіг. Високо цінив лікувальні властивості глоду видатний лікар середньовіччя Авіценна. В Україні глід з лікувальною метою використовується з прадавніх часів. Найціннішими завдяки своїм цілющим властивостям є три види глоду — колючий, криваво-червоний і п'ятиматочковий. Глід колючий росте в лісах Західної Європи, культивується як цінна декоративна рослина.

У науковій і народній медицині широко застосовують листя, плоди і квіти як засіб, що гамує біль серця, знижує тиск і заспокоює нервову систему. Екстракт з глоду входить до складу препарату кардіовален. Його застосовують для лікування неврозів, вади серця, гіпертонії, безсоння. Препарати з плодів посилюють скорочення серцевих м'язів, не викликаючи при цьому перевтоми, вирівнюють ритм, використовуються при аритмії, атеросклерозі, стенокардії, тахікардії, для посилення кровообігу в судинах головного мозку. З листя і плодів готують відвари і чай.

З лікувальною метою використовують свіжі і сушені квіти. З квіточок і плодів готують настій на воді та настойку на спирті, відвари і чай, які застосовують при різних хворобах серця, на початковій стадії атеросклерозу і нервових збудженнях. Народна медицина використовує настойку і відвар плодів для лікування простуди та деяких хвороб перехідного віку.

Деревина міцна і дуже тверда, червонуватого або жовтуватого кольору. Росте глід надзвичайно повільно. Річні кільця вузенькі, їх ледве можна помітити неозброєним оком. З деревини виготовляють держаки і ручки для ударних інструментів, токарні та інші вироби. З кори й листя добувають цінні фарби, дубильні речовини.

ГОРТЕНЗІЯ

Належить гортензія до родини ломикаменевих.

Відомо 35 видів розповсюджених в Східній Азії, Гімалаях і Південній Америці. В садах і парках Поділля культивується 4 види. Це листопадні кущі з високими декоративними властивостями. Цвітуть в другій половині літа — на початку осені, коли більшість рослин відцвіли. Суцвіття довго тримаються на кущі й добре зберігаються в зрізаному вигляді. Широко використовується в декоративному садівництві.

Гортензія потребує багатих поживними речовинами, добре дренованих грунтів. В посушливі роки потребує поливів. В перший рік після посадки рослини прикривають. Добре ростуть при незначному затіненні. Для посиленого цвітіння рекомендується підживлення органічними і мінеральними добривами. Для підвищення декоративності, посилення росту і квіткоутворення потрібна обрізка. Видаляють торішні пагони весною.

Розмножується гортензія насінням і вегетативно. Висівання насіння проводять в теплиці або парнику без попередньої підготовки. Садові форми з безплідними квітками одержують живцюванням, відводками, паростками, діленням кущів.

Однією з найрозповсюдженіших є ***гортензія великолиста.*** Походить з Китаю та Японії, звідки її було інтродуковано в Європу в 1790 році. На зиму рослину прикривають грунтом. У *садової* форми гортензії — великі кулясті суцвіття рожевих або блакитних квітів. Її вирощують в оранжереях.

Не менш декоративна ***гортензія деревовидна*** з Північної Америки. Влітку вона покривається білими духмяними суцвіттями. На зиму пагони підмерзають. Проте, наступної весни вони відновлюються і цвітуть до серпня. Зустрічається також ***гортензія віничкова*** та її декоративна паркова форма — *крупноквіткова*. Відрізняється великими до 30 см завдовжки волотями білих квітів. Вона інтродукована з Далекого Сходу. Росте досить високим кущем, до 3-4 м завдовжки. Після цвітіння пелюстки квітки не опадають, а поступово рожевіють на пагонах. З волотями висохлих рожевих квіток стоять кущі протягом всієї зими.

Гортензія Бретшнейдера — кущ заввишки до 3 м, з волосистими каштаново-коричневими пагонами. Листки яйцевидні або яйцевидноеліптичні, по краях зубчасті.

Фертільні квітки двополі, молочно-білі. Безплідні квітки після розкривання зеленкуваті, потім молочно-білі, пізніше пурпурові. Квітки зібрані в великі парасолькові випуклі щитки. В суцвітті є 400-500 квіток.

Батьківщина — Китай. В наших умовах вид зимостійкий і невибагливий до грунту. Цвіте в червні-серпні. Використовується для посадки поодинці і групами.

ГОРОБИНА

Горобина — рід листопадних дерев і чагарників з родини розовоцвітих. Найпоширеніша на Поділлі ***горобина звичайна.*** Має 80-100 сестер, які ростуть в помірній зоні північної півкулі.

Горобина звичайна утворила різні географічні раси і різновидності: ***сибірську***, ***амурську***, ***камчатську***, ***анадарську*** та інші.

Порода відзначається невибагливістю до умов зростання і морозостійкістю — витримує морози до -50°С. Її можна зустріти в Лісостепу і на Поліссі, в тайзі і лісотундрі, гірських лісах Карпат, Криму і на Кавказі.

Підіймається в гори на 2500-2700 м над рівнем моря. У сприятливих умовах живе до 100-150, а інколи й до 200 років. Розмножується насінням, кореневими паростками. Культурні сорти і форми розмножуються щепленням, відсадками, зеленими живцями. Насіння вимагає стратифікації не менше трьох місяців. У молодому віці росте досить швидко.

Горобина має пагони поздовжні і вкорочені. На перших — листя почергове, на других — сидить пучком. Крона округла, стовбур прямий, вкритий сіруватою і гладенькою корою. Цвіте у травні і майже два тижні не скидає свого білого і надзвичайно запашного вбрання. Перецвіла — значить скінчилася весна, достигли плоди — скінчилося літо.

Горобина дає з 1 га до 40 кг червонуватого і дуже запашного меду. Плодоносить з 8-10 років. З одного дерева збирають до 100 кг ягід. Вони подібні до мініатюрних яблучок, завдовжки і завтовшки не більше 1 см, зібрані у грона по 30-50 штук. В кожному яблучку — від 4 до 8 насінин, міститься 22% олії, в плодах — 14% цукру. Достигають у серпні-вересні.

Рослина відзначається високою декоративністю. Особливо в період цвітіння і після достигання плодів. Яскравими вогниками пломеніють численні грона ягід на фоні зеленого, а потім жовтого листя.

Називають її звичайною, проте в будь-яку пору року і в будь-якому вбранні милує вона око своєю незвичайною красою. Яскраво-червоні грона надають лісам і паркам особливої привабливості, особливо восени.

Горобина виділяє фітонцидів більше, ніж часник, і біологічна активність їх вища, тому горобина практично не пошкоджується шкідниками.

Фітонциди горобини рятують картоплю і помідори від фітофтори. Гілка горобини, поставлена у воду, швидко очищає її від хвороботворних бактерій.

Горобина цінна не лише плодами і деревиною, а й листям, милує око людини, годує її і лікує. Недарма народ називає її перлиною лісів, північним виноградом.

Плоди гіркі, кислі, терпкі і швидко призводять до оскому тих, хто не вміє чекати, поспішає. Після двох-трьох заморозків вони стають їстивними і солодкими на смак. У ягодах міститься велика кількість цінних речовин, зокрема глікозидів (сорбинової кислоти), які надають їм неприємної на смак гіркоти. Мороз руйнує глікозиди, і гіркота зникає. Плоди мають значну кількість каротину, вітамінів P,C,K,A, флавонідів (речовин Р-вітамінної дії), фолієвої, яблучної, лимонної, бурштинової, винної та інших органічних кислот, сорбіт, дубильні, пектинові та інші речовини, цукор, мікроелементи, солі калію, кальцію, магнію, натрію. В плодах горобини вітаміну А вдвічі більше, ніж у моркви, а вітаміну С більше, ніж у цитрусових.

Плоди використовуються в харчовій промисловості. З них готують напої, вітамінний сік, чай, компот, повидло, квас, кисіль, мармелад, джем, желе, вино, настойку і наливку, начинку для цукерок. Борошно з сушених плодів додають у тісто.

Вчені вважають горобину деревом здоров'я. Порошок з плодів входить в раціон харчування хворих діабетом і ожирінням, використовується як полівітамінний, проносний, кровоспинний, сечо-, жовчо- і потогінний засіб.

В древньому Римі плоди горобини вважалися чудовим засобом для стабілізації роботи шлунка. У народній медицині використовують плоди й суцвіття при авітамінозах, сечокам'яній хворобі, порушенні обміну речовин, простуді, шлунково-кишкових захворюваннях, відвар кори — при гіпертонії.

Порошок з плодів підвищує резистентність кровоносних судин, а препарати з них знижують кількість жиру в печінці і холестерину в крові. Сік збуджує апетит. Свіжі плоди застосовують при виснаженні організму і захворюванні серця, відвар квітів — при зобі, хворобах печінки. Сушені ягоди корисні при дизентерії. Свіжий сік ягід і листя горобини — ефективний протицинговий засіб.

Плоди з плодоніжками зрізають ножицями, сушать при температурі 50-60°С і зберігають в сухих приміщеннях, в ящиках або паперових мішках. Грона можна нанизувати на мотузку і підвішувати на горищі. В таких умовах вони зберігають свої цілющі властивості до весни.

Горобина дає цінну деревину червонуватого кольору з красивою текстурою. Вона тверда, пружна і дуже міцна, добре полірується і використовується для виготовлення токарних і столярних виробів, ручок для ударних інструментів, деталей машин, ткацьких човників. В часи, коли залізо для селян було надто дорогим, вони виготовляли з горобини осі для возів і втулки. Кора містить 7-11% танідів, молоді гілки дають чорну фарбу.

На Поділлі останнім часом розводиться ***горобина чорноплідна (Аронія)***, яка походить з Північної Америки.

Дивовижно чарівні декоративні форми горобини — *плакуча,* з довгими гілками, які звисають до самої землі, *моравська*, з тонкими червоними гілками, *куляста, пірамідальна* та інші.

З часів сивої давнини горобина користується любов'ю і повагою. Люди щиро вірили, що вона приносить щастя, складали про неї пісні і легенди.

Вона надихає на творчість композиторів і художників. Скромна красуня-горобина з її яскравими оранжево-червоними плодами — символ дівочої краси, нерозділеної любові і нещасливої жіночої долі. Її витончена краса зігріває серця людей.

ДУБ

Дуб — рід з родини букових. В Україні загальна площа лісів 8,6 млн. га, з них дубових понад — 1,6 млн. га. В світі нараховують до 500 видів дуба, з них в Україні — три. Крім того, культивується більше 25 видів, в основному в ботанічних садах і дендрологічних парках. У природній флорі зростають такі дуби: ***черещатий*** або ***звичайний*** і ***скельний.*** У лісах і парках зустрічається дуб ***борсальний*** або ***червоний*** та інші інтродуковані види.

У Хоростківському і Гермаківському державних дендрологічних парках культивуються екзотичні види і форми: ***болотний, лавролистий, пухнастий, каштанолистий, Гартвіса, імертинський, австралійський, великоплідний, монгольський, північний, сизий, П'ятницького,*** *пірамідальна* форма дуба черещатого та інші види і форми.

Цвіте дуб після розпускання листя і запилюється вітром. Дерева плодоносять з 30-40 років. Квіточки непоказні і надзвичайно маленькі, не привертають особливої уваги. Є два типи квіточок — чоловічі і жіночі. Перші зібрані в жовтувато-зеленуваті суцвіття — сережки, які пучками звисають донизу. Кожна з них має багато мініатюрних квіточок. Жіночі ще непоказніші. Вони сидять на кінчиках гілочок по кілька штук разом, величина кожної трохи більша макового зернятка. Достигають жолуді у вересні. В цей час, у роки рясних врожаїв, після перших осінніх приморозків, починається справжнє бомбардування, чути своєрідний стукіт об землю.

Дуб вимагає багатих грунтів, може рости також на порівняно бідних супіщаних землях. Світлолюбне дерево, непогано почуває себе і під шатром сосни. Він часто утворює в сосняках досить густий

другий ярус, своїм листопадом збагачує грунт і сприяє значному підвищенню продуктивності сосни.

У перші роки життя росте повільно, як кажуть лісничі, до 8 років сидить, росте в корінь. Уже в перший рік життя його коріння проникає в глибину понад 1 м. Після періоду «сидіння» наполегливо тягнеться вверх. У віці 12-20 років приріст щорічно збільшується на 50-70 см. В сприятливі роки дуб дає два і навіть три прирости. Перший закінчується у червні. Пагін дерев'яніє і на його верхівці утворюється брунька. Період відносного спокою триває 2-3 тижні. Коли умови сприятливі, знову починає рости, поки в липні утворюється нова верхівка-брунька. В дощову погоду у другій половині серпня починається і в першій половині закінчується третій приріст.

До 8-10 років «шуба» не потрібна. За цей час дуб повинен утворити розлогу, добре розвинену і освітлену крону. Така крона і потужне коріння — запорука швидкого росту в наступний період.

Серед всіх видів, що зростають в Україні, найбільше поширення і значення має ***дуб черещатий*** — одна з найцінніших і найкращих деревних порід. По латині «кверкус робус» — гарне, міцне, могутнє дерево. В сприятливих умовах досягає висоти 40 і навіть 50 м. Такі гіганти своїми кронами ніби підпирають небо. Дуб визнають царем серед дерев, як лева серед звірів. О.С.Пушкін назвав його патріархом лісу. Він завжди вважався в Україні символом могутності, сили, міцності і величі, слави, невмирущості, волелюбності народу, вірності в кохані і любові до Батьківщини. Недарма українці присвятили йому величезну кількість пісень, віршів. Писали про нього видатні письменники, малювали його художники. І така увага до дуба цілком виправдана.

Дуб живе до 500, а окремі дерева до 2000 років.У висоту росте 120-200 років, в товщину все життя. Після 100-120 років приріст по діаметру значно сповільнюється. В античному світі люди вважали, що боги створили дуб першим серед усіх інших деревних порід і рослин, а вік його дорівнює віку всесвіту. Знаменитий римський вчений Пліній Старший писав, що дуби мають один вік з нашою планетою і дивують своєю безсмертною долею як найбільше диво світу.

Нам залишилося у спадщину небагато дібров. На території, де вони збереглися, мало гіллястих ветеранів-велетнів. Зрідка ще можна зустріти в Європі окремі види дубів-довгожителів, свідків визначних історичних подій, живих пам'яток історії. Найстарішим є Стельмузький дуб у Литві, вік його 1900-2000 років, окружність

стовбура 8,6 м. Важко уявити — скільки незгод, катаклізмів, штормових вітрів і гроз пережило це дерево.

В Україні є також дуби-довгожителі, які пам'ятають Київську Русь, її князів, навалу монголо-татар. За багато віків вони були не лише свідками визначних історичних подій, а й «бачили» під своїми крислатими кронами київських князів, козацьких гетьманів, вождів народних повстань, талановитих співців-кобзарів, поетів, письменників, артистів і художників. Кожне з цих дерев — жива книга, цікава легенда.

Молоді дерева практично не відрізняються одне від одного, кожне старезне дерево має лише йому властиве «обличчя», свою «біографію», персональні імена. Звідусіль ідуть люди до гіллястих велетнів, одні з цікавістю, а деякі, на жаль, щоб увічнити себе написом на стовбурі. Дерева-ветерани — видатні і безцінні пам'ятки природи, історії, їх потрібно берегти, як бережуть люди найкращі здобутки архітектури і прадавні храми.

Серед багатовікових дубів найбільшою популярністю в Україні користується Запорізький, який росте біля села Верхня Хортиця. Фахівці стверджують, що нині Запорізький дуб у розквіті сил і добре плодоносить. Вік його понад 700, а за іншими даними — 800 років. За сім століть стовбур на висоті росту людини розширився на 6,32 м, висота дерева — 36 м. Могутня і надзвичайно густа крона розкинулась на 43 м в діаметрі, складається із 15 крупних гілок, розташованих на товстому штамбі. Дерева в степовій зоні, порівняно з цим гігантом, мають вигляд малят. Дивишся на такий дуб і сильніше відчуваєш вічність та невблаганну плинність часу. Запорізький дуб — один з представників непроглядних лісів, які у минулому знищила нещадна сокира.

Великою популярністю користувався цей дуб у запорізьких козаків. Звідси йшли вони в походи на татар, турків і польську шляхту. Легенда свідчить, що весною 1648 року, йдучи в похід під Жовті Води, Богдан Хмельницький виступив під цим дубом перед козаками і сказав так і слова: «Тяжкі випробовування випали нам на долю. Так будьмо ж у битвах такими сильними й стійкими, як оцей дуб-богатир, такими ж нерозривними з нашою матір'ю-вітчизною — як його коріння з землею». Інша легенда свідчить, що в затінку крони цього дуба, запорожці на чолі з славетним кошовим Війська Запорізького — Іваном Сірком — писали знаменитого листа турецькому султану.

Запорізький дуб, як символ волелюбності, безсмертя і сили українського народу, намагалися знищити денікінці і гітлерівці. Навальний наступ наших військ у 1943 році і втеча гітлерівців з

лівобережної частини України врятували це унікальне дерево. На радість численним туристам і місцевим жителям красень-дуб пишно зеленіє і тепер. Всі, хто відвідує його в пору, коли достигають жолуді, беруть з собою хоча б кілька штук, щоб посіяти у себе вдома. Багато нащадків велетня росте по всій території України.

Крім хортицького дуба, в Україні є багато інших патріархів. Народ пов'язує їх з видатними історичними подіями або з життям і діяльністю визначних людей.

На Поділлі ім'я легендарного гетьмана носить 600-річний дуб-гігант в Бережанах на Тернопільщині. Багато разів його листя шелестіло над головами втомлених козаків, які воювали під проводом Богдана Хмельницького. Цей дуб й сьогодні гостинно запрошує мандрівників в свій прохолодний затінок. Люди свято бережуть давнє дерево. Багато століть пропливають над ним хмари, воно кремезне і міцне, не підвладне часу і стихії століть, гомонить шелестом свого листя про трагічні і радісні події минулого.

У лісовій дачі Турчин Заліщицького лісництва росте 450-річний дуб. За переказами, коло нього у 1744 році зупинявся Олекса Довбуш, прямуючи до Борщова. Так і називали його — Довбушовим.

Свято шанують і бережуть люди 500-річний дуб Устима Кармалюка в урочищі Березина Крижопільського району на Вінничині. «Зелений дуб» росте в Ялтушківському лісництві Барського району, вік його близько 400 років, висота — 25 м, діаметр стовбура — 195 см.

На Хмельниччині в селі Червона Діброва Кам'янець-Подільського району ростуть дуби, яким більше 300 років. В Михайловському лісництві Ярмолинецького району росте дуб, якому 415 років.

Дуб черещатий відзначається цілим рядом унікальних біологічних особливостей. Відомі дві форми: літня — рання, і зимова — пізня. Перша скидає листя зимою, друга — весною наступного року. Взимку зберігають традиційний осінній колір — жовтий і бурий. Осіння негода, шквальні вітри — буревії, завірюхи і ожеледь не можуть зірвати листя з гілок. З осені й до настання весни віддане воно на милість вітру. Взимку дуб ще здалеку привертає увагу.

Листя в нього з'являється навесні на 2-3 тижні пізніше, ніж у літнього. У місці прикріплення листкових черешків до гілок не встигає утворитися корковий віддільний шар, і листя, захоплене морозом, продовжує залишатися на дереві. Такі властивості зимовий дуб придбав у минулому. Його предки були вічнозеленими, росли в умовах теплого клімату.

Лісничі помітили, що дуб зимовий, розвиваючись пізніше літнього, не пошкоджується пізніми весняними приморозками, не боїться борошнистої роси, яка завдає великої шкоди літньому дубу. Його майже не пошкоджують листогризучі шкідники. Він стійкіший до посух. Йому надають перевагу над літнім при створенні полезахисних лісомуг. Дуби-гіганти в парках або скверах, з темнозеленим блискучим листям, завжди викликають щире захоплення. Що може бути кращим, ніж алеї столітніх дубів, особливо пірамідальних. Дуб добре очищає повітря від пилу, кіптяви та різних шкідливих домішок. Дуб виділяє велику кількість фітонцидів, які вбивають шкідливі мікроорганізми. В дубовому лісі добре почувають себе люди, особливо ті, хто хворий на гіпертонію. Дуб цінують не лише за красу, а також за користь, яку приносить він людям. Діброви мають величезне екологічне значення — як постійно діючий фільтр. Дубняки — захисники землі, рік і водойм.

Розлога і густа крона, значна висота і глибоке коріння посилюють вплив на навколишнє середовище. Дуб краще за інші породи захищає землю від водної ерозії і пилових бурь, посіви — від посухи і суховіїв. Завдяки великій і глибокій кореневій системі він відмінно скріплює і захищає землю, переводить поверхневий стік вологи у підгрунтовий, за стійкістю до ураганних вітрів і впливом на вітровий режим займає перше місце.

За твердістю, щільністю і міцністю деревини дуб — богатир. Вона не жолобиться, легко колеться, стійка до загнивання і домового грибка. Люди використовували її з найдавніших часів. Річні кільця на поперечному зрізі, а також весняний і літній шари деревини видно добре, літні щільніші і темніші за кольором. Від серцевини стовбура до периферії віялом розходяться прямі і добре помітні лінії — радіальні серцевинні промені. Завдяки цим променям, різному забарвленню весняних і літніх шарів, текстура деревини гарна і надзвичайно ціниться у меблевому виробництві. Її використовують при будівництві житла і гідротехнічних споруд, в судно-машинобудуванні та багатьох інших галузях промисловості. Особливо ціниться дубовий паркет і винна клепка, токарні і різьбярські вироби, фанера, шпиці, санні полозки.

Найцінніша деревина мореного дуба, який пролежав багато часу у воді або у вологому грунті без повітря. В таких умовах дуб не гине, стає міцнішим. В річці Дон, в піску на глибині 6 м знайшли дубовий човен, який пролежав тут 4000 років. Дубильні речовини, що містить деревина, вступають в реакцію з солями заліза і ніби цементують її, поступово змінюють колір в середній частині колоди. Деревина з світло-коричневої стає сріблясто-чорною. Морений дуб

відмінно полірується, зберігає гарний колір і блиск. З нього виготовляють особливо цінні інкрустовані меблі, шкатулки.

Деревина і навіть пеньки після їх розкорчовування — джерело для одержання дубителів. Велику цінність має і кора дубків віком 15-20 років. В ній до 14% дубильних речовин — танідів, без яких не можливо виготовити високоякісного шкіряного взуття. Для вичинення шкіру добре просочують дубильними речовинами, вона не боїться води і гниття. Мотузки, мішки, канати та інші вироби для продовження використання вимочують в настої дубової кори.

Велика кількість танідів є у листі дуба, зокрема у кругленьких наростах — галах — 27,2%. Вони утворюються внаслідок пошкоджень листя дубовою горіхотворкою. Якщо з цих наростів вичавити сік, який містить галову кислоту, і кинути в нього іржаві залізні предмети, то через день-два утвориться рідина чорного кольору, якою можна писати на папері. В листі дуба є пігмент кверцетин, яким фарбують вовну різними кольорами: зеленим, жовтим, коричневим, чорним. Листям дуба вигодовують гусениць подільського тасара — шовкопряда. З грен тасара виготовляють цінну шовкову тканину. Листя використовують при солінні огірків і помідорів, щоб надати їм специфічного смаку і твердості.

В корі, крім дубильних речовин, є органічні кислоти, вуглеводи, цукор, крохмал, білки, мінеральні речовини. Препарати з кори мають в'яжучі і протизапальні властивості. Танін, виділений з кори або листя — жовтий порошок, легко розчиняється у воді і спирті. Розчин таніну використовують при запальних процесах в порожнині рота, носа і гортані, а також при лікуванні опіків і виразок. Відвар використовують при стоматитах, ангінах, гінгівітах і тонзилітах. У Стародавній Греції його використовували при крововихаркуванні і при кольках. Він є протиотрутою отруєння міддю, свинцем і солями інших всяких металів, застосовується при проносах у домашніх тварин.

Народна медицина широко використовує кору дуба для лікування фурункулів, пролежнів, рахіту, золотухи, для припиненні кровотечі, частих позивів на сечопускання, при сильному потінні ніг застосовують ванночки з відвару дубової кори.

З давніх-давен дуб не лише лікував, а й годував людей. Є свідчення, що за 5-8 тисяч років до нашої ери жолуді дуба вживались при харчуванні. В Кіровоградській області археологи знайшли поселення, жителі якого за 5 тисяч років до нашої ери випікали хліб з жолудів, розтертих на борошно. Вони поживні і корисні, містять крохмал 40-60%, білків 4-7%, жирів 4-5% і цукру — 10%. З них роблять каву, яка корисна людям з хворим серцем.

У свіжому вигляді жолуді мають гіркуватий смак. Наявність в них великої кількості дубильних речовин, насамперед кверцетину, роблять їх, шкідливими для людей. Для його руйнування і видалення жолуді очищають від шкірки, підсмажують і розмелюють. Ще краще, якщо зняти шкірку, 3-4 дні вимочити у воді, потім висушити, підсмажити і змолоти. Після цього їх можна їсти, як горіхи, зокрема, при розладі шлунку. Вони — високопоживний корм для домашніх і диких тварин. Коржики з жолудевого борошна значно підвищують несучість курей.

Дуб — цінна лісова й декоративна порода, особливо його екзотичні різновиди і форми, що високо цінятся в зеленому будівництві. Всі види дуба добре розмножуються насінням, форми — щепленням.

ДЕЙЦІЯ

Відомо біля 50 видів дейції, розповсюджених в Східній Азії, Гімалаях і Мексиці. В Україні випробувано 20 видів і гібридних форм, серед них для зеленого будівництва рекомендується чотири.

Це кущ з простими листками і гарними білими, деколи рожевуватими квітками. Плоди — куляті коробочки.

Декоративна цінність дейції помічена практиками-садоводами: рясне цвітіння надає рослинам виняткової краси. Видатний дослідник флори Китаю Е. Г.Вільсон ставив дейції в один ряд з такими «аристократами» садів, як троянди, бузок і гортензії.

Незважаючи на високі декоративні якості, в нас їй не відведено належного місця. Пояснюється це, перш за все, її недостатньою зимостійкістю. Як показав досвід Хоростківського державного дендрологічного парку, при посадці в захищених місцях дейція цвіте рясно і регулярно. Розмножується насінням і вегетативно. Посів проводять весною в теплицях або парниках без попередньої підготовки насіння. Схожість насіння зберігається протягом 1-3 років. Однорічні сіянці чутливі до низьких температур і потребують прикриття. Враховуючи низьку зимостійкість дейції, сіянці пікують весною. Садові гібриди розмножують вегетативно. Добрі результати отримують при зеленому живцюванні. Пагони для живцювання заготовляють в другій половині червня — першій декаді липня. В умовах штучного туману укорінення їх складає до 100%. Діапазон температури укорінення досить високий — 15-30°С. Укорінення проходить за 20-30 днів. Живці добре приживаються в холодних парниках (з ручним обприскуванням). Старі екземпляри можна відмоложувати шляхом сильного обрізування. Пересадку переносять легко.

Дейції вибагливі до родючості і вологості грунту. Світлолюбні. Умови міста переносять добре. Стійкі до шкідників і хвороб. Цвітуть на 3-4 році життя. Для посилення цвітіння поламані і відмираючі гілки обрізують до першого сильного пагона. Одночасно обрізують відцвілі суцвіття. Для швидкого відростання нових пагонів кущі після обрізки корисно підживити. При підживленні в літній час ріст пагонів затягується і рослини страждають від заморозків. Застосовують дейцію для посадки поодинці і групами, для створення галявин і оформлення скельних садів.

Серед інтродукованих дейцій на Поділлі можна зустріти ***дейцію пишну.*** Прямостоячий, швидкорослий кущ до 2,5 м заввишки, з дугоподібно зігнутими пагонами під час цвітіння. Листки подовгасто-яйцевидні. Квітки білі, махрові, зібрані в крупні, до 10 см завдовжки, парасолькові віники. В кліматичних умовах Поділля цвіте у червні. Цвітіння продовжується біля 22 днів. Одна з кращих і рясноквітучих дейцій. Зимує без укриття. Неодерев'янілі кінці пагонів пошкоджуються морозами.

Дейція пурпурова. Кущ 0,6-2 м заввишки. Пагони гнучкі, бурі. Листки подовгасто-яйцевидні, загострені, зібрані в парасольковий щиток.

Батьківщина — Південно-Західний Китай. В природних умовах Поділля потребує легкого прикриття на зиму. Цвіте в кінці червня. Цвітіння продовжується 15 днів.

Дейція рапата. Кущ досягає 2 м у висоту. Кора червоно-бура або сіро-бура. Листки продовгасто-яйцевидні, з обох сторін світлозелені. Квітки білі або рожеві, зібрані в прямостоячі вузькі віники 6-12 см завдовжки.

Дейція щитковидна. Кущ до 2 м заввишки. Пагони майже голі. Листки яйцеподібні і подовгасто-яйцевидні, на верхівці нерідко відтягнуто-загострені, по краях дрібнопильчасті, яскраво-зелені. Квітки біля 1,5 см в діаметрі, білі, пахучі, в щитковидних віничках.

В дикому вигляді росте у Західних Гімалаях на висоті 1600 — 3000 м. В умовах Поділля — одна серед рано і щедро квітучих дейцій. Цвіте на початку червня. Цвітіння триває 15 днів.

Дейції — чудові квітучі кущі для посадки поодинці і групами у садах, парках і скверах.

ЖИМОЛОСТЬ

Рід об'єднує більше 200 видів, росте в районах з помірним кліматом, відноситься до родини капріфолієвих. В Україні випробувалось багато видів, але найбільшої уваги заслуговують в регіоні Поділля 6 видів.

Прямостоячі, повзучі, виткі листопадні або вічнозелені кущі. Листки прості, частіше еліптичні, з загостреним верхом. Квітки ароматні, бувають зібрані в двоквіткових суцвіттях, напівпарасолькові, білосніжні, білі, жовті, рожеві, червоні, карміново-червоні. Плоди — червоні, оранжеві, сині і чорні ягоди.

Жимолості відрізняються великою декоративністю під час цвітіння і плодоношення, легко переносять забруднення повітря, і тому знаходять широке застосування в озелененні міст і промислових центрів. Всі жимолості добре переносять пересаджування, обрізування і формування крони. На тяжких сирих грунтах і на бідних піщаних ростуть погано.

Кущові види використовують для поодиноких і групових посадок, живих плотів, виткі — для вертикального озеленення (бесідки, трильяжі, декорація стін і плотів). Вони потребують підпори. За її відсутності вони набувають форми куща. Пагони обвивають один одного, внаслідок чого знижується декоративність рослин. Успішно ростуть і рясно цвітуть на освітлених місцях і в затінку.

Розмножується жимолость насінням і вегетативно. При насінневому розмноженні не рекомендуються ранні осінні строки посіву. Весною необхідно проводити стратифікування для видів з дрібним насінням протягом чотирьох місяців при температурі 2-5°С. Крупнонасінні жимолості (альпійська) потребують дещо іншої передпосівної підготовки насіння. Спочатку їх стратифікують протягом одного місяця при температурі 20-25°С, а потім чотири місяці при температурі 2-5°С. Виткі жимолості найчастіше розмножують вегетативно (зеленими і здерев'янілими живцями).

У садах і парках Поділля в озелененні населених пунктів можна зустріти такі види жимолостей:

. ***Жимолость альпійська.*** Невисокий, біля 1 м, кущ з компактною кроною і великими темно-зеленими, майже шкірястими листками. Квітки жовтуваті, зверху з темно-червоним напливом, без запаху. Ягоди крупні, червоні, блискучі, на довгих плодоніжках.

Розповсюджена в гірських районах Середньої і Південної Європи. На Поділлі зустрічається зимостійкий вид. Вегетацію розпочинає в другій декаді квітня. Цвіте в другій середині травня — першій декаді червня. Цвітіння триває біля 20 днів. Плоди дозрівають в серпні і залишаються на кущі не більше півтора місяця. Росте повільно. В 15 років не перевищує 0,8 м. Посухостійка. Пристосовується до бідних грунтів, газостійка. Тіневитривала. Стійка до шкідників і хвороб.

Декоративна завдяки листкам, квіткам і червоним, подібним до вишні, блисучим ягодам. Рекомендується для поодиноких і групових посадок.

Жимолость Маака. Кущ до 3 м заввишки, з подовгастими яйцевидно-еліптичними, загостреними на кінцях, темно-зеленими листками. Квітки пахучі, білі, після відцвітання жовтуваті, великі. Ягоди яскраво-червоні, довго тримаються після опадання листків.

Росте в листяних лісах Приамур'я, північної частини Китаю, Кореї. В природних умовах Поділля зимостійка. Цвіте в червні. Плоди достигають у вересні. Шкідниками і хворобами не пошкоджується. Посухостійка. Стійка до забруднень повітря. Одна з найкращих кущових жимолостей. Під час цвітіння кущ вкритий білими пахучими квітками.

Жимолость татарська. Кущ заввишки до 4 м. Листки овальні або подовгасто-ланцетні, сизо-зелені. Квітки парні, темно-рожеві. Плоди червоні, оранжеві або жовті.

Розповсюджена від Середньоволжя до Байкала. В озелененні населених пунктів та шляхів сполучення є на всій території Поділля. Зимостійка. Посухостійка. До грунту і вологи невибаглива. Цвіте в другій половині травня — на початку червня. Продовжується цвітіння біля 20 днів. Плоди дозрівають в липні. До негативної сторони жимолості татарської слід віднести сприятливість до вірусних хворіб.

Жимолость в'юнка пізня. Ліана до 3 м завдовжки. Однорічні пагони голі або злегка опушені, до верхівки червоні, рідше жовтуваті. Листки темно-зелені, знизу сизі, яйцеподібні або еліпсовидні. Квітки двогубі, зверху темно-червоні, згодом блякнуть, в середині жовті. Цвітуть з третьої декади червня до початку серпня. Ягоди червоні.

Батьківщина — середня і південна частина Західної Європи, Північна Америка. В кліматичних умовах Поділля в суворі зими підмерзає. Щорічно цвіте, деколи зав'язує плоди. Для забезпечення рясного цвітіння потрібно на зиму вкривати. Світлолюбна. Вимагає свіжих, родючих, добре дренованих грунтів.

Розмножується насінням і вегетативно, зеленими живцями. Декоративна завдяки своїм яскравим великими квіткам. Придатна для озеленення невисоких споруд.

Жимолость капріфоль або ***духмяна.*** Ліана заввишки до 6 м. Листки еліпсовидної форми, деколи досить широкі, темно-зелені, знизу сірі. Квітки сидячі, зібрані в 1-2 мутовки, пахучі, білуваті, пізніше жовтіють. Плоди рожево-червоні.

Росте на Кавказі, в Середній і Південній Європі. На Поділлі — зимостійка. Цвіте в червні. Цвітіння продовжується 15-20 днів. Плоди дозрівають в серпні. Світлолюбна. Вибаглива до родючості і вологи грунту.

Декоративна, особливо під час цвітіння. Рекомендується для вертикального озеленення невисоких споруд.

Жимолость Тельмана. Ліана до 7 м завдовжки. Листки подовгасті, тупі, яскраво-зелені. Квітки золотисто-жовті або світлорожево-червоні, зібрані в головчатих суцвіттях.

В умовах Поділля менш зимостійка, ніж жимолость капріфоль.

В несприятливі зими річний приріст пошкоджується до половини і більше. Цвіте щорічно і рясно в останню декаду травня — початок червня. Продовжується цвітіння до 20 днів. Вибаглива до грунту і вологи. Не переносить важких і сирих грунтів. Світлолюбна, добре цвіте і в напівзатінку.

Декоративна в час цвітіння. Придатна для культури Поділля.

Квітками кохання називають жимолость. Придивіться лише до квіток та плодів жимолості: вони завжди живуть попарно на одній квітко- або плодоніжці. Як справжні закохані — разом зацвітають і разом вмирають. Пам'ятаєте історію про Трістана та Ізольду? Загинув Трістан — загинула і його кохана. Виросла на могилі Трістана витка жимолость, і тонке стебло її простяглося до місця поховання Ізольди. Тричі наказував злий король зрубати лозу, але вона щороку відростала, єднаючи серця закоханих.

Жимолость Тельмана цініться у парковому господарстві за декоративність квітів і витку форму стебла. Саме вона, за історичною легендою, виросла на могилі Трістана.

ІРГА

Ірга нараховує 25 видів. В Україні випробувано біля 10 видів. На Поділлі в декоративному відношенні заслуговують уваги 3 види. Досить декоративні кущі, придатні для посадки поодинці, групами або у вигляді високих живих плотів, а також для створення узлісків і підлісків в негустих насадженнях. Особливо ефектні в період цвітіння (травень) і восени, коли листки набувають багряно-золотистого кольору різноманітних відтінків.

В умовах Поділля випробувані види Ірги досить зимостійкі, щорічно цвітуть і плодоносять. До грунту невибагливі. Посухостійкі. Світлолюбні, добре ростуть і в напівзатінку великих дерев, де часто утворюють густі зарості. Під час достигання плодів приваблюють птахів і тому мають перспективу для введення в ліси рекреаційного

призначення. Умови постійного задимлення переносять добре, завдяки чому рекомендуються для озеленення промислових підприємств. Здатність утворювати багаточисельні кореневі відростки дозволяє використовувати деякі види для закріплення грунтів, захисту від вітрової і водної ерозії.

Ірга заслуговує поваги і як нова плодова рослина. Вона рекомендована як порода лікувального значення.

Розмножують її насінням і діленням кущів. Посів проводять восени, в рік збору плодів. При весняному посіві потрібно проводити стратифікацію насіння протягом чотирьох місяців.

На Поділлі зустрічаються в садах і дендропарках наступні види ірги:

Ірга канадська. Високий кущ або деревце 6-8 м заввишки, з звисаючими гілками. Листки яйцевидно-продовгуваті, при розпусканні пурпурові, літом темно-зелені, восени набувають багряно-золотистого кольору. В цей час відрізняється найбільшою декоративністю. Квітки білі, з пониклими китицями. Плоди круглі, темно-пурпурові, з сизим нальотом. Їстивні.

Росте в Північній Америці. В умовах Поділля цвіте в першій половині травня. Час цвітіння короткий — 7-10 днів.

Ірга колосиста. Багатостовбурний пряморостучий кущ до 5—7 м заввишки. Листки яйцевидної форми, тонкозубчасті по краях, під час розпускання біло-войлочні, літом темно-зелені, восени забарвлюються в яскраві жовто-рожеві відтінки. Квітки білі, зібрані в розсипчасті китиці. Плоди кулькоподібні, пурпурно-червоні з сизуватим нальотом, їстивні.

Батьківщина — східні штати Америки. На Поділлі одержала широке розповсюдження і культивується, головним чином, як плодова рослина. Заслуговує уваги в декоративному садівництві. Цвіте в першій половині травня. Цвітіння триває 6—8 днів.

Ірга вільхолиста. Високий пряморостучий кущ. Листки еліпсовидні, зверху зелені, знизу сіруваті, восени забарвлюються в рожеві відтінки. Квітки зібрані в густих китицях. Плоди майже чорні, з сизим нальотом, відзначаються добрими смаковими якостями.

Розповсюджена в західній частині Північної Америки. В умовах Поділля цвіте в другій декаді травня.

Гарний кущ, особливо під час цвітіння. Добре росте на відкритих сонячних місцях.

КЕРІЯ

Керія японська. Листопадний швидкоростучий кущ, з прямими, зеленими гілками. Листки подовгасто-яйцевидні, надрізано-лопастні, світло-зелені. Квітки розміщені поодинці, яскраво-жовті. Плід — збірна кістянка.

Росте в Китаї. В умовах Поділля цвіте з середини травня до середини червня. Майже щорічно спостерігається повторне цвітіння.

Плодоношення слабке. Розмножують керію зеленими живцями.

Світлолюбна рослина, краще цвіте на дренованих грунтах. Посухостійка. Інколи підмерзає до рівня снігу, потім відростає і цвіте того ж року. Завдяки кореневим паросткам утворює густі куртини.

Декоративна, завдяки світло-зеленим листкам, яскравим жовтим квітками, зимою зеленим прутевидним гілкам.

Придатна для поодиноких і групових посадок на газоні, оформлення скальних садів та складних композицій.

КОЛЬВІЦІЯ

Кольвіція чудова. Вид відкритий в 1901 році в гірських районах Центрального Китаю (Шаньсі, Хубей) і введений в культуру на початку XX століття.

Чудовий кущ до 2 м заввишки, спочатку пряморостучий, пізніше з розлогими гілками. Однорічні пагони густо опушені, 2-3 річні — коричнево-червоні. Листки широкі яйцевидні з загостреною верхівкою, зверху темно-зелені, знизу зелені, густо опушені, восени забарвлюються в світло-жовті, коричневі або темно-червоні кольори. Квітки попарні, від 10 до 20 на бокових пагонах, утворюють щитовидні, кінцеві суцвіття. Віночок дзвониковидний, 5-лопатевий, зверху ніжно-рожевий, в середині жовтуватий, опушений. Плід сухий, щетинистий.

Розпочинає вегетацію в другій половині квітня. Пагони ростуть з першої декади травня до початку серпня, паростками — до вересня. Цвіте в червні на початку липня. Тривалість цвітіння до 30 днів. Плоди дозрівають в останній декаді серпня — на початку вересня.

Кольвіція чудова — кущ літнього періоду цвітіння. Велика кількість оригінальних дзвоникоподібних яскраво-рожевих квіток надає рослині винятково ефектний вигляд. Прекрасна вона і восени, коли листки забарвлюються в яскраві кольори. Найвищої декоративності досягає на освітлених місцях, цвіте і в напівзатінку. Під

густим покровом інших рослин у неї знижується енергія росту, рясність цвітіння. Добре росте на дренованих, багатих гумусом грунтах. Стійка проти шкідників і хвороб. Димо-і газостійка. Добрий медонос. Недостатньо зимостійка: часто відмерзають вершки річного приросту, а в суворі зими — і дворічні пагони. Після сильного обмерзання не цвіте. Рослина скоро відростає і відновлює свої розміри і декоративність.

Кольвіція за своїми декоративними ознаками перевищує багато видів гарноквітучих кущів, не дарма її назвали «чудовою». Однак, вона ще мало використовується в декоративному садівництві Поділля.

Розмножують кольвіцію насінням і вегетативно.

Високі декоративні якості дозволяють використовувати її в різноманітних композиціях.

КУРІЛЬСЬКИЙ ЧАЙ

Рід нараховує біля 10 видів, розповсюджених в Європі, Азії і Північній Америці. Росте в соснових і листяних лісах, в горах, на скелях і кам'янистих схилах.

Листопадні кущі розгалужені, досягають 20-150 см у висоту. Пагони шовковисті. На старих гілках кора сіра, відшаровується. Листки непарнопір'ясті або трійчасті. Квітки одинокі або в суцвіттях. Плід — збірна сім'янка.

Розмножується насінням. Висівають його весною без попередньої підготовки в плівчастій теплиці або парнику і легенько мульчують. Рослини пересадку переносять добре лише в молодому віці. Старі кущі приживаються погано. В тіні кущі стають рідкими і слабо цвітуть. Добре ростуть на багатих поживними речовинами свіжих грунтах. В засушливий період необхідне підливання. Потребує регулярного обрізання, при якому видаляють пошкоджені і відмираючі гілки.

Курільський чай — гарно квітучий кущ з оригінальними листками і затяжним періодом цвітіння, придатний для поодинокої посадки і в групах біля значно вищих рослин. Дуже добре почувається серед каміння, в скельних садочках та в інших невеличких композиціях.

Курільський чай чагарниковий. Листопадний кущ до 1 м заввишки, з розгалуженими гілками. Листки пір'ясті, складаються, як правило, із 5 листочків жовтувато-зеленого кольору. Квіти золотисто-жовті, поодинокі, пазушні або зібрані в невеликих розсипчастих китицях чи щитках. Плід — збірна сім'янка.

Росте на Кавказі, в Сибіру, на Далекому Сході, в Середній Азії, Монголії, Західній Європі, Китаї, Японії, Північній Америці.

Дуже оригінальний кущ, квітує з червня до вересня. В першій половині літа цвіте рясніше. Має декоративну форму, що відрізняється великими, біля 3-3,5 см в діаметрі, квітками.

Курільський чай дрібнолистий. Низький, до 20 см заввишки, кущ. Листки складні, в більшості із 7 (рідше 5 або 9) листочків, зверху сіро-зелені, знизу білуваті від шовковистих волосків. Квітки жовті, ростуть поодинці або в небагатоквіткових суцвіттях.

КИЗИЛЬНИК

Рід об'єднує більше 60 видів, розповсюджених в Європі, Азії і в Північній Африці. На Поділлі культивуються найбільш декоративні, гарно квітучі три види.

Кущі декоративні під час цвітіння, а також восени, завдяки своїм яскравим плодам і листям. Їх можна використовувати як солітери при оформленні кам'янистих садів, в групах з ялівцями і сосною гірською, барбарисами, трояндами, а повзучі види — як грунтопокривні. Посухостійкі. До родючості грунту вибагливі. Добре приживаються при пересаджуванні. Світлолюбні, але можуть рости і в напівзатінку. Димо- і газостійкі, в умовах міста розвиваються добре. Гарний медонос.

Розмножуються насінням і вегетативно. Повнозернистість насіння низька (40-60%).

Кизильник горизонтальний. Листопадний низький кущ з горизонтально розташованими стовбурцями і густопір'ястогільчастими пагонами. Листки майже круглі, дрібні, щільні, зверху темно-зелені, блискучі, що надає кизильнику вигляд вічнозеленої рослини. Восени вони забарвлюються в яскраво-червоний або рожевий колір. Квіти дрібненькі, багаточисельні, рожеві. Плоди майже кульковидні, яскраво-червоні, достигають у вересні і залишаються до зими.

Росте в Центральному Китаї. В умовах Поділля недостатньо морозостійкі. В суворі зими пошкоджуються одно-, дворічні пагони. Інколи рослини підмерзають до кореневої шийки, тому потребують легкого прикриття на зиму.

До родючості грунту вибагливий. Світлолюбний. Димо- і газостійкий.

Декоративний формою куща, листками, квітками і плодами. Використовується для посадки на газонах на передньому плані, при оформленні кам'янистих гірок та інших невеликих зелених споруд.

Кизильник дрібнолистий. Низький, розгалужений, вічнозелений кущ. Старі рослини досягають до 60 см у висоту. Листки

оберненояйцевидні, зверху блискучі, темно-зелені, знизу сіро-зелені і сірувато-опушені. Квітки білі, дрібні, поодинокі. Плоди кулясті, червоні, дозрівають у вересні.

Батьківщина — Західні Гімалаї. В умовах Поділля недостатньо зимостійкий. Росте повільніше від кизильника горизонтального.

Декоративний кущ, особливо під час цвітіння: білі квітки розсипані на фоні темно-зелених блискучих листків.

Кизильник рожевий. Кущ до 2 м висоти, з тонкими темними гілками. Листки еліпсовидні, майже яйцевидні, сизувато-зелені. Квітки рожеві. Плоди округлояйцевидні, червоні.

Батьківщина — Північно-Західні Гімалаї, Афганістан. В умовах Поділля в суворі зими обмерзає приріст останніх 2-3 років.

Декоративний під час цвітіння, а особливо восени, завдяки своїм плодам. Використовується в поодиноких і групових посадках.

КАТАЛЬПА

Рід катальпи складає 10 видів. На Поділлі у ботанічних садах, дендрологічних парках і у старовинних парках зустрічається три види катальпи. Їх висаджують в алеях і в солітерах в парках, зелених зонах міст і сіл. Листопадні дерева з широкою кроною і великими листками на довгих черешках. Влітку дерево прикрашають білі, кремуваті з фіолетовими крапками всередині, квіти, зібрані у широкі волоті. Батьківщина — Північна Америка, Індія, Східна Азія.

Катальпа величава. Дерево до 18 м заввишки, з густою, широкою пірамідальною кроною. Листки завдовжки 12-25 см, на довгих черешках, яйцевидно-подовгасті, довгозагострені на вершках, цілокраї або з 1-2 боковими зубцями, зверху блискучо-зелені, гладенькі, знизу опушені. Квітки 5-6 см в діаметрі, по краях хвилясті, кремувато-білі, з двома жовтими смужками на нижній пелюстці. Приваблюють приємним запахом. Плоди — довгі, повислі, стручковидні коробочки, довжиною 20-30 см і товщиною 1,5-2 см, прикрашають дерево цілу зиму. Батьківщина — Північна Америка.

Посухостійка і світлолюбна рослина. Пошкоджується від морозів лише у суворі зими. Стійка до пилу і диму, загазованості повітря.

Рекомендується як солітер, в групі на передньому плані, в алейних і вуличних посадках на фоні ажурних споруд.

Катальпа бігонієвидна. Дерево до 15 м заввишки , з широкою округлою кроною. Листки широкояйцевидні, до верхівки коротко загострені, інколи з двома невеликими боковими лопатями, завдовжки 10-20 см і завширшки 10-15 см. За формою нагадують

листки бузку звичайного. Квітки великі, завдовжки 3-5 см, білі, з червоно-коричневими крапинками і двома жовтуватими смужками в середині, мало пахучі, зібрані в розсипчасті широкопірамідальні волоті, довжиною 15-20 см. Плоди — довгі, 20-40 см, стручкоподібні коробочки, тонші, ніж у попереднього виду, висять на дереві всю зиму.

Батьківщина — південний схід Північної Америки.

Стійка до умов Поділля. В суворі зими підмерзають кінці пагонів. Світлолюбна рослина. Росте повільніше, ніж катальпа величава. Ефективно поєднується з темно-хвойними деревними породами.

Катальпа гібридна. Її одержали від схрещування катальпи бігонієвидної та яйцевидної. Молоде листя рослини має характерне забарвлення. Рослина швидкоросла і морозостійка. Швидко проростає з насіння. Молоді сходи інтенсивно ростуть. В перші роки сходи захищають від морозів.

КИЗИЛ

Рід кизилу включає 50 видів невеликих дерев, заввишки 6-9 м. В Україні зростає 14 видів кизилу. Серед них найпоширеніший ***кизил чоловічий*** — великий чагарник з розлогою кроною. Рослина порівняно теплолюбна і посухостійка. Ареал її розповсюдження займає в основному правобережний Лісостеп, Поділля і Придністров'я. Кизил росте в Молдавії, Криму, на Кавказі. В окремих районах Полісся його можна побачити в парках і садах.

Порода довговічна, росте до 300 років, може рости і на сухих крутосхилах. Листя супротивне, цілокрає, невелике за розмірами, еліпсовидної або яйцеподібної форми. Квіти невеликі, золотисто-жовтого кольору, ростуть групами на укорочених пагонах, з'являються ранньою весною. Чудовий ранньо-весняний медонос. Відзначається високою декоративністю, зокрема весною, під час цвітіння, і восени, після достигання плодів і пожовтіння листя. Легко переносить забруднення пилом, вихлопними газами та відходами виробництва, морозостійкий, майже не пошкоджується шкідниками і хворобами.

За легендою засновник вічного міста Риму Ромул кизиловим списом накреслив його межі, а потім на Палатинському пагорбі встромив його в землю, і суха палиця перетворилася на квітуче дерево. Знаменитий давньогрецький герой Одіссей користувався кизиловими стрілами. З найдавніших часів руків'я мечів виготовляли з цього дерева, яке має надзвичайно міцну і тверду деревину.

Підтвердженням цього є і родова назва кизилу — Корнус, що означає твердий, роговий, міцний. Недаремно народ називає його роговим. З деревини кизилу виготовляють деталі машин і годинників, шестерні, гудзики, ручки для ударних інструментів, спиці, ткацькі човники, гнуті меблі, флейти, кларнети, використовують у токарній і столярній справах.

У процесі еволюції кизил добре пристосувався до умов життя.

Цвіте ранньою весною, коли погода змінюється кілька разів на добу. Для квітів ці зміни є своєрідним каталізатором: хмарки закрили сонце, повіяв холодний рвучкий вітер, знизилася температура— вони закрилися, виглянуло сонце, стало тепліше — відкрилися. І так впродовж 20-25 днів — стільки триває період цвітіння, що підвищує цінність кизила як медоноса.

У тюркських народів існує легенда, згідно з якою аллах створював плодові дерева і дарував їх людям. Чорт або, як називають його мусульмани, шайтан захотів і собі взяти дерево. Як і всі представники чортячого роду, він був дуже хитрий і, перш ніж взяти собі саджанець, дізнався, яке дерево навесні зацвітає першим. Виявилося, що таким деревом є кизил: шайтан вважав, що дерево, яке першим зацвітає, і плоди дасть тоді, коли ні в кого їх ще немає. Але він помилився. Кизил справді зацвів першим. Проте, влітку люди вже зібрали вишні, черешні, шовковицю та інші плоди, а на шайтановому дереві вони були ще зеленими. Розсердився чорт і покинув своє дерево. А десь наприкінці вересня люди скуштували його плоди, і виявилося, що вони дуже смачні. З того часу називають їх шайтановою ягодою.

Плід — кістянка завдовжки 1,5-2 см. За формою нагадує сливу або мініатюрну пляшечку. Тривалий час у кизила, як і у всіх інших деревних порід, плід зеленого кольору, а потім поступово стає темно-червоним. За цей колір він і називається кизилом, що в перекладі з тюркських мов означає червоний. Є чимало різновидностей з іншим кольором плодів: чорним, темно-жовтим, жовтогарячим і навіть білим. Достигають вони неодночасно: деякі у серпні стають м'якими і падають на землю, а інші зовсім зелені. Така особливість дає можливість збирати плоди кизилу в кілька прийомів.

Достиглі плоди — справжня комора цілющих і поживних речовин. На смак кислувато-солодкі, мають приємний аромат і ніжну м'якоть. В зеленій аптеці кизил займає почесне місце. З давніх часів народна медицина використовує його для поліпшення апетиту, лікування простудних і шлунково-кишкових хвороб. Давньогрецький лікар Гіппократ, який жив у IV столітті до нашої ери, позитивно

оцінював в'яжучі властивості листків кизилу і рекомендував застосовувати їх при хворобах шлунка.

Соки і водяні витяжки з плодів і листків кизилу мають антимікробні властивості. Вони здатні вбивати дизентерійну паличку та інших збудників хвороб. Плоди кизилу — справжнє джерело здоров'я: містять цукру 8-9%, яблучної, лимонної і бурштинової кислот — 2-2,5 %, велику кількість дубильних і пектинових речовин та ефірної олії, вітаміну С від 60 до 105 мг/% в стійкій формі, що дає можливість готувати з них концентрати.

Люди вживають плоди кизилу з прадавніх часів. Давньоримський поет Овідій у поемі «Золотий вік» описує процес приготування кизилового варення. Плоди вживають свіжими, сушать, готують з них смачне варення, повидло, кисіль, компот, джем, мармелад, зефір, пастилу, начинку для цукерок та різні напої. Єдиний недолік ніжних плодів — їх не можна зберігати тривалий час і транспортувати на велику відстань.

У кісточках кизилу міститься до 34% жирної олії. Просмажені і розмелені, вони можуть бути замінниками кави, а листки — чаю. Кора і листя містять до 15% танідів, за допомогою яких вичиняють шкіру і надають їй надзвичайно красивого жовтого кольору.

Кизил введений в культуру з давніх часів. Ще задовго до нашої ери його висаджували в країнах античного світу на присадибних ділянках. Незважаючи на значну цінність та декоративність, кизил нечасто зустрічається в лісових культурах і захисних лісонасадженнях, садах і парках Поділля.

У нього величезна коренева система, яка відмінно захищає грунт на ярах і крутосхилах. Рослина добре росте поряд з дубом та іншими деревними породами першого ярусу. Доцільно висаджувати породи, змішуючи їх окремими рядами, ланками або кулісами з 3-4 рядів, створювати плантації кизилу, по периметру обсаджувати ним лісисті ділянки на ярах і крутосхилах, вводити в країні ряди полезахисних лісосмуг.

В озеленювальних посадках варто віддавати перевагу найбільш декоративним формам — *пірамідальній, золотистій, сріблястоплямистій* та іншим. Велику цінність для озеленення мають садові форми кизилу: *іспанський, султанський, цареградський, жовтоплідний.* Розмножується кизил насінням, кореневими паростками і зеленими живцями.

КАШТАН

Рід називається каштаном кінським (лжекаштаном, гіркокаштаном), об'єднує 25 видів деревних порід, які ростуть у Південній півкулі. Належать до родини кінськокаштанових.

В Україні велике значення має ***каштан кінський.*** Дикоростучих насаджень цієї породи немає, а ті каштани, що зустрічаються в парках і скверах, на вулицях міст та сіл, завезені з Балкан та країн Західної Європи. Тепер — це одна з найбільш поширених і улюблених деревних порід в озеленювальних насадженнях України. Кінський каштан став символом і емблемою нашої столиці. Без нього не можна уявити Києва. Він надає місту неповторної чарівності, насамперед у травні, в період цвітіння, коли на деревах ніби загоряються великі білі свічки.

Квіти розташовані у периферійній частині крони на кінцях гілок. Складається враження, ніби кожне дерево з нижніх гілок і до самого верху прикрашене величезними гірляндами. В Україні, в тому числі і на Поділлі, зростає цілий ряд різновидностей каштана. Вони відрізняються багатьма ознаками, насамперед кольором квітів. Є каштани з білими, рожевими або жовтуватими квітами.

Незвичайною красою відзначаються каштанові алеї. Великі і густі крони дерев, з'єднуючись між собою, перетворюють алеї у суцільні коридори, в яких завжди тихо, повітря чисте, а в спеку — прохолодне. Тут приємно відпочивати у будь-яку пору року.

Каштан кінський — могутнє дерево, заввишки до 30 м. Характерна ознака цієї породи — величезна куляста або округла і надзвичайно густа крона. Вчені встановили, що каштани на вулицях міст — ідеальні фільтри, очищувачі повітря. Листя одного дерева заввишки 10 метрів нейтралізує вихлопні гази автомобілів у 100 $м^3$ забрудненого повітря. Каштан адсорбує щорічно величезну кількість хімічних сполук — відходів виробництва. При утворенні однієї тонни абсолютно сухої речовини дерева поглинають 1,83 т вуглекислого газу і виділяють 1,32 т кисню.

Приріст 1 $м^3$ деревини поглинає 793 кг вуглекислоти і виділяє 572 кг кисню. Каштани значно зменшують амплітуду коливань температури повітря, збільшують його вологість. Ця порода добре переносить пересадку у віці 15-20 років. Отже, каштан на вулицях міст і селищ — одна з найцінніших листопадних деревних порід.

Плодоносить майже щорічно і рясно. Плоди великі, діаметром 3-4 см, блискучі, темно-коричневі, знаходяться в округлих зелених коробочках з шипами. Достигають у вересні-жовтні. Коробочка розкривається ще на дереві або розтріскується при падінні плоду

на землю. Плоди — улюблена їжа багатьох диких тварин, особливо свиней. Для весняного посіву їх зберігають у траншеях або підвалах.

Велику цінність має і деревина каштана. Вона красива, жовтувато-білого кольору, легка, добре обробляється і широко використовується для найрізноманітніших потреб. Одна із назв породи «гірко-каштан» свідчить, що плоди неїстивні, проте вони містять значну кількість речовин, які застосовують для лікування різних хвороб. Наприклад, сапонін, глікозиди, рутин, різні вітаміни, дубильні речовини, білок, глюкоза, крохмал тощо.

Після обробки плоди каштана використовують у кулінарному і кондитерському виробництвах. Є рецепти приготування каштанової кави, надзвичайно корисні при розладах шлунка. Плоди, покладені у шафу, відлякують міль. У всіх частинах каштана кінського, насамперед у квітках, містяться надзвичайно цінні цілющі речовини: сапонін, есцин, ескулін, фраксин, флавоноїди, каротиноїди, рутин, вітамін В, С, К, Є, кверцетин, пектинові, дубильні та інші речовини.

Завдяки цілющим властивостям препарати каштана кінського широко використовуються у народній та науковій медицині багатьох країн світу. Сік зі свіжих квітів вживають при варикозному розширенні вен і геморойї. Препарати з плодів зміцнюють стінки капілярів і вен, запобігають утворенню тромбів. Разом з тим сапоніни знижують кров'яний тиск. Препарати з каштана лікують тромбофлебіт і трофічні виразки гомілки на грунті варикозного розширення вен, а також ішіас, атеросклероз, радикуліт та цілий ряд інших хвороб. Великою ефективністю відзначається препарат з плодів каштана — «Ескузан» — витяжка, що містить сапонін, есцин і флавонол, а також вітамін В1. Його можна приготувати з темно-коричневої кірки плодів каштана.

Багато цілющих речовин у корі стовбурів та гілках каштана. У ній містяться всі ті сполуки, які є у квітах. Відвар і настойка з кори мають в'яжучу, кровоспинну, протизапальну, знеболюючу і протисудомну дію. Їх застосовують як кровоспинний засіб, при геморойї, подагрі, хронічних і запальних захворюваннях кишечника, при тривалих проносах, підвищеній кислотності шлункового соку, запаленнях слизової оболонки носа і горла, малярії та деяких інших хворобах.

Каштан кінський добре розмножується насінням.

КАЛИНА

Рід у калини великий — майже 200 видів. В Україні зростає два. Інтродуковано в сади і парки понад 40 видів. Більшість з них, зокрема і ***калина звичайна***, це гіллясті кущі, висотою до 4 м, з сірою корою і зеленувато-сірими, супротивно розташованими бруньками. Листя три-, п'ятилопатеве з серцеподібною основою, майже голе, на довгих черешках. Цвіте калина у травні. В цей час, навіть найчерствіша душею людина не пройде мимо, щоб не замилуватися білопінним мереживом.

Квіти зібрані у великі парасолькоподібні суцвіття. Кожне з них нагадує чудовий медальйон, що виділяється на фоні зеленого листя. Квіти неоднакові: по краях суцвіття знаходяться великі, ошатні, білі, а в середині — непоказні, дрібненькі, зеленуватого кольору, ніби щойно починають цвісти. Насправді, великі периферійні квіти лише приваблюють бджіл та інших комах-запилювачів. Вони є пустоцвітом і порівняно швидко опадають.

Дрібні квіточки після запилення їх комахами дають плоди. Бджоли як з великих, так і малих квіток збирають нектар — до 30 кг з одного гектара калинових заростей. Калиновий цвіт духмяніє цілющим ароматом 20-25 днів, і в цей період кожен кущ калини нагадує великий, напрочуд гарний білий букет. Коли вона перецвітає, її важко помітити серед інших чагарників. В цей час листя і плоди калини набувають однакового зеленого кольору. Лише уважне око може розгледіти її в лісових хащах.

Гарна калина весною, в пору цвітіння, та ще краща тоді, коли засинає зморене літо і художниця осінь вступає у свої права, фарбуючи листя у всі кольори веселки. На схилі літа, у серпні, калинові кущі ніби загоряються червоним полум'ям. Велика кількість кетягів з плодами, які в побуті називають ягодами, щедро налиті червоним, як кров, соком, яскраво сяють на сонці. Плід калини кулястої форми, з блискучою і червоною оболонкою.

Плоди залишаються на кущах до самої весни, якщо їх не з'їдять птахи. Взимку, коли земля вкривається білим снігом, червоні кетяги калини на білому фоні набувають особливо привабливого вигляду. Під час життя калина виділяє велику кількість фітонцидів та інших речовин, які вбивають хвороботворні мікроорганізми, тому в її заростях так легко дихається. Завдяки цим властивостям їй приписували колись чудодійну силу, обпилювали нею житло, щоб вигнати злих духів.

Калина — унікальна лікарська рослина. Вона використовується у народній і науковій медицині. У плодах є речовини, які вбивають

хвороботворні бактерії і віруси. Їх використовують як протипростудний, сечогінний і потогінний засіб. Вони підсилюють серцеві скорочення, поліпшують роботу кишечника. Велику користь дають при набряках серцевого і ниркового походження, гіпертонії. Лікують ними гастрити і виразки шлунка, склероз, коліти, геморой, хвороби печінки. Застарілу золотуху лікують відваром молодих пагонів або коренів. Для заспокоєння нервової системи столову ложку ягід заварюють склянкою окропу і п'ють два рази на добу по півсклянки. Відвар ягід використовують для відновлення голосу. Свіжі, перем'яті плоди, змішані з медом або цукром і розведені водою п'ють при простуді, а коли вони почали бродити — при підвищеному кров'яному тиску.

Плоди позитивно впливають на діяльність серця. Чай з калиною чудовий оздоровчий засіб, а також ліки проти кашлю і астми. У спеку вода з соком калини добре вгамовує спрагу. Соком лікують захворювання шкіри, насамперед діатез, використовують для поліпшення апетиту. Для тривалого зберігання сік засипають цукром.

Плоди заготовляють наприкінці вересня. Їх зв'язують у пучки і підвішують в сухих і прохолодних місцях. У такому вигляді вони відмінно зберігаються до весни. Можна їх також сушити при температурі 50-60°C і зберігати у мішках або ящиках на стелажах в сухому і добре провітреному місці.

У народній медицині широко використовується кора калини. В ній є 6,5% жовтувато-червоної смоли, в склад якої входять органічні кислоти, в тому числі мурашина, оцтова, ізовалеріанова та інші. Кора містить фітостерин, цукор, дубильні речовини, солі валеріанової і каприлової кислот, глікозид вібурнін, який має здатність звужувати судини і тим самим зупиняти кровотечу. Відвар і екстракт з кори застосовують для лікування хвороб серця, при простудних і шлункових захворюваннях, кровотечах, а також для зниження тиску і як легкий сечогінний та вітамінний засіб.

Препарати з кори впливають на людину заспокійливо і використовуються при спазмах, судорогах та істерії. Кору збирають рано навесні, перед початком сокоруху і сушать під навісом або на горищі. Заготовлюють її на ділянках дозрілого лісу, відведеного під суцільне вирубування.

Квіти також мають цілющі властивості. Настойкою з них лікують золотуху, різні висипки, промивають рани. Квіти і плоди використовують для лікування гіпертонії, склерозу, туберкульозу легенів, злоякісних пухлин, хвороб нирок і серця, захворювань шлунку, а також як потогінний засіб. У відварі з квітів купають дітей

при діатезі. При ангіні вживають настойку ягід, квіток і листки калини.

Квіти заготовлюють в період масового цвітіння, швидко сушать у затінку і зберігають у коробках або ящиках.

Плоди і квіти застосовують у ветеринарній практиці для лікування ящура, запалень слизових оболонок, верхніх дихальних шляхів і ротової порожнини. З плодів добувають червону фарбу, а з кори чорнувато-зелену.

Насіння їстивне, містить до 20% олії. Відвар з пересмаженого насіння використовують замість кави. На вигляд плоди апетитні, але на смак кислі і гіркі. Ось чому в народі кажуть: «Не бути калині малиною». Однак, за своєю цінністю калина перевищує малину. Після перших приморозків гіркий присмак зникає.

В плодах, заліза більше, ніж у малини в 1,5 раза, вітаміну С — в 2, а цукру — в 3 рази (32%). У них є також каротин, дубильні речовини, мікроелементи, ефірні масла, речовини Р-вітамінної дії, органічні кислоти (мурашина, оцтова, ізовалеріанова і аскорбінова), смоли, які мають унікальні лікувальні властивості. Плоди містять 9% вуглеводів і 37% жирів.

Плоди знаходять найрізноманітніше застосування, їх використовують свіжими та переробленими. Готують компот, варення, желе, сироп, начинку для цукерок, соки, киселі, повидло, пастилу, мармелад, екстракти приправи для м'ясних страв, оцет, наливку. Калина з цукром — лісовий ізюм. Дуже смачні пиріжки з начинкою з калини, хлібу вона надає чудовий аромат і смак.

Калина зустрічається біля струмків і річок, на окраїнах заболочених вільхових лісів з багатими грунтами і проточною водою, на заплавних луках. Порода відносно світлолюбна, у затінку інколи цвіте, проте плодоносить погано і в плодах дуже мало корисних речовин. На добре освітлених місцях родить щорічно і рясно, з одного куща збирають 3-4 кг плодів. Росте швидко і живе до 50 років. Має добре розвинену кореневу систему.

Розмножується насінням, відсадками, порослю від пеньків, зеленими живцями, кореневими паростками. Найшвидший спосіб масового розмноження — насінням.

Калина має п'ять форм: *карликову, пухнасту, пістряву, жовтоплідну і безплідну.* Всі вони є окрасою садів та парків і не бояться загазованості. Серед інтродукованих — найбільшою декоративністю відзначається ***калина бульденеж***, що в перекладі з французької означає снігова куля. Завдяки своїй красі справедливо займає одне з перших місць серед чагарників. З червня квітує калина, обсипана спочатку зеленувато-білими, потім кремовими і, нарешті,

зовсім білими крупними квітами. Дивишся на неї, і складається враження, ніби на чагарник хтось спеціально навішав снігових кульок. Цвіте бульденеж 1,5 місяця. Восени листя з зеленого стає жовтувато-оранжевим, а потім пурпурово-червоним, виділяючись на фоні зеленої трави та інших деревних порід. Росте бульденеж швидко. Розмножується лише вегетативним способом (живцями і відсадками), оскільки її квіти безплідні.

В Кам'янець-Подільському ботанічному саду та Хоростківському дендрологічному парку росте ***калина вічнозелена*** — цінний екзот садів і парків Поділля.

Зустрічається також ***калина чорна.*** Росте вона в Криму, Молдавії і на Поділлі.

Калина здавна вважається символом чарівної дівочої краси і долі. Українці з великою любов'ю і шаною наділяють її лагідними епітетами, називають калиною червоною, а південні слов'яни — добровітою. Під назвою калина червона ввійшла в усну народну творчість, класичну українську літературу, у безсмертні вірші геніального сина українського народу, Тараса Григоровича Шевченка. Її ім'ям називають села, ансамблі, ательє, кафе, клуби і кінотеатри.

Червоною називають калину за колір достиглих плодів. Про виникнення цієї назви народ склав цікаву легенду. Колись на нашу землю напали вороги. Вони захопили у полон дівчат і примусили їх бути провідниками до осель, де жили їх рідні. Дівчата завели чужинців в непрохідні лісові хащі, далі від свого поселення. Напасники не могли звідти вибратися, а патріотки, незважаючи на страшні тортури, відмовилися показати їм дорогу. Розлючені чужинці порубали дівчат шаблями і там, де пролилася кров бранок, зросли калинові кущі з кетягами яскраво-червоних ягід. Плоди калини, ніби краплини крові, пролиті свободолюбними дочками українського народу, а кожна насінина за формою схожа на людське серце.

Калина в Україні — символ рідної землі і вічної пам'яті про тих, хто у мужній борні віддав своє життя за щастя і волю народу.

КЛЕН

Клен належить до роду листопадних дерев і чагарників з родини кленових, який нараховує 150 видів, що зростають в Євразії, Північній і Центральній Америці, Північній Африці. В сади, парки і ліси України інтродуковано десятки іноземних видів. Клени своїми назвами самі себе характеризують, повідомляють про свої особливості і навіть адреси: ***туркменський***, ***маньчжурський***, ***каліфорнійський***, ***туркестанський***, ***японський***, ***грузинський***, ***татарський***, ***білий***,

дрібнолистий, *гостролистий*, *світлий*, *зеленокорий*, *жовтий*, *яснолистий*, *сріблястий*, *червоний*, *бородатий*, *пальмовидний*. Деякі види кленів носять прізвища тих вчених, які склали їх «біографію». Це клени ***Шведлера***, ***Траутфеттера***, ***Семенова***, ***Генрі***, ***Давидова***, ***Рейтенбаха***, ***Гереля***, ***Зібольда***, ***Комарова***. Назви деяких видів вказують на їх місце зростання, наприклад, ***клен прирічковий***. Є види, які ніби відхрещуються від своєї належності до кленового роду. Віднесення крупного чагарника до роду кленів підтверджує будова листя, білих запашних квітів і крилатого насіння. Є ще й така дивна назва: ***клен-береза***. Рослина ця дивовижна. Росте на Сахаліні і має форму сланника, який підіймається над землею лише на 5-7 см. Кожен вид кленів має свої індивідуальні біологічні і морфологічні особливості, свою географію і фенологію. Найкраще знайомий нам ***клен гостролистий,*** поширений в зоні широколистяних і хвойно-широколистяних лісів. Росте там, де й дуб. Висота старих дерев досягає 30, а інколи й 40 м. Стовбури рівні, ніби колони, крони великі й густі.

Клен тіневитривалий, але найкраще росте тоді, коли верхівка його освітлена. Про його тіневитривалість свідчить самосів кленів, який під шатром старих дерев може зберігатися 20-30 років. У молодому віці росте досить швидко. До клімату невибагливий, проте в степовій зоні України на сухих грунтах терпить від посух і пошкоджується сильними морозами. В байрачних лісах степової зони росте досить добре. Живе до 300 років. У містах із забрудненим повітрям — значно менше. Крона велика і густа, округло-циліндрична. Листя велике, п'ятилопатеве. Наукова назва клена гостролистого — «ацер платаноідес» — клен платановидний. Слово «ацер» походить від грецького «акрос», що значить гострий. Якщо глянути зверху на гілку клена, то можна помітити, що гострі кінці одного листочка розташовуються у вирізках іншого. Листочки не затіняюють один одного, що дає можливість використовувати максимум освітлення.

Цвіте ранньою весною, ще до розпускання листків. Квітки непоказні. Зеленувато-жовті крихкі суцвіття, маленькі блідо-зелені листочки весною. Специфічний медовий аромат приваблює велику кількість бджіл, які цілодобово гудуть на деревах, збираючи з квітів нектар і пилок в той час, коли дуже мало або й зовсім немає квітучих рослин. З одного дерева беруть до 10 кг меду. Квіти одно- або двостатеві. Зустрічаються дерева лише з жіночими або чоловічими квітками. Запилюються вітром і комахами. Таке пристосування гарантує урожайність насіння за будь-яких умов.

Плід — подвійна крилатка, крила у різних видів сходяться під різним кутом. Достигають плоди у вересні-жовтні. Розмножується клен насінням, паростками від пеньків, зеленими живцями.

За останні 150-200 років в парки і ліси України, в тому числі і на Поділлі, інтродуковано сотні видів іноземних порід. У минулому столітті з Південної Америки було завезено ***клен ясенолистий*** або ***американський***. Рослини даної породи ростуть надзвичайно швидко і добре приживаються, плодоносять щорічно, дуже рясно, невибагливі до клімату і грунтів, відмінно поновлюються насінням і паростками від пеньків, а тому й поширилися у нас досить швидко. Колись клен саджали на вулицях міст і селищ, в парках та лісосмугах. З'явився він і в лісах України, де став серйозним конкурентом дуба. Його доцільно сіяти на крутих яружних урвищах, де немає жодної рослинності і вода руйнує землю. Маючи величезну кореневу систему, він чудово захищає грунт від ерозії. Насаджують його в заплавах річок, на засолених землях.

Серед різних видів вітчизняних та інтродукованих кленів є низькорослі чагарники, невеличкі деревця і дерева-велетні заввишки 40 м. В лісах зустрічається чагарник — ***клен татарський*** і дерево заввишки 10-15 м — ***клен польовий*** — чудові супутники дуба. Вітчизняні клени-гіганти — це гостролистий і ***клен-явір***, який росте в Карпатах та на Поділлі. Серед інтродукованих кленів-велетнів перше місце займають північно-американські клени: ***цукровий*** і ***величний.*** Велетенські клени-красені, з їх розкішною і густою кроною, давно вже прописалися в наших містах і селищах, стали міськими жителями. Клен гостролистий дає багато тіні, виділяє велику кількість фітонцидів і кисню, поглинає вуглекислий газ, осаджує пил і кіптяву, зволожує повітря і адсорбує значну кількість шкідливих хімічних речовин — відходів виробництва. Санітарно-гігієнічну роль у містах він виконує, ніж більшість інших листяних порід.

Славиться своєю красою клен-явір. Ця порода має понад 50 різновидностей і форм, які відрізняються одна від одної, насамперед, формою і будовою крони, будовою та забарвленням листя. Багато таких форм має й клен гостролистий.

Особливою популярністю користуються клени з кулястою кроною, а також різновидності з розсіченою формою листової пластинки, яка за будовою нагадує папороть.

Серед деревних порід важко знайти красивіші, ніж ***клен Шведлера*** з блискучими червоними листками, ***клен Рейтенбаха*** з пурпуровим або ***клен Гіннала*** з різнобарвним листям восени.

Для озеленення міст і селищ широко використовується уродженець Північної Америки — ***клен сріблястий,*** красива декоративна порода з сріблястим зісподу листям. Він у нас не досягає такої висоти, як у себе на батьківщині (40 м), і живе до 80-100 років. У зеленому будівництві цінуються форми з пірамідальною кроною і пістрявим листям.

Восени всі види кленів, насамперед гостролистий, спалахують яскравими барвами — жовтогарячими, золотаво-червоними, пурпуровими, лимонно-жовтими, багряними. Ніби й однаково розфарбовано листя, але в одного ледь більше золота, а в іншого — багрянцю. Справедливо вважають осіннє кленове листя найкрасивішим. В цей час, навіть у хмарну і дощову погоду, клен виглядає так, ніби він освітлений сонцем. Недаремно з давніх-давен вважався він красивим деревом.

Ціниться клен завдяки своїй надзвичайно твердій, пружній, міцній і красивій деревині. Вона добре розколюється, ріжеться, легко обробляється, мало жолобиться, не розтріскується і за більшістю показників не поступається перед деревиною дуба. Клен — порода ядрова. Заболонь біла, ядро світло-коричневе. На поздовжньому зрізі чудово видно серцевинні промені коричневого або світло-коричневого кольору, які надають деревині красивої текстури, за що ціниться вона у меблевій промисловості, столярній і токарній справах. Найбільше цінуються ті різновидності клена гостролистого і клена-явора, у яких на поздовжньому зрізі малюнок нагадує, як кажуть спеціалісти, пташине око. Флейти і кларнети виготовляють з кленової деревини. Колись її широко використовували у виробництві возів.

Тепер необхідна вона для виготовлення паркету, деталей машин, фанери, спортивного інвентаря. Листя і молоді гілки — чудовий корм для худоби і диких звірів. В листках клена є каучук. Міститься у молочному соку. Щоб побачити його, потрібно розрізати черешок і через деякий час сік виступить на поверхні зрізу.

Молоде листя і гілки клена гостролистого використовують у народній медицині як жовчогінний, антисептичний, болезаспокійливий і протизапальний засіб. Настойкою їх лікують жовтуху, цингу, хвороби нирок. Застосовують її як тонізуючий, діуретичний засіб, при лікуванні опіків. Подрібнене молоде листя прикладають до гнійних ран і виразок для швидкого загоєння. З відвару листя клена гостролистого добувають жовту, а з листя кори і деревини клена польового — чорну фарби, тому його називають ще чорнокленом.

Всі породи і форми використовуються в озелененні міст і селищ Поділля.

ЛАВРОВИШНЯ.

Лавровишня лікарська — кущ або деревце з подовгасто-овальним блискучим вічнозеленим листям, вузькими волотями білих квіток і круглими плодами. На Закавказзі, де її батьківщина, росте в підліску буково-грабових і хвойних лісів на вапнистих грунтах. Деревина добре полірується і придатна для різьблення, використовується в токарній та інструментальній справі. З листя лавровишні виготовляють ліки, а з плодів — прохолодні напої, олію. Застосовується в озелененні, добре переносить обстригання і використовується для фігурного оформлення, одержання пірамідальних, кулястих, кубічних форм. Має декілька садових форм. Взимку вимагає захисту. В умовах Поділля цвіте і в теплі роки дає доброякісне насіння. Рослина, за винятком плоду, — отруйна. Розмножується насінням і живцями. Як вічнозелене дерево має велику цінність в озелененні міст і селищ Поділля.

ЛІЩИНА І ФУНДУК

Ліщина і фундук, як і інші представники родини березових, до якої вони належать — рослини однодомні, запилюються вітром. Бджоли і джмелі збирають на них пергу.

Рід ліщини об'єднує 20 видів деревних і чагарникових порід. В Україні, у лісах природнього походження, зустрічається лише ***ліщина звичайна.***

У даний час на землі культивується понад 150 сортів ліщини. У світовій колекції близько 100 сортів фундука. Серед них є багато надзвичайно декоративних сортів і форм, наприклад, *червонолистий* та інші.

Червонолистий фундук — справжнє диво природи, це один з найбільш високоврожайних сортів, в його гронах налічується до 30 горіхів.

Ліщина в осінньому вбранні приваблює своєю чарівністю. Особливою красою відзначаються екзотичні червонолисті, розсіченолисті її форми. Власне їх і потрібно саджати в парках, скверах, лісах, зелених зонах.

Ліщина збагачує грунт поживними речовинами. Її ніжне і тонке листя швидко перегниває, повертаючи землі органічні речовини. Завдяки сильно розгалуженій і глибокій кореневій системі вона нагромаджує у листі велику кількість кальцію, який сприяє поліпшенню структури грунту. Восени листя ліщини набуває жовтуватого

і жовтого кольору. З часом опале листя вкриває землю різнобарвним золотисто-жовтим і жовтим килимом.

Ліщина — цінний ранньовесняний перенос, дає багато високоякісного пилку, який містить білки і вітаміни. Його збирають для підгодівлі бджіл взимку і лікування кишкових захворювань у тварин. Використовується і деревина. Вона має рівномірну будову, гнучка і пружна. З неї виготовляють обручі на діжки, столярні і токарні вироби, використовують як паливо і для загорожі. Вирощують ліщину, насамперед, для одержання плодів. Вони мають різну форму і розміри, бувають круглі, овальні і продовгуваті, дрібні і великі, з тонкою і товстою шкарлупою, гладенькою, ніби полірованою і ребристою поверхнею, з різноманітною гамою кольорів — від солом'яного до густо-коричневого, деякі ніби вкриті сріблястим інеєм.

Ядро у горіхів біле або жовтуватого кольору. Воно містить до 70% олії надзвичайно високої якості, білка — 16-22%. Горіховий білок легко засвоюється організмом людини. Є у ядрі вуглеводи (4-5%), мінеральні солі (заліза і кальцію), вітаміни А, В1, Е, С, Р, органічні кислоти, цукор та інші цінні речовини.

Ядро горіха калорійніше від картоплі у 7 разів, яблук — у 13, молока — у 15 і хліба — вдвічі. Отже, ядро горіха — справжній згусток сонячної енергії і соків землі, цінний і смачний продукт харчування. Його охоче використовують у харчовій, парфюмерній і кондитерській промисловості. При цьому дуже важливо, що горіхи і ядра з них, перемелені на борошно, зберігають свої якості не менше трьох років. Ядра і борошно з них особливо корисні дітям, хворим і ослабленим людям, матерям, що годують немовлят. За їх допомогою лікують різні хвороби, зокрема серцево-судинні. Вони потрібні для профілактики і лікування атеросклерозу, регулювання обміну речовин, зниження рівня холестерину. Горіхи поліпшують стан хворих інфарктом міокарда, ішемічною хворобою серця, склерозом судин мозгу. Солі калію і комплекс вітамінів, що містяться в ядрах, поліпшують кровообіг.

В раціоні спортсменів вони потрібні для зняття втоми і підвищення витривалості. Дуже смачні ядра з медом. З них можна варити суп, готувати різні приправи, емульсії, які називають молоком і вершками. Такі емульсії застосовують в медицині при гастритах, ентероколітах і холециститах. Горіхове молоко народна медицина використовує для лікування хвороб нирок і сечового міхура, простатиту і як засіб, що знімає біль та спазми. Плоди ліщини — ласощі для багатьох звірів, насамперед білочок.

Кора і листя також використовуються для лікування різних хвороб. Листя містить ефірну олію і глікозид міріцітрозид, а кора —

ефірну олію, бутулін, дубильні речовини, флобафени і лігноцериловий спирт. Кора — засіб проти пропасниці, відвари з листя і кори мають антисептичні, протизапальні і судинорозширювальні властивості. Відваром листя лікують простатит, застосовують як сечогінний і антисептичний засіб, при хворобах печінки, для ванн при геморойї і захворюваннях шкіри.

З листя і кори одержують дубильні речовини, а з кори — жовту фарбу.

Ліщина — порода невибаглива до природніх умов. Вона добре росте і плодоносить на родючих грунтах. Доживає до 80-100 років. Росте швидко. На Поділлі досягає висоти 8 м. Дає велику кількість кореневих паростків. Розмножується насінням і відсадками.

ЛИМОННИК КИТАЙСЬКИЙ

Далекосхідна дерев'яниста ліана, належить до родини лимонникових і роду лимонника, до якого входить 25 видів. Тут мова йтиме лише про один вид рослин цього роду — ***лимонник китайський***. Це один із небагаточисельних представників так званих реліктових рослин.

Батьківщина — Китай, Японія, Корея, Далекий Схід.

Згідно з легендою знайшов цю рослину юнак Лу Бан. Пробираючись через густу тайгу до хворої нареченої, він заблукав і, знесилений та голодний, у відчаї ліг на землю. І ось на витких кущах побачив дрібні яскраво-червоні ягоди, зовні схожі на червону смородину. Коли він зірвав кілька ягід і з'їв, сталося диво: відчув небувалу бадьорість і силу. Юнак вибрався з тайги, прийшов до коханої і розповів їй про свою знахідку.

З найдавніших часів люди застосовують лимонник як тонізуючий засіб. У китайській фармакопеї, виданій за 250 років до нашої ери, лимонник, як лікарська рослина, описаний під назвою «увейцзи», що значить «плід п'яти смаків». Дійсно, розкусиш ягоду і не зрозумієш, який же в неї смак: солодкий, кислуватий, терпкий чи гіркий. Оболонка плоду солодка, м'якоть кислувата, насіння гіркувате і терпке, а лікарські препарати з нього мають солонуватий присмак.

Мільйони років тому рослини з родини лимонникових були поширені у багатьох районах помірної зони Північної півкулі.

З часом, внаслідок зміни клімату і зледеніння значної частини території нашої країни, ці рослини, в основному, вимерли, за винятком лимонника китайського, який зберігся в окремих районах.

Рослина — дерев'яниста витка ліана, завдовжки 8-10, інколи — 15 м, діаметром 1,5-2,5 см, займає вертикальне положення, спира-

ючись на дерева різної висоти. Лимонник обвиває опору по спіралі вгору за рухом годинникової стрілки. Кора — темнувато-коричнева, зморшкувата, на молодих пагонах гладенька і блискуча. Ліани та їх пагони еластичні, м'які, при згинанні неламкі. Листя світло-зелене, еліпсовидної форми, завдовжки 8-10 см. У травні-червні ліани вкриваються мініатюрними білими або ніжно-рожевими восковидними і досить запашними квіточками, діаметром до 1 см. Період цвітіння триває 10-12 днів. В рослини є деякі оригінальні особливості. Вона може бути одно- і дводомною, а квіти роздільно- і двостатеві. Чоловічі квіточки з'являються на 3 дні раніше від жіночих. Молоді рослини, які щойно вступили в стадію плодоношення, формують в основному чоловічі квіти. У старшому віці в нижній частині ліани переважають чоловічі квітки, у середній — чоловічі і жіночі, а у верхній — лише жіночі. Запліднена зав'язь поступово збільшується в розмірах і з однієї квіточки витягується кілька ягід, зібраних у невеликі китиці. Ягоди кулястої форми, діаметром 5-10 мм, достигають у вересні.

Яскраво-червоні плоди продовжують висіти на голих гілках і після випадання снігу. Приморожені ягоди стають смачнішими і солодшими. Оболонка в них щільна, тому вони майже не висихають і зберігають свої властивості тривалий час.

Населення Далекого Сходу, китайці і корейці, з давніх часів використовували лимонник китайський для різних потреб. Кожен житель регіону, йдучи у тайгу, брав з собою плоди лимонника.

У 1895 році відомий вчений-ботанік В.Л.Комаров запитав гольдів-мисливців, яких зустрів на Далекому Сході, що допомагає їм цілими днями без втоми ганятися за соболями? Мисливці показали йому плоди лимонника і сказали, що жують їх, коли через втому знемагає організм, тоді пропадає сон, додаються сили, зір стає гострішим. Тривалий час вчені не звертали увагу на лимонник. Тільки під час Другої світової війни, коли потрібні були препарати, які б допомагали швидше загоюватись ранам, згадали про цю ліану. У 1942 році плоди лимонника у вигляді спиртової настойки почали вживати у госпиталях. З часом було доведено, що плоди і препарати з лимонника поліпшують зір, і їх стали призначати пілотам нічної авіації та розвідникам, які йшли вночі на завдання. Порошок з насіння лимонника (1 г на два прийоми в день) підвищує гостроту зору, заспокоює головні болі, викликає бадьорість, покращує настрій, недаремно населення Далекого Сходу називає плоди лимонника ягодами бадьорості.

Науковими дослідженнями було встановлено, що плоди лимонника збудливо діють на центральну нервову систему, поліпшують

діяльність кори головного мозку, стимулюють діяльність серцево-судинної системи і органів дихання, крім того дуже корисні для лікування цинги, дизентерії, туберкульозу, хвороб печінки, шлунка, нирок. Насіння містить понад 33% ефірної олії, велику кількість вітамінів, органічних кислот, мінеральних солей та одну з найцінніших тонізуючих речовин — схизандрин. Препарати з лимонника дуже цінні тим, що вони не виснажують нервову систему і позитивно впливають на нервові клітини. Дуже корисне листя лимонника. Населення Далекого Сходу подрібнює його і використовує як замінник чаю. Здоровій людині препарати або ягоди лимонника потрібні в тих випадках, коли необхідно зосередити всі сили на виконанні якоїсь, зокрема нічної термінової і складної роботи. Препарати лимонника малотоксичні, проте при тривалому і безконтрольному застосуванні схизандрин, впливаючи на нервову систему, сильно підвищує збудливість організму.

Соковиті ягоди містять велику кількість органічних кислот — лимонну, яблучну, винну, аскорбінову, бурштинову та деякі інші, жирну олію в суміші з ефірною, вітамін Е, схизандрин та багато інших складних сполук.

Лимонник — цінна знахідка не лише для медиків, а й для працівників харчової промисловості. Темно-червоний сік з плодів додають у начинку цукерок для забарвлення, аромату і специфічного присмаку, в безалкогольні напої, які від цього стають смачнішими і добре гамують спрагу. Використовують їх для букетування вин. У корінні рослин, а найбільше у корі міститься ефірна олія, яка дуже ціниться у парфюмерній промисловості за надзвичайно ніжний і стійкий аромат.

Лимонник чудово росте на родючих, свіжих і вологих грунтах Поділля. Він відзначається морозостійкістю, зимує без укриття, проте не переносить посух і суховіїв. Сходи і молоді сіянці потребують затінку. Дорослі рослини найкраще почувають себе в незначному затіненні.

Розмножується насінням і вегетативно, відсадками, зеленими живцями, кореневими паростками, поділом рослин. Насіння для весняного посіву потребує стратифікації. Найкраще висівати його в лісорозсадник восени свіжозаготовленим, у вологу землю. На присадибних ділянках лимонник вирощують не лише для одержання ягід, а й для декорації, озеленення стін будинків, альтанок, арок. При посадці лимонника на постійне місце необхідно одночасно поставити опори заввишки не менше 3 м. Шпалерний тип посадок на відкритих місцях сприяє прискоренню росту, розвитку і початку плодоношення. Коренева система у лимонника поверхнева. Ос-

новна маса коріння знаходиться на глибині 10-20 см, і цей шар грунту швидко пересихає, тому доцільно його періодично зволожувати.

Китайський лимонник цінна екзотична, лікарська і харчова рослина. Тому вона повинна зайняти чільне місце у садах, парках і присадибних ділянках міст і сіл Поділля.

ЛИПА

Всі ми, коли проходимо вулицями міста або села, чи заходимо до лісу, відчуваємо предивний аромат. Прийшла духмяна пора. Цвітуть липи. А це вірна прикмета — настало повне літо.

Липа належить до родини липових, яка об'єднує 45 родів і понад 400 видів.

В Україні найбільш поширена ***липа серцелиста*** або ***дрібнолиста***, названа так тому, що листя її порівняно невелике за розмірами, а за формою схоже на серце. Порода ця в насадженнях досягає висоти 27-30, зрідка — 35-40 м, товщина стовбура буває до 2 м. Інколи зустрічаються старезні липи завтовшки 5 м. Кора на старих деревах потріскана, на молодих гладенька, темно-сіра, а на гілках жовтувато-зелена.

Липа утворює чисті деревостани, але в більшості випадків в Україні зустрічається як домішка до сосни і дуба.

Розмножується не лише насінням, а й парослю від пеньків, відсадками і кореневими паростками, причому паросткову здатність зберігає до глибокої старості. Липа відзначається деякою вередливістю — земля їй потрібна родюча, помірно волога, проте вона може рости і на порівняно бідних грунтах, під кронами інших деревних порід, а за тіневитривалістю займає серед них одне з перших місць.

Відзначається завидним довголіттям: живе до 400 років. Окремі дерева доживають до 1200-1300 років. В Україні також зустрічаються старезні і, як правило, дуплисті липи. Такі величні дерева з розлогими густими гронами — якраз той випадок, коли старість не спотворює, а прикрашає.

На Поділлі росте багато віковічних дерев, історія яких пов'язана з героїчними оповіданнями, легендами. На Вінничині, в місті Жмеринка, ростуть дерева липи віком до 150 років. На Хмельниччині є кілька липових алей (вік дерев понад 300 років). Дві такі алеї охороняються державою в Летичівському районі. На Тернопільщині в Гермаківському лісництві росте 16 дерев по 400 років. Диво природи — 500-річна гігантська липа — красується в Скала-Подільському старовинному парку. Чотири століття промайнуло над липою, що

росте в місті Бучачі. 18 жовтня 1672 року саме під цією липою був підписаний ганебний Бучацький мир, за яким кордон Туреччини було встановлено по річці Стрипі. До сьогоднішнього дня збереглися тут камені, які колись відділяли турецькі володіння від польських. Чимало бачила й пережила липа тепер, хоч і дуплиста, людям на радість зеленіє, квітує, тихим шелестом листя запрошує під свою крону відпочити, послухати бджолину трудову музику, вдихнути медового бальзаму.

В Україні вже здавна стало традицією при створенні парків і скверів, насамперед, саджати липу. На вулицях міст і селищ ця порода з величними і густими кронами дає багато тіні, поліпшує тепловий режим, поглинає шум і виділяє велику кількість фітонцидів. У парках, як і у лісі, серед великої кількості дерев і трав'янистих рослин, цілющі потоки чистого повітря насичені фітонцидами. Кожен вид рослинності виділяє свою специфічну біоенергію, яка позитивно впливає на людину. Завдяки величезній і густій кроні липа виділяє фітонцидів і біоенергії більше, ніж інші деревні породи.

Промислові підприємства, а також автомобільний транспорт викидають у повітря величезну кількість різних відходів: пилюки, аерозолей, кіптяви і хімічних речовин, які отруюють навколишнє середовище. Липа активно адсорбує хімічні сполуки і нагромаджує їх у своїх тканинах, а восени, разом з листям, скидає на землю. Пил та кіптява затримуються на поверхні липкого листя, а потім роса і дощ змивають їх на землю. Отже липа — чудовий фільтр, який забезпечує чистоту повітря, постійно діюча фабрика, що поглинає вуглекислий газ і виділяє кисень.

Цвіте у липні, звідси і українська назва цього літнього місяця. Початок її цвітіння — символ повного або, як кажуть у народі, «маківка» літа. Чому ж липа цвіте так пізно? Причина в тому, що в її бруньках, які зимують, немає зачатків квітів, вони закладаються лише на однорічному прирості. Дерево повинне спершу виростити пагони, дати їм можливість задерев'яніти, утворити на них квіткові бруньки, а вже потім зацвісти.

Для бджіл, джмелів та багатьох інших видів комах цвітіння липи найбільш благодатна пора. Вчені підрахували, що квітучу липу відвідують понад 70 видів комах. Всі вони, насамперед бджоли, беруть з квіток липи щедрий узяток. В сприятливі роки маса кожного вулика, поставленого у квітучому липняку, збільшується в середньому на 8-10 кг. Під час цвітіння бджоли беруть з одного дорослого дерева стільки меду, скільки з одного гектара гречки.

В сприятливі роки бджолина сім'я може зібрати з кожного дерева за добу до 5 кг меду, а за сезон — до 50 кг. Коли цвіте липа,

бджоли працюють навіть тоді, коли стемніє. За сезон з одного гекрата липового лісу вони збирають 800, а інколи й до 1500 кг прозорого і, найчастіше, золотисто-жовтого або зеленуватого меду. Недарма народ називає липу медовим деревом.

Липовий мед надзвичайно цінний харчовий продукт, в багатьох випадках незамінний цілющий засіб, це відмінні ліки при хворобах серця, безсонні, простудних та багатьох інших захворюваннях. Величезне лікувальне значення має і прополіс, який широко використовується у народній медицині.

Славиться липа високою якістю деревини. Вона білого кольору, дуже легка, надзвичайно м'яка, добре обробляється, разом з тим міцна, не жолобиться і не тріскається, краще, ніж більшість інших деревних порід, фарбується і полірується, дуже легко колеться. Споконвіку виготовляли з неї скрині, шевські колодки, клепки, діжечки для меду і домашній посуд. Найкращі дошки для креслення — з липи.

З липової деревини можна вирізати високохудожні вироби і прикраси, зробити чудове мереживо для оздоблення будинків. В музеях можна побачити чудові позолочені рами для картин, карнизи, прикрашені меблі.

Липа славиться своїми лікарськими властивостями. Квіти її справедливо називають цілющим даром Берендея. Вони допомагають людям позбутися простудних хвороб — кашлю, катару верхніх дихальних шляхів та інших недуг. Той, хто п'є цілющий, надзвичайно ароматний липовий чай, зміцнює своє здоров'я.

Липа — незамінна порода для озеленення міст і сіл Поділля. Чимало паркових декоративних форм мають аборигенні види лип. Їх можна зустріти у багатьох старих і молодих парках Поділля. У липи дрібнолистої відома *пірамідальна* форма. Декілька гарних форм має і ***липа крупнолиста***: *розсіченолисту, пірамідальну.*

Серед екзотичних видів лип виділяється ***липа американська,*** яка зростає у багатьох старих парках Поділля. Відрізняється вона великим, до 20 см у діаметрі, листям і великими квітками у пониклих суцвіттях. Менш вибаглива до грунту, посухостійка.

В ботанічних садах і дендропарках можна побачити ***липу маньчжурську, липу широколисту*** та інші види.

МАЛИНА

Дуже багаточисельний рід (біля 600 видів) напівкущиків, розповсюджених в помірному кліматі Євразії, Америки і Африки. Для озеленення рекомендується один вид — ***малина пахуча***, листо-

падний напівкущ, 1-1,5 м заввишки, з долоне-лопастними, великими, світло-зеленими листками. Квітки пурпурові або рожеві, пахучі, поодинокі або зібрані в коротких волотевих суцвіттях. Плоди — напівсферичні, світло-червоні кістянки, їстивні.

Природно росте у Північній Америці, в лісах і на кам'янистих схилах. В умовах Поділля зимостійка. Цвіте в кінці травня. Період масового цвітіння займає біля двох тижнів. Потім настає повторне, менш інтенсивне цвітіння, яке продовжується до вересня-жовтня. Плоди починають дозрівати в серпні.

Розмножується кореневими паростками і насінням. Насіння висівають восени або весною після стратифікації протягом 4 місяців. Росте скоро. До родючості і вологості грунту вимоглива. Тіневитривала.

Для поліпшення декоративного ефекту потребує щорічного видалення старих пагонів. Дає рясні паростки, скоро розростається, утворює суцільні зарості, і тому її краще використовувати в якості підліска в парках і лісопарках. Декоративна завдяки своїм великим квіткам, які прикрашають рослину протягом всього літа.

МАГОНІЯ

Рід нараховує біля 90 видів, розповсюджений у Східній і Центральній Азії та Північній Америці. На Поділлі інтродуковано і використовується для декоративного садівництва два види.

Росте у вигляді вічнозелених кущів. До грунту вимоглива. Тіневитривала. Під покровом рідких насаджень утворює гарний килим, менше пошкоджується від сонячних опіків. На освітлених сонцем місцях цвіте рясніше. Добре переносить обрізання. Мириться з міськими умовами. Стійка до шкідників і хвороб.

Розмножується насінням і вегетативно (паростками, відводками). Насіння висівають восени або весною після стратифікації протягом чотирьох місяців. Погано переносить пересаджування.

Високодекоративні рослини, особливо під час цвітіння і плодоношення. Придатні для групових посадок, оформлення скельних садів, створення узлісків і бордюрів.

Магонія падуболиста. Кущ заввишки до 0,8-1,2 м. Листки складні, непарно-перисті, темно-зелені, блискучі зверху і матові знизу, складаються з 5-9 гострозубчатих, з шкіряною колючкою на верхівку, листочків. Під час розпускання червонуваті, літом — темно-зелені. Восени набувають червоно-бронзового кольору різної інтенсивності. Квітки золотисто-жовті, зібрані у багатоквіткові китиці. Плід — велика, чорно-синя ягода.

Природно росте в західних штатах Північної Америки. В умовах Поділля зимостійка, в суворі і малосніжні зими у неї обмерзають верхівки пагонів. Пошкоджується сонячними опіками, від чого листки вище снігового покриву часто буріють, а деколи відмирають повністю. Для уникнення пошкоджень листків кущі магонії на зиму бажано прикривати. Весною, після появи нових листків, декоративність рослин відновлюється. Цвіте в другій декаді травня-на початку червня. Продовжується цвітіння 20-25 днів. Дозрівання плодів проходить з кінця липня — першої половини серпня.

Утворює зарості, які розростаються завдяки кореневим паросткам.

Дуже декоративний кущ. Вічнозелені, блискучі, ніби полаковані листки прикрашають рослину протягом всього року. Магонія придатна для розведення на всій території Поділля.

Магонія повзуча. Відрізняється від попереднього виду матовими листками, низьким ростом (до 50 см), розлогими пагонами.

Використовується як і магонія падуболиста.

МУХІРНИК

В природі нараховується 15 видів, розповсюджених в Південній Європі і Азії до Гімалаїв. На Поділлі у ботанічних садах і парках зустрічається один вид — ***мухірник деревовидний.*** Це кущ до 2 м заввишки, з прямостоячими гілками. Листки непарно-перисті. Квітки метеликоподібні, золотисто-жовті, зібрані в пазушних повислих китицях. Плід — здутий біб з папероподібними напівпрозорими стінками.

Природно росте в Західній Європі. В умовах Поділля в суворі зими річний приріст підмерзає до половини або до рівня снігового покриву, весною добре відновлюється. Рослина цвіте в той самий рік (квітки утворюються на пагонах поточного року). Цвіте з останньої декади червня до кінця серпня. Росте на легких (добре дренованих) вапнякових грунтах. Посухостійкий. Світлолюбний. Добре переносить міські умови. Медонос. Улюблені ласощі для зайців.

Розмножується насінням, рідше напіводерев'янілими живцями. При весняному посіві необхідно проводити стратифікацію насіння протягом 1-2 місяців. Як декоративна рослина цінується за красу квіток, довге цвітіння і оригінальність плодів.

Придатна для поодиноких і групових посадок, оформлення узлісь і скельних садочків. Щоб підтримувати красивий вигляд куща і регулювати цвітіння, необхідно видаляти відмерлі і поломані гілки.

МАКЛЮРА

Рід включає один вид.

Маклюра оранжева — зустрічається як колекційна рослина в ботанічних садах і дендропарках півдня Поділля.

Дерево заввишки до 20 м, з дуже гіллястою розгалуженою кроною неправильної форми, досить густою і щільною. Кора стовбура темно-бура, з глибокими поздовжніми тріщинами. Зігнуті донизу гілки всіяні колючими пагонами. Листки темно-зелені, блискучі, яйцевидно-ланцетні, більші 10 см. Великі — до 15 см в діаметрі, зморщені оранжеві супліддя за формою і кольором нагадують плоди апельсина, під час рясного плодоношення досить декоративні.

Батьківщина — Північна Америка. Росте скоро. Світлолюбна, на півдні переносить невелике затінення. До грунту невибаглива. В суворі зими підмерзає. Дуже посухостійка і солевитривала. Стійка до пилу, газу і диму. Добре переносить обрізання. Не вітроповальна, оскільки має сильно розгалужене довге коріння.

Рекомендується для колючих живих загорож, узлісь, групових і поодиноких посадок в парках і лісопарках Поділля.

МАСЛИНКА

Невеличкі деревця або кущі з гарними сріблястими пагонами і листками, пахучими квітками. Ростуть швидко. Світлолюбні. Посухостійкі.

Рід об'єднує біля 40 видів, які зустрічаються в природних умовах Південної Європи, Азії, Північної Америки. В озелененні на Поділлі культивується два види.

Маслинка вузьколиста — кущ або деревце до 3-8 м заввишки, з колючками і бурою корою. Молоді пагони сріблясті завдяки зірчастим волоскам. Листки 2,5-7 см завширшки, з черговим розміщенням, дуже мінливі за формою, лінійно- або видовжено-ланцетні, сріблясті. Квітки двостатеві, дуже запашні, розташовані по одній в пазухах листків, на коротких квітконіжках. Оцвітина чотирилопатева, дзвоноподібна, всередині жовта, зовні срібляста від зірчастих волосків. Тичинок чотири, прикріплені вони до оцвітини і чергуються за її частками. Маточка одна, зав'язь верхня, стовпчик один.

Плід розміром 0,7-2 см, кістянкоподібний, жовтий, округлояйцеподібний, борошнистий. Кісточка з вісьмома борозенками.

В культурі росте в чистих і мішаних насадженнях, поруч з білою акацією, тополями. Світлолюбна, солевитривала рослина. Цвіте в червні, плоди достигають у серпні-вересні. В природних умовах розповсюджена в Середній і Малій Азії, на Кавказі, в Північному Китаї. Має декоративні форми: зеленувату — з зеленими листочками, колючу — з колючими пагонами, покритими широкими листками, культурну — з великими листками і плодами до 2 см в діаметрі. Рекомендується для поодиноких і групових насаджень в садах і парках та озелененні міст і селищ, для створення живих плотів. Добре переносить задимленість і загазованість повітря.

Маслинка вузьколиста — гарний ранньолітній медонос, цвіте протягом десяти днів, дає підтримуючий взяток і сприяє нарощуванню сили сім'ї бджіл перед літнім головним взятком, особливо в степових районах. Добре підготовлені бджолині сім'ї дають навіть товарний мед янтарного кольору, з приємним ароматом. Маслинку бджоли відвідують охоче, збирають переважно нектар і за час її цвітіння кожна бджолосім'я поповнює запаси меду на 4-13 кг. Медопродуктивність досягає 200 кг з гектара.

Плоди багаті на вуглеводи, серед них переважають цукри — до 70% у м'якоті, клітковина — понад 6%, крохмал — 1,5%. У них міститься білок, фосфорні і калійні солі, слиз і таніди. В кондитерській промисловості маслинку використовують для виготовлення цукатів та інших виробів. З плодів виготовляють смачні вина, що мають своєрідний пряний аромат.

У народній медицині використовують плоди при хворобах травних органів як в'яжучий і обволікаючий засіб. Квітки використовують при простудних захворюваннях.

У гомеопатії із стиглих плодів виготовляють настойки. Кора і листки містять таніди і фарбувальні речовини. Ними фарбують шкіру. На стовбурі утворюється камедь, яка може знайти застосування в текстильній промисловості для ситцедрукування, вона в певній мірі може замінити імпортну сенегальську камедь і гумітрагант.

Ефірна олія з квіток маслинки використовується у парфюмерній та інших галузях промисловості.

Маслинка має тверду, щільну деревину жовтого кольору, яку використовують для виготовлення столярних і токарних виробів та музичних інструментів.

Маслинка срібляста — деревце до 4 м заввишки, в більшості випадків росте у вигляді куща з широкорозгалуженою кроною, сріблястими листками, пахучими жовтуватими квітками і круглими

сріблястими плодами. Цвіте в травні-червні, плоди достигають у вересні-жовтні.

Батьківщина — Північна Америка. Рослина морозостійка, світлолюбна. До грунту мало вибаглива, краще росте на світлих суглинках і супіщаних грунтах. Стійка до диму і газів. Значно краще від маслинки вузьколистої переносить міські умови. Відрізняється досить повільним ростом і здатністю сильно розростатися за рахунок рясних кореневих паростків.

Рекомендується для живоплотів, утворення груп і контрастних плям, особливо на зеленому фоні газона або в поєднанні з іншими темнозабарвленими деревними і кущовими породами.

МАГНОЛІЯ

Рід магнолій об'єднує біля 70 видів, з яких 50 видів розповсюджено в Південно-Східній Азії і Північній Америці.

Перлиною садів і парків справедливо називають чарівну магнолію. Магнолієві — одні з найдавніших квіткових рослин крейдяного періоду. Форма плоду — свідчення давності їх походження. Листя багатьох видів велике, у кілька разів більше за розмірами від листя деревних рослин нашої флори. Найчарівніша магнолія буває у травні-червні, коли її гілки вкриваються великими бутонами пахучих квітів.

За китайською легендою, магнолія колись не мала квітів. Її вирощували у селах тому, що велике листя вдень давало прохолоду, а ввечері наповнювало повітря ароматом. Так було завжди, сотні і сотні років. Але одного разу на якесь село напали маньчжури-хунгузи. Вони вбили всіх селян, дорослих і дітей, спалили фанзи і знищили урожай рису. Лише сто найгарніших дівчат залишили і зв'язали їх під магнолією, самі почали святкувати перемогу. Дев'яносто дев'ять днів і ночей гуляли вороги і кожного ранку лишали вони під деревом замордовану дівчину. Коли прийшов вечір останньої, дівчина зі сльозами на очах обійняла дерево і промовила: «Рідне дерево, ти одне бачило наші муки. Не допусти, щоб тлін спорожнив наші молоді тіла, не дай нам умерти назавжди»... І сталося диво: розпустилося сто чарівних біло-рожевих квіток. Розлючені хунгузи порубали дерево на шматки і розкидали його по дорогах. З кожного шматка дерева виросла магнолія, і щовесни сто духмяних квіток розпускалися на ній. Ось чому, кажуть китайці, квіти магнолії такі духмяні й прекрасні, як ті нещасні дівчата, що продовжують жити в бутонах. Якщо не вірите, то прикладіть долоню до бутона вранці, і ви відчуєте, що він теплий. А якщо квітку

піднести до вуха, то можна почути навіть тихий стук дівочого серця... Так свідчить легенда.

Наукою підтверджено, що температура всередині квітки магнолії майже на 10°С вища від температури навколишнього середовища. Як знати, може не все у цій легенді вигадка.

На Поділлі найбільша колекція магнолій зростає у Хоростківському державному дендрологічному парку, що на Тернопільщині. Тут росте біля двох десятків магнолій різних видів і форм. Робота по інтродукції і акліматизації магнолій була розпочата в 1972 році і продовжується до сьогоднішнього дня.

Окрім декоративного значення, магнолії мають ще й інші властивості. У країнах, де вони ростуть у природних умовах, їх використовують у народній медицині. Дослідження показали, що в їх листі, корі, корінні й плодах є багато активних сполук. Екстракт магнолії знижує артеріальний тиск, стимулює роботу серця, легень.

І все ж таки магнолія привертає до себе увагу, насамперед, красою. Цю реліктову, чудову екзотичну рослину називають деревом-букетом, перлиною садів, парків і скверів. І це справедливо. Бо що може бути краще, ніжніше і чарівніше, ніж квіти магнолії.

Найбільш перспективним видом в умовах Поділля вважається ***магнолія Кобус.*** Її можна зустріти в ботанічних садах, дендропарках і парках Кам'янця-Подільського, Вінниці, Хмельницького, Хоросткова, в Заліщиках, Бережанах та інших населених пунктах Поділля. Походить вона з Японії і Кореї, де росте на схилах гір. Це одна з найбільш морозостійких рослин в наших кліматичних умовах. У культурі магнолія Кобус виростає до 8-10 м заввишки, відрізняється порівняно невеликим шкірястим листям. У кінці квітня, ще до розпускання листя, вона вкривається молочно-білими ширококорозкритими квітками, до 16 см в діаметрі, з приємним, сильним запахом. Росте магнолія Кобус досить швидко. В умовах Хоростківського дендрологічного парку цей повністю зимостійкий вид щорічно цвіте і дає доброякісне насіння для репродукції. Рослину використовують для посадки як солітерами (по одному), так і групами — в парках, скверах і присадибних ділянках.

Серед інших виділяється ***магнолія Суланжа.*** Це вид гібридного походження, який одержали від схрещення магнолії оголеної і магнолії обернено-яйцевидної. Надзвичайно декоративні й великі білі, кремові або з рожевуватим забарвленням квіти суланжі, які розпускаються у травні, до появи листя або одночасно з його розпусканням. Пагони цієї магнолії та її форми в умовах Поділля в суворі зими у молодому віці підмерзають, але протягом літа знову віднов-

люються. Ці рослини потрібно висаджувати у затишних місцях, на зиму частково укривати від морозних вітрів.

Магнолія верболиста за декоративними якостями і морозостійкістю не поступається магнолії Кобус, але в культурі зустрічається дуже рідко. Один екземпляр росте тільки в Хоростківському дендрологічному парку. Красиві дзвіночкоподібні білосніжні квіти цієї магнолії мають приємний запах аніса. Цвіте вона на 3-5 днів раніше, ніж магнолія Кобус. Інколи літом чи ранньої осені спостерігається повторне цвітіння.

Величавим деревом, до 20 м заввишки, культивується ***магнолія огіркова (загострена)***. В природі росте на гористих схилах, вологих місцях Північної Америки, поміж дубів і ліродендронів. Має широку або пірамідальну крону, листки овальні або еліпсовидної форми, 15-25 см завдовжки і до 15 см завширшки, сірувато-зелені. Квітки дзвоникоподібні, 6-8 см в діаметрі, голубувато-зелені, або жовтозелені, без запаху. Цвіте в травні-червні після розпускання листків. Дуже морозостійкий вид.

Магнолія оголена походить із Південного і Центрального Китаю, де росте у вологих гірських місцях. В природі сягає до 15 м у висоту, буває також у вигляді куща. Листки обернено-яйцевидні, 15-18 см завдовжки і 10-12 см завширшки, коротенько загострені на верхівці. Квіти молочно-білі, пахучі, чашеподібні, 12-15 см у діаметрі. Цвіте до розпускання листків.

Магнолія обернено-яйцевидна природно зустрічається в Японії, Кореї, в Росії (на Курильських островах) в гірських лісах, на схилах гір, понад ріками, росте до 30 м у висоту, має широкошатрову крону. Листки обернено-яйцевидні, до 40 см завдовжки, зібрані по 8-10 штук на кінцях пагонів. Основа листків заокруглена. Квітки кремово-білі, чашеподібні, 13-15 см в діаметрі, мають 9-12 пелюсток обернено-яйцевидної форми. Зацвітає після того, як розпускаються листки. Декоративна завдяки орнаментальним листкам, великим квіткам і червоного кольору плодам, красива в поодиноких і групових посадках.

Батьківщина ***магнолії трипелюсткової*** — Північна Америка. Росте в гірських лісах у вологих місцях. Дерево в природі має до 12 м висоти, розлогу шатровидну крону, листки продовгасто-оберненояйцевидні, до 40 см завдовжки. Квітки кремово-білі, 15-26 см в діаметрі. Цвіте в червні після появи листків. Потребує вологих родючих грунтів і затінення. Зимостійка в дорослому стані, в суворі зими спостерігаються пошкодження морозом бруньок.

В озелененні Поділля магнолії можна використовувати для поодиноких насаджень і в невеликих групах. У парках для них

виділяються зелені галявини, захищені хвойними деревами. На цьому фоні магнолії під час цвітіння дуже ефектні. Гарно вони виглядають у широких прямих алеях і на березі невеликих водойм.

Магнолії розмножуються насінням і вегетативно.

ОБЛІПИХА

Обліпиха належить до родини маслинових. Ареал природного поширення її величезний: Східний і Західний Сибір, Алтай, гори Середньої Азії, Гімалаї, Кавказ, Закавказзя, Мала Азія, Західна Європа, дельта Дунаю та інші райони Євразії.

На планеті зростає три види обліпихи: ***крушинова***, ***тібетська*** і ***верболиста***. Найбільш поширена у нас ***обліпиха крушинова,*** яка, як біологічний вид, сформувалася в долинах рік Сибіру та Алтаю. Тут, схиляючись до води, обліпиха любить слухати, як шепоче вода з очеретом та осокою. Про цілющі властивості цієї рослини жителі Сибіру складають легенди, вони стверджують, що плоди її — це ліки від ста хвороб. Плоди мають ананасовий присмак, за що і називають їх сибірським ананасом, а також — ягодою, сибірським бальзамом, чарівною ягодою, вірним союзником медицини. Обліпиха дійсно заслужила всі ці назви та епітети.

Плоди її — справжня скарбниця ліків, містять майже всі вітаміни — від А до Р включно, а також близько 15 мікроелементів і цілу колекцію біологічно активних речовин. За таким вмістом жодна інша деревна порода не може змагатися з обліпихою. В її плодах вітамінів в шість разів більше, ніж в чорній смородині, і в п'ятнадцять, ніж в апельсинах. Це — С, E_1, Р, К, B_1, B_2, F, фолієва та інші кислоти, каротин, пектин, дубильні речовини, цукор — одним словом, універсальний лікувально-дієтичний продукт.

Вітамін С в обліписі набагато стійкіший, ніж в інших ягодах та плодах. Він не руйнується при термічній обробці та заморожуванні. Вітамін Р, велика кількість якого є в плодах, цінится за те, що зміцнює стінки кровоносних судин і капілярів. Та все ж таки славиться обліпиха, насамперед, наявністю в її плодах олії: у м'якоті — до 9%, а в гібридних сортах значно більше. Олія широко використовується у народній на науковій медицині, як вітамінний бактерицидний, швидкозагоювальний, болевгамовуючий засіб. Її застосовують для лікування багатьох інфекційних хвороб: туберкульозу і променевих пошкоджень шкіри, сильних опіків, пролежнів, лишаїв, екземи, діабету, недокрів'я, хвороб вуха, горла й носа, гастритів, атеросклерозу, виразок шлунка, а також у гінекологічній практиці і косметиці.

Добувають олію з м'якоті плодів і насіння. Насіння містить органічні кислоти: пальмолеїнової — 41,1%, олеїнової — 11%, лінолевої — 6,1%, стеаринової — 4,2% та інші цінні речовини. У народній і науковій медицині широко застосовують кору і листя обліпихи. Настойкою з кори лікують дизентерію, припарками з листя — ревматизм і подагру, відваром з листя і молодих гілок — розлад шлунково-кишкового тракту.

Обліпиха — дикорослий колючий чагарник, заввишки 5-6 м, а в деяких районах можна зустріти дерево висотою до 10 і більше метрів. Обліпиха крушинова як вид, сформувалася на вологих і свіжих, добре аерованих супіщаних, легких суглинистих і піщаних грунтах. Застійного зволоження не виносить, уникає важких і щільних грунтів, разом з тим відзначається дивовижною стійкістю до різних негод.

Зростає в дуже несприятливих умовах: морози до — 56°С, грунт бідний, інколи суховії, що висушують все навкруги, тривалі весняні повені та льодохід, які вкривають коріння й пошкоджують стовбури і крону, та вона, наперекір стихійним силам природи, витримує, плодоносить і доживає до 50 років. Не гине обліпиха і тоді, коли майже всю її занесе піском та мулом. Зростаючи в несприятливих сибірських умовах, постійно зазнаючи натиску стихій, вона набула сили, що дає їй можливість рости навіть біля полярного кола.

Обліпиха — порода грунтополіпшуюча. На її корінні є бульбочки, здатні вловлювати азот з повітря і збагачувати ним грунт. Хоча рослина невибаглива до умов зростання, проте не виносить затінення і не може рости разом з іншими, більш високорослими, породами. В заплавах сибірських річок утворює суцільні, густі, колючі зарості, крізь які важко пробиратися не лише людині, а й тварині.

Цвіте у квітні, одночасно з розпусканням листя. Бруньки, з яких розвиваються чоловічі квіти, в два-три рази більші від жіночих. Квіточки дрібненькі та непоказні. Чоловічі — сріблясто-бурі, зібрані в колоски, кожна знаходиться в пазусі бурої лусочки і складається з двороздільної оцвітини і чотирьох тичинок. Жіночі квіточки зеленуваті і також сидять в основі молодих гілочок. Запилюються вітром.

Плодоносять щорічно і рясно. Плоди достигають у вересні, перетворюючись в округлу, соковиту, яскраво-жовту, рожеву або рожево-червону кістянку. Вони сидять в нижній частині гілок на коротеньких ніжках і ніби приклеєні одна до одної, а також до кори. Плоди буквально обліплюють гілки, звідси і назва — обліпиха. Здалеку вони подібні до золотистих качанів кукурудзи.

В Україні стиглі плоди обліпихи залишаються на кущах і не опадають. Через деякий час після достигання вони втрачають яскравий золотисто-жовтий колір, стають білуватими і м'якими, а весною і влітку наступного року висихають на дереві і чорніють, тому їх необхідно збирати відразу ж після достигання, коли вони ще тверді, не розминаються в руках і не втратили кольору. Плоди, не зібрані у вересні, можна заготовляти під час морозів. Спеціалісти стверджують, що в ягодах зберігаються всі вітаміни та інші корисні речовини.

Обліпиха розмножується насінням, зимовими та зеленими живцями, кореневими та від пеньків паростками, відсадками і поділом кущів. В перші роки життя росте досить швидко і дає велику кількість кореневих паростків. Там, де поселився один кущик, скоро з'явиться багато нових. У п'ятирічної обліпихи коріння поширюється в радіусі 5-6 м і дає до 20 паростків, густим мереживом пронизує землю, відмінно закріплює береги річок та днища ярів і не допускає руйнування землі. Рослина вважається однією з найцінніших лісомеліоративних порід, своєрідною, надзвичайно дешевою гідротехнічною спорудою, створеною самою природою. На дні ярів вона, швидко розростаючись, відмінно розпилює потоки води, призупиняє їх швидкість і затримує землю, яку вони несуть з собою. Посадки обліпихи на днищі ярів, балок і берегах річок — запорука частоти води. Вони попереджають обміління рік і водойм.

Обліпиха — рослина дводомна. Інколи рясно цвіте, а плодів не зав'язує, тому що поряд немає чоловічих особин. При вільному запиленні і насінневому розмноженні майже 50% сіянців виявляються чоловічими. Трапляється, що висаджують рослини лише однієї статі. Розрізнити чоловічі й жіночі екземпляри серед сіянців до початку закладання плодових бруньок неможливо. В сприятливих умовах обліпиха починає плодоносити на третій або четвертий рік після посадки.

Для нормального запилення і одержання високих врожаїв на 5-8 жіночих екземплярів треба висадити посередині між ними один чоловічий. Якщо в садибі росте три-чотири кущі обліпихи (такої кількості цілком достатньо для однієї сім'ї) і виявиться, що всі вони жіночої статі, то в їх крони можна прищепити по одному живцю чоловічої статі. Щеплення проводять весною перед початком сокоруху.

Перш ніж садити обліпиху в саду або на плантації, доцільно сіянці її на три-чотири роки посадити в шкілку. Це дасть можливість виявити жіночі і чоловічі рослини, а також відібрати для посадки високоврожайні екземпляри. Надмірно колючі особинки можна за-

бракувати. Там, де перед посадкою стать садівного матеріалу не визначали, надмірну кількість чоловічих екземплярів вирубують.

В листі обліпихи вітаміну С не менше, ніж в плодах чорної смородини, велика кількість різних цілющих речовин. У Стародавній Греції листям обліпихи лікували коней, і їх шкіра ставала гладенькою і блискучою.

Ціниться обліпиха не лише за цілющі властивості, а й за свою красу, здатність рости в умовах забрудненого міського середовища і за високу якість деревини. Остання має вузенькі річні кільця, тверда і міцна, використовується для різних потреб, разом з тим досить крихка. Про це слід пам'ятати під час збирання плодів, щоб не дуже гнути і не ламати гілок. У минулому з молодих пагонів і свіжого листя жителі Сибіру виготовляли стійку чорну фарбу. А коли потрібно було пофарбувати тканину у жовтий колір, використовували плоди обліпихи. Кору й листя раніше широко використовували чинбарі для дублення шкіри, особливо дорогої. Така шкіра відзначалася еластичністю і м'якістю, а по міцності переважала замш. З неї виготовляли гаманці, палітурки для цінних книг.

Обліпиха — незамінна порода для створення живоплотів, які служать багато десятків років.

ПТЕЛЕЯ

Птелея належить до родини рутових. В світі рід птелеї нараховує 11 видів, які ростуть в дикому вигляді в Північній Америці.

На Поділлі культивується у садах і парках один вид — ***птелея трилиста.***

Це кущ або невеличке деревце (6-8 м) з округлою кроною. Листя трійчате, листочки по 12 см завдовжки, темно-зелені, блискучі, довго не опадають восени. Квітки дрібненькі, зеленуваті, непривабливі, проте пахучі. Плоди — крилатки, подібні на плоди береста, але твердіші. Дозрівають у вересні-жовтні і нерідко не опадають всю зиму.

Досить морозостійка, але в відкритих місцях часто підмерзає. До грунту досить вимоглива, переносить незначну засоленість. Досить тіневитривала. В міських умовах росте добре. Із декоративних форм особливо красива *пірамідальна* із золотистими листками. Придатна для поодиноких і групових насаджень на газонах і узліссях, в садах і парках.

Розмножується насінням.

ПІРАКАНТА

Піраканта належить до родини розоцвітних. Рід нараховує 6 видів, що ростуть в природних умовах Китаю, Японії, Індії. На Поділлі зустрічається один вид.

Піраканта яскраво-червона — це вічнозелений кущ, до 2 м заввишки, з сіруватими опушеними пагонами. Листки подовгасто-еліпсовидні або ланцетні, до 4 см завдовжки, шкірясті, блискучі, темно-зелені, восени яскраво-червоні. Квітки дрібні, білі або рожево-жовтуваті, в щитках. Плоди кулясті, 5-6 мм в діаметрі, коралово-червоні, не опадають до весни наступного року. Цвіте в травні-червні, плоди достигають у вересні-жовтні.

Світлолюбна. Посухостійка. Добре росте на різних грунтах, в тому числі і на вапняках. Переносить обстригання і довго зберігає надану їй форму. Досить теплолюбна. Часто в суворі зими підмерзає, але швидко відновлюється паростками.

Досить декоративна — весною рясним цвітінням, а восени і зимою — яскравими червонуватими плодами і листям. Придатна для груп і поодиноких насаджень на газонах, узліссі, для живих плотів, бордюрів, декорування кам'янистих схилів.

Розмножується насінням, яке потребує стратифікації.

ПАВЛОВНІЯ

Красиві дерева з великими листками і дзвоникоподібними квітками. Рід нараховує 8 видів, які природно ростуть в Китаї. На Поділлі зустрічається один вид.

Павловнія повстиста або ***Адамове дерево,*** яке в себе на батьківщині досягає 20 м висоти, з великою розлогою кроною. Листки широкоовальні, прості, дуже великі, завдовжки до 30 см і більше (у паросткових пагонів до 75 і навіть до 100 см), темно-зелені, на довгих черешках. Квітки великі, до 6 см завдовжки, голубі або світло-лілові (блідо-фіолетові), з ніжним запахом, зібрані в крупних прямостоячих суцвіттях. Цвіте весною до розпускання листків або одночасно з ними. Плоди — кулясті двійчасті коробочки, дозрівають восени і майже всю зиму залишаються на дереві. Батьківщина — Центральний Китай.

Росте дуже швидко. Світлолюбна і теплолюбна. Невимоглива до грунту і його вологи, але любить захищені від вітру місця. Рекомендується для алейних, рядкових, групових і поодиноких насаджень на газонах.

Розмножується павловнія в основному насінням, яке одержують з південних районів України.

ПЛАТАН

Великі швидкоростучі дерева, які доживають до 1000 років і більше. Досить вимогливі до грунту. Вологі і холодні глиняні грунти, а також сухі піскові і кам'янисті переносять погано, люблять глибокі пухкі, досить поживні і помірно вологі, насичені вапняками. Світлолюбні. Добре переносять міські умови. Майже зовсім не пошкоджуються шкідниками і хворобами. Теплолюбні і недостатньо зимостійкі. Навіть в місцях, де платани з успіхом переносять зимові морози, вони часто пошкоджуються від весняних і осінніх приморозків. Краще ростуть в місцях, захищених від холодних вітрів, що добре прогріваються сонцем.

Рід платанів об'єднує сім видів. Для озеленення міст і сіл Поділля найбільший інтерес викликають 3 види, що рекомендуються для поодиноких і алейних насаджень, а також створення невеликих груп.

Платан східний або ***чинар.*** Дерево до 30 м заввишки і більше, з низько розташованою нещільною і розлогою кроною та циліндричним світло-сірим стовбуром по декілька метрів в діаметрі. Листки 3-7-лопатеві, великі, до 15 см завдовжки і 18 см завширшки, в молодому віці біло-сріблясті, потім глянцеві, темно-зелені. В природних умовах росте в країнах Середземномор'я. Один із небагатьох видів дерев, що гарно ростуть на сильно лужних грунтах. Найбільш стійкий в порівнянні з іншими платанами до диму і газів. Чудово переносить обрізку крони. Має гарну *пірамідальну* форму.

Платан західний. Дерево до 45 м заввишки, з густою подовгастояйцевидною кроною і прямим рівним світло-сірим стовбуром, до 3 м в діаметрі. Листки великі, до 20 см впоперек, зверху блискучі, темнозелені, знизу світліші. В природних умовах росте на вологих і родючих грунтах, на берегах рік і озер Північної Америки. Значно морозостійкіший, ніж попередній вид. На Поділлі зимує на відкритому грунті. Але не зважаючи на те, що у нього у суворі зими підмерзають кінці молодих пагонів, завдяки швидкому росту, він відновлює втрачені частини в перше ж літо.

Платан кленолистий. Дерево до 40 м заввишки, з широкою кроною і повислими нижніми гілками. Являє собою гібрид між платаном східним і західним. Значно переважає їх своєю морозостійкістю, витривалістю, швидким ростом і стійкістю до диму і газів. Чудово росте на Поділлі.

Має декоративні форми: *пірамідальну* і *строкатолисту* — з біло-кремовими і жовто-білими плямами на листках.

Всі види платанів розмножуються насінням.

ПІВОНІЯ

Справжнім ботанічним дивом називають ***півонію деревовидну***, що походить із флори Китаю. Вона відрізняється від трав'янистої не тільки здерев'янілим стовбуром і гілками, але й тим, що її гілки не відмирають на зиму. Кущі деревовидної півонії досягають 70-80-річного віку і 2,5 м висоти. Вперше вони зацвітають на 5-6 рік після висіву насіння, а з віком цвітіння стає ряснішим. Квіти дуже великі — до 25 см в діаметрі, прості й півмахрові, білого, рожевого, малинового, фіолетового забарвлення. Кращі колекції сортів деревовидної півонії знаходяться в ботанічних садах і дендропарках Пекіна і Ханчжоу (Китай), а також в Арнольд Арборетумі (США) і в Англії.

В Європі деревовидна півонія вперше з'явилась в 1863 році.

Досвід показує, що деревовидна півонія може успішно культивуватись в Східній Європі. Однак, вона, незважаючи на її високу декоративну цінність, в нашій країні мало розповсюджена. Кращі колекції сортів цієї рослини знаходяться в Нікітському ботанічному саду в Ялті.

Багато півмахрових сортів деревовидної півонії росте в Києві в Центральному ботанічному саду України.

На Поділлі найбільша колекція деревовидної півонії зібрана в Хоростківському державному дендрологічному парку. Також вона культивується в Кам'янець-Подільському ботанічному саду. Останнім часом її можна зустріти на присадибних ділянках і дачах садівників-любителів.

В Хоростківському дендрологічному парку роботу по інтродукції і акліматизації деревовидної півонії розпочато ще в 1972 році. Тут тепер росте біля сотні екземплярів цих рослин з простими і півмахровими квітками, вирощеними із насіння віком від 1 до 23 років. Найстарші серед них досягають висоти до півтора метра, щедро цвітуть і плодоносять.

Цвітіння деревовидної півонії справляє дуже гарне враження. Розпочинається воно в другій декаді травня і продовжується 12-17 днів. На кущах буває від 30 до 120 квіток, які досягають 20-25 см в діаметрі, з великою кількістю тичинок в центрі. Квітки деревовидної півонії прості і півмахрові — білі, ніжно-рожеві і малинові, з чорно-фіолетовою основою, пелюстки виділяють своєрідний запах, який приваблює бджіл.

Рослини деревовидної півонії потребують більше освітлення протягом вегетативного періоду, тому висаджувати їх потрібно в місцях, не затінених деревами, на досить багатих неважких грунтах.

Нестійкі до посухи, а тому необхідно поливати їх 3-4 рази за літо, відносно морозостійкі, різні переміни зимових температур від +5°С до —23°С майже не пошкоджують рослин, за винятком махрових форм, які на зиму прикривають.

Деревовидна півонія розмножується насінням, живцями і щепленням. Насіння дозріває у вересні і після посіву сходи з'являються на другу весну. Махрові і напівмахрові сорти деревовидної півонії розмножуються щепленням на корінцях трав'янистої півонії в кінці серпня. Морозостійкість, яка дозволяє цій рослині переносити зими Поділля без укривання, нескладність агротехнічного догляду, порівняно невисокі вимоги до грунтових умов, стійкість до хвороб і шкідників, можливість багаторічної культури на одному місці без пересадки і, на кінець, значні декоративні властивості роблять деревовидну півонію перспективною для декоративного садівництва.

Її висаджують, як правило, невеликими групами або поодинокими кущами на газонах, створюючи з їх допомогою центр декоративно-садової композиції. Деревовидні півонії на фоні квітучих бузків, сріблястих ялин створюють незвичайний декоративний ефект.

РАКИТНИК

Ракитник або «золотий дощ» — високий кущ або невелике деревце, заввишки до 7 м, з яйцеподібною кроною. Листки трійчаті, листочки до 5 см завдовжки, еліпсовидні, при розпусканні шовковисто-опушені, літом сизо-зелені. Квітки волосисто-жовті, завдовжки біля 2 см, зібрані в елегантні повислі китиці до 30 см довжиною. Цвіте одночасно з розпусканням листків в квітні-травні, деколи повторно восени. Боби опушені, дозрівають в липні-серпні. Батьківщина — Південно-Західна Європа.

Вимогливий до родючості і вологості грунту. На сухих, а також вологих грунтах росте погано. Світлолюбний. Посухостійкий. Переносить дим і пил. Щільні грунти впливають негативно. Росте порівняно скоро. Відносно морозостійкий. Деколи в суворі зими молоді пагони підмерзають. Всі частини рослини дуже отруйні. Тому ці кущі не можна садити неподалік від дитячих закладів. Висаджують його в парках і в групових посадках. Особливо гарно виглядає в солітерних посадках, по сусідству з кущами бузку і жимолості. Добре розмножується насінням.

РОДОДЕНДРОНИ

Рододендрони або альпійські троянди, чия назва походить із грецької мови (родон — троянда, дендрон — дерево) — це вічно-

зелені, напіввічнозелені і листопадні кущі, кущики, рідко невеликі деревця. За різноманітністю форм і забарвленням квіток та листків, декоративністю влітку і зимою вони не мають рівних серед кущів, змагатися можуть тільки з трояндами.

Багато видів і сортів рододендронів відкритого грунту при вдалому доборі їх в посадці протягом трьох місяців — з середини квітня до середини липня — милують око різноквітковим, яскраво і пишно квітучим садом.

Рододендрони відносяться до родини вересових. Рід об'єднує 1300 видів природної флори і понад 8400 культурних сортів. В природній флорі України зустрічається два види — ***рододендрон жовтий*** на Поліссі і вічнозелений ***рододендрон Кочі*** в Карпатах. Природний ареал поширення рододендронів — Сибір, Камчатка, гірська частина Європи, Мала і Південно-Східна Азія, Північна Америка, острови Малазького архіпелагу, Нова Гвінея і північно-східна частина Австралії.

Рододендрони люблять високу вологість повітря, а також грунту, з добрим проточним зволоженням, ростуть на схилах в субальпійському і альпійському поясі гір і на рівнинах. Зустрічаються завжди на кислих грунтах, зрідка на вапняках, перекритих торф'янистим шаром.

Розмножуються рододендрони насінням, живцями, відсадками, діленням кущів і щепленням. Насіння висівають в січні-лютому в теплицях при температурі 15-20°С і високій відносній вологості повітря. Висівають в ящики, заповнені спеціальною земляною сумішшю з кислим середовищем (pH 4-5,5). Висаджують рододендрони під покривом дерев — сосни, модрини, дуба.

Культура рододендронів бере початок з 1656 року, поширившись в садах Англії. Звідси вони розповсюдились в Західну Європу і США. На початку XX століття були широко відомі фірми по культурі рододендронів в Бельгії, Голландії, Німеччині, Франції. Вони розсилали посадковий матеріал в усі кінці світу.

Вперше в історії Поділля, інтродукцію і акліматизацію рододендронів було розпочато в Хоростківському державному дендрологічному парку в 1972 році. Тут випробувано біля сотні видів, форм та гібридів рододендронів із насіння, одержаного вітчизняними і зарубіжними делектусами, привезеного із різних експедицій. Для первинної інтродукції рододендронів в парку висаджувались кореневласні саджанці із природної флори нашої країни.

На основі проведених досліджень з різними видами і формами рододендронів в Хоростківському дендрологічному парку, можна рекомендувати для вирощування в районі Поділля такі їх види і форми: ***рододендрон жовтий***, ***рододендрон Кетевбінський***, ***рододен-***

дрон Смірнова, ***рододендрон Ледебура***, ***рододендрон японський*** і його форма *золотиста*, ***рододендрон Даурський***, ***рододендрон канадський***, ***рододендрон західний***, ***рододендрон пухнастий***, ***рододендрон рожевий***, рододендрони-гібриди.

Перевага рододендронів у порівнянні з іншими декоративними кущами полягає в тому, що вони дуже різноманітні за кольором, розміром і формою листків, цвітуть в різний час. В культурних умовах характеризуються значним довголіттям, зберігаючи високі декоративні ознаки, чарують своєю красою.

САМШИТ

Вічнозелені кущі. Рід об'єднує біля 30 видів, дикорослих на півдні Європи і Південно-Східної Азії. На Поділлі культивується один вид.

Самшит або ***буксус вічнозелений.***

Вічнозелений декоративний кущ або деревце, до 8 м заввишки, з щільною густою кроною і сірувато-білою дрібнотріщинуватою корою. Листки шкірясті, до 2,5 см завдовжки, прості, темно-зелені, блискучі. Непривабливі жовті дрібні квітки зібрані в пучки. Цвіте в травні. Батьківщина — Середземномор'є.

Росте досить повільно. Доживає до 500 років. Дуже тіневитривала рослина, хоча не боїться добре освітлених місць. До грунту невибаглива, любить вапнякові, глибокі і свіжі грунти, але росте і на сухих грунтах та серед скель. Дуже вибаглива до вологості повітря. Добре переносить обстригання і формування крони. Відносно морозостійкий, витримує морози до 20°С. Розмножується насінням і вегетативно. Рекомендується для бордюрів, груп і поодиноких насаджень.

СКУМПІЯ

Скумпія або перукове дерево росте скрізь на Поділлі. Це надзвичайно цінний кущ для садово-паркового будівництва. Походить скумпія з Причорномор'я, де вкриває схили ярів і береги річок. Красива широкоовальна форма куща, шкірясте, округле листя. Декоративні квіти наприкінці літа і восени покривають скумпію рожево-сірою хмаркою, яка згодом на фоні дерев і кущів стає ще більш вражаючою. Яскраві плями кущів скумпії видно здалеку. Скумпія може широко використовуватись у лісорозведенні і лісомеліорації непридатних земель. Вона швидко росте, маловибаглива, не уражається шкід-

никами. Нектароносна і технічна культура. У листі скумпії міститься до 30 % танідів, барвники, галова кислота, ефірні масла. Листя використовують в медицині. Розмножується насінням і паростками. Рекомендується для поодиноких і групових насаджень і живих плотів.

СУМАХ

Рід об'єднує до 150 видів дерев і кущів, розповсюджених від помірних до тропічних районів земної кулі. На Поділлі зустрічається два види.

Сумах пухнастий або ***оцтове дерево.*** Великий кущ або дерево, до 10 м заввишки, з широкою розлогою кроною. Листки пір'ясті, великі, восени забарвлюються в оранжево-червоні кольори. Особливо красивий під час плодоношення, коли кінці гілок вкриваються багаточисельними китицями темно-червоних або малиново-червоних булавоподібних плодів. В природних умовах росте на кам'янистих схилах гір і горбів в Північній Америці. Характеризується швидким ростом.

Світлолюбний. До грунту невимогливий. Посухостійкий і солевитривалий. Незважаючи на декоративний вигляд, в насадженнях міст не розповсюджений, зустрічається в основному в ботанічних садах і дендропарках.

Має красиву *розсіченолисту* декоративну форму. Рекомендується для поодиноких насаджень і створення невеликих груп в населених пунктах.

Сумах голий. Дерево до 10 м заввишки. За своїми декоративними, біологічними і екологічними властивостям подібний на сумаху пухнастого. В природних умовах росте в Північній Америці. Відрізняється більшою посухостійкістю і світлолюбністю. Невимогливий до грунту.

Заслуговує ширшого розповсюдження в озелененні населених пунктів. Велике пір'ясте листя літом, густі волоті багряних плодів, що залишаються на деревах всю зиму, і яскраво-червоне забарвлення листків восени роблять сумах голий однією із кращих декоративних рослин для міст Поділля. Особливо ефектний в поодиноких насадженнях, групах та на газонах. Розмножується насінням і кореневими паростками.

СНІЖНОЯГІДНИК

Рід включає до 15 видів, що ростуть в Північній Америці. На Поділлі культивується один вид.

Сніжноягідник білий. Невеликий густогіллястий кущ, до 2 м заввишки, з округлою кроною, тонкими пагонами, овальним, сірувато-зеленим листям, рожевими квітками і білими ягодами в щільних китицях, що зберігаються на кущах всю зиму. Відрізняється швидким ростом. Позитивно реагує на сухість повітря і грунту. Стійкий до диму і газу. Досить тіневитривалий, хоча краще росте при достатньому освітленні. До грунту невимогливий. Добре росте на щільних грунтах з домішками будівельного сміття і вапняків. Переносить невелике засолення. Рекомендується для створення живих плотів і високих бордюрів, а також групових насаджень. Добрий медонос. Розмножується насінням і паростками.

СЛИВА

Рід об'єднує 10 видів, що ростуть в помірних районах Північної кулі. В декоративному відношенні найбільший інтерес викликає ***слива Писарда,*** яка широко культивується на Поділлі.

Слива Писарда — це невелике дерево, до 6 м заввишки, з широко-яйцевидною кроною. Один із найдекоративніших видів слив. Має червонуваті листки, великі рожеві квітки, що з'являються до розпускання листків, і темно-червоні багаточисельні плоди. В природних умовах росте на відкритих, добре освітлених гірських схилах в Західній Азії.

Досить вимоглива до родючості грунту. Не переносить грунтів занадто вологих і заболочених. Добре росте в посушливому кліматі за умови регулярного підливання. Недостатньо морозостійка.

Рекомендується для поодиноких насаджень і створення контрастних груп в містах і робітничих селах Поділля.

Розмножується насінням і щепленням на аличі.

СМОРОДИНА

Кущі до 2 м заввишки, з лопатевими листками, китицеподібними суцвіттями і красивими китицями плодів, у більшості випадків їстивних. Ростуть переважно на пухких, родючих, досить вологих грунтах. Тіневитривала і морозостійка рослина. Добре переносить міські умови зростання. Рід об'єднує до 150 видів, розповсюджених в холодних і помірних районах земної кулі. В декоративному садівництві на Поділлі використовується один вид.

Смородина золотиста. Високий кущ з красивою округлою кроною і великими, до 5 см завдовжки, трилопатевими листками, жовтувато-зеленими літом і червоними восени. Золотисто-жовті,

дуже пахучі квітки зібрані в китиці до 7 см завдовжки. Колір плодів дуже різноманітний: від жовтого і буро-червоного до чорного. Цвіте в травні протягом 10-20 днів, покривається плодами в липні. В природних умовах росте в сирих місцях в долинах рік, на берегах струмків і озер Північної Америки. Відрізняється швидким ростом. Морозостійка і посухостійка рослина. До грунту невимоглива. Добре росте на піскових і засолених грунтах. Світлолюбна, але мириться з недостатньою кількістю світла. Стійка до диму, газів і пилу.

Рекомендується для створення живих плотів і групових насаджень міст і селищ. Розмножується насінням і вегетативно.

СЕКУРІНЕГА

Секурінега напівкущова — листопадний кущ, до 2 м заввишки. Кора стовбура сіра, молодих гілок — світло-жовта або зеленувата. Листки цільні, еліпсовидні або яйцеподібні, майже яйцевидно-ланцетні, рідше оберненояйцевидні, 1,5—7 см завдовжки і 0,6—3,5 см завширшки, з заокругленою або гоструватою верхівкою, черешок 2-4 мм завдовжки. Квітки дводомні, зеленувато-жовті або зелені. Плід — коробочка, 5 мм в діаметрі. Природний ареал — Східний Сибір, Далекий Схід, Північно-Східний Китай, Корейський півострів. Світлолюбна, морозостійка і посухостійка рослина. До грунту невимоглива. Добре розмножується літніми живцями, дає самосів.

Рекомендується для живого плоту і бордюрів.

СОФОРА

Рід софори складається з 20 видів листопадних і вічнозелених, деревних і кущових порід. Серед представників цього роду є навіть трав'янисті рослини. Дикорослі ліси з участю софори зустрічаються у Японії, Кореї. Перші посадки ***софори японської*** в Україні проводились в Нікітському ботанічному саду у 1814 році. Тепер цю породу можна побачити в парках, скверах, на вулицях міст і сіл, у лісопарках Криму, південних областей України і в ботанічних садах і дендропарках Поділля, зокрема в Кам'янець-Подільському ботанічному саду, а також в Хоростківському дендрологічному парку та інших.

Софора японська за більшістю зовнішніх ознак подібна до акації білої. Ці дерева навіть належать до однієї родини — бобових. До речі, на земній кулі налічується майже 15 тисяч видів деревних, чагарникових і трав'янистих рослин, які входять до цієї родини. Проте схожість софори і акації білої суто зовнішня, у біологічному

відношенні у них мало подібного. У софори немає колючок. Кора гладенька і зеленувата, бруньки чорнуваті. Листя, як і у білої акації, непарноперисте, завдовжки до 25 см. Листочки яйцевидні або овально-ланцетні, зверху темно-зелені, знизу білуваті, опушені. Крона гілляста, розлога, за формою округла.

Цвіте софора і рясно плодоносить один раз у два роки. Жовтувато-білі, надзвичайно ароматні квіти з'являються у липні-серпні. Ніжні і своєрідні пахощі софори поширюються на значну віддаль. Їх важко сплутати з ароматами інших деревних порід. Квіти софори зібрані у гіллясті волоткові суцвіття, завдовжки до 35 см. У період цвітіння на її квітах метушаться міріади невтомних комах, зокрема бджіл. Адже софора чудовий медонос. Квіти виділяють велику кількість нектару. Період цвітіння софори справжнє свято для бджіл, а софоровий мед має надзвичайно цінні властивості.

Плоди — довгі стручки, достигають восени і залишаються на деревах до самої весни. Боби мають майже циліндричну форму. Насіння чорного кольору, надзвичайно тверде, його важко розрізати навіть гострим ножем.

У межах природного ареалу висота софори досягає 25 м, а в Україні в основному — 12-15 м. Порода ця порівняно тепло- і світлолюбна, швидкоросла, посухостійка і не дуже вимоглива до багатих грунтів, проте найкраще росте і плодоносить на свіжих і родючих землях. Софора відзначається високою декоративністю, добре приживається після пересадки. Завдяки цим властивостям вона широко культивується у помірному поясі цілого світу.

Коренева система у софори дуже велика, глибока і сильно розгалужена. Посадки її на ярах добре скріплюють грунт і не допускають його руйнування. Деревина відзначається великою декоративністю, твердістю і міцністю, використовується для найрізноманітніших потреб як у промисловості, так і в побуті. У старовинних рекомендаціях по фарбуванню найдорожчих шовкових тканин пропонувалося застосовувати найбільш стійку жовту фарбу, яку добували з китайських жовтих ягід, що привозили у Європу далекими караванними шляхами з Китаю разом з тканинами. Власне, це були не ягоди, а сухі стручки софори японської. Знамениту фарбу сафара, відому у Європі з середніх віків, виробляли з бутонів і квітів софори.

Сафара — в перекладі з арабської мови означає жовта рослина.

Виявляється, що ця порода не лише цінна декоративна рослина, яка дає людям різноманітну продукцію, а є також унікальним деревом-аптекою. Бутони і квіти її містять до 30% флавонідів. Саме вони і надають фарбі жовтого кольору. Рослина як джерело фарби

втратила тепер своє значення. Вчені знайшли способи виготовлення не менш цінних, стійких та набагато дешевих синтетичних фарб і барвників. Проте попит на квіти софори не зменшився. З них добувають рутин (вітамін Р). Найбільше його у бутонах — 12-17%, а в деяких різновидностях — навіть 30%. Є він також у листі і молодих пагонах — до 4,4%. Рутин має високу біологічну активність. Насамперед, позитивно впливає на кровоносні судини — зменшує їх ламкість і проникність. Його застосовують для попередження крововиливів, зокрема в області головного мозку. Позитивно діє на організм при хворобах нирок, мозку, серця, сітчатки очей, склеротичному пошкодженні стінок судин, гіпертонії і діабеті. Застосовують при ревматизмі, коліті, сепсисі і крововиливах токсичного походження. Рутин прискорює звертання крові, ефективний у взаємодії з аскорбіновою кислотою, тому лікарі рекомендують застосовувати разом з ним вітамін С. Крім рутину, в препаратах з софори є сапоніни, дубильні речовини, глікозиди, смоли та деякі інші цінні речовини.

Насіння софори багате на протеїн, білки і крохмал. З плодів (свіжих і сухих) готують настойку, яка прискорює регенерацію тканин. Вона застосовується також як бактерицидний засіб для лікування ран. Бруньки софори вживають проти екземи та простудних захворювань. Спиртова настойка з плодів софори — чудові ліки, нею лікують опіки різних ступенів, легкі і середні обмороження. Має болезаспокійливі властивості. З успіхом застосовується при лікуванні фурункулів і карбункулів, червоній вовчанці та інших захворюваннях шкіри, при лускоподібному лишаї, хронічних плевритах.

Препарати, виготовлені з софори, знаходять широке застосування при маститах, дизентерії, хворобах печінки і суглобів, запаленні ясен, виразці шлунка і дванадцятипалої кишки, стенокардії, гаймориті і тромбофлібіті, а також для припинення зубного болю. Сьогодні препарати з софори дістали світове визнання при лікуванні багатьох захворювань.

Росте софора японська добре, але в суворі зими підмерзає. Розмножується насінням, а форми — щепленням. Відомі форми з пірамідальною кроною і плакучою. На Поділлі плакуча форма росте у Заліщицькому старовинному парку. Рекомендується для алейних, групових і поодиноких насаджень та для озеленення територій промислових підприємств і установ.

ТАВОЛГА

Серед розмаїтих форм і барв, якими збагачуються наші подільські парки і сквери, є таволги або спіреї. Коли тонкі пагони їх зацвітають в алеях парків і в скверах рясними суцвіттями білих чи рожевих квіток, все навколо наповнюється ніжним ароматом. Маловибагливі до умов зростання. Добре ростуть практично на будь-яких грунтах, миряться з посухами і морозами, витримують затінок і обрізання, утворюють масову кореневу парость. Їх легко розмножувати насінням, паростю. Вони потребують мінімального догляду.

Одна з них ***таволга Вангута.*** Вона гібридного походження і тому в дикому вигляді не зустрічається. Цей невисокий двометровий чагарник з тонкими аркоподібними пагонами і дрібними листочками, зацвітає у травні-червні численними білими щиткоподібними суцвіттями. Досить подібна до нього ***таволга зарубчаста***, яка походить з Кавказу. У неї дрібніші квітки й зарубчасті листки. Своєрідно виглядає ***таволга верболиста*** — стрункий кущик родом з Сибіру й Далекого Сходу. Вона швидко створює суцільні зарості коренепаросткового походження. Зацвітає таволга верболиста в червні. Її цвітіння триває по серпень. У цей період кущі її покриваються численними білими волотями пахучих квітів. А також зустрічається в парках і скверах Поділля ***таволга верболиста рожева.*** Не поступається декоративністю і ***таволга японська.*** Її рожеві квіти зібрані у щитовидні суцвіття. Дуже поширена на Поділлі ***таволга калинолиста.***

Всі таволги (спіреї) — незамінний садівний матеріал для озеленення міських вулиць, скверів і парків. Їх застосовують у створенні низьких й високих бордюрів, декоративних куртин на газонах і квітниках. Особливо рясно цвіте таволга на освітлених сонячних місцях. Вона легко піддається фігурному обстриганню й формуванню крони. Всі таволги розмножуються насінням і вегетативно. Таволги можна використовувати для укріплення схилів і берегів, у масових насадженнях уздовж шляхів.

ТОПОЛЯ

З давніх-давен тополя в Україні є символом дівочої стрункості, краси та вірності. Тополі, лелеки і соняшники складають український краєвид. Тарас Шевченко малював пейзажі рідної України, і стрункі пірамідальні тополі були обов’язковим компонентом безкрайнього степу. Все це так. І все ж перші пірамідальні тополі з’явилися в Україні тільки в 1795 році. На жаль, завезені з Італії, вони виявилися пізніше чоловічими деревами (адже верби й тополі —

дводомні рослини). А справжня батьківщина ***тополі пірамідальної*** — Афганістан. Тому протягом сторіч тополі пірамідальні не давали насіння. Їх розводили тільки укоріненням живців. Тепер це покоління пірамідальної тополі поступово вироджується: дерева рано старіють, суховершать і відмирають. Навіть на славнозвісному бульварі Тараса Шевченка в Києві можна простежити це явище. Однак, за останні роки селекціонери виростили гібридні тополі, позбавлені цієї неприємної властивості.

Є ще одна тополя з пірамідальною кроною. Її порівняно недавно інтродуковано в зоні Поділля. Це ***тополя туркестанська***, середньоазіатського походження. Якщо вам доводилося бувати у Ферганській долині, то ви не могли не запам'ятати величні широкопірамідальні тополі, що вишикувались обабіч шляху. Їх біло-оливкові стовбури й шкірясте зелено-біле повстисте листя напрочуд екзотичні. В деякій мірі вони нагадують листя ***тополі білої***, чудової аборигенної рослини Поділля. На жаль, тополя туркестанська іноді, особливо в молодому віці, пошкоджується морозами, але у неї велике майбутнє в благодатному подільському краї.

Не можна не згадати ще одну з найбільш розповсюджених в озелененні й у лісових насадженнях — ***тополю канадську.*** Жодне місто, селище, парк не обходяться без цих велетенських крислатих і ажурних дерев. Зовні тополя канадська дуже подібна до нашого українського осокора: темно-сіра кора, трикутне листя. Але на відміну від білої, вона має кілька позитивних властивостей. Також, тополя канадська — одна з найбільш швидкоростучих рослин нашої зони. Вона легко переносить загазованість і задимленість міського повітря, майже не потребує догляду. Щоправда, тополю канадську іноді вирубують у містах за тополиний пух, який утворюється в період дозрівання плодів-коробочок. Однак, звинувачувати треба не тополю, а недалекоглядну діяльність деяких майстрів озеленення. Замість того, щоб розводити в містах чоловічі дерева тополі канадської, вони висаджують вперемішку чоловічі і жіночі. А якби висаджували чоловічі екземпляри — ефект той самий, а пуху не було б.

Дуже декоративно виглядає ***тополя бальзамічна*** — могутнє дерево канадського походження. Великі коричневі бруньки на світлих сірих пагонах завжди покриті духмяною клейкою речовиною, яка є підставою для назви рослини. Це одна з найбільш морозостійких тополь. В деякій мірі подібна до неї ***тополя берлінська*** — гібридна рослина виведена штучно в Берліні схрещуванням осокора і лавролистої тополі. У міських посадках тополя берлінська справедливо вважається однією з найперспективніших. Вона легко розмножу-

ється, невибаглива до умов зростання, до того ж у культурі розповсюджені переважно чоловічі екземпляри.

Досить часто зустрічається у культурі й ***тополя китайська.*** Навіть серед тополь вона різко виділяється світло-сірою корою і блискучими ромбовидними листками. Молоді гілочки її трохи звисають, що робить її подібною до плакучої берези. Особливо перспективна ця тополя для посушливих районів Поділля.

Тополі розмножуються так само як верби, тому що вони родичі. Ростуть тополі дуже швидко, і у віці 40-50 років майже вдвічі переганяють інші дерева за висотою і діаметром. Це значить, що у лісовому господарстві тополі вдвічі швидше від інших порід дають товарну продукцію. Деревина використовується у паперовій, фанерній і меблевій промисловості, у будівництві тощо. Ось чому тополям приділяється так багато уваги у вітчизняній і зарубіжній селекції. Працею вітчизняних вчених створено чимало перспективних для лісового господарства швидкоростучих тополь. Серед них: ***тополя Розумовського***, ***тополя пірамідальна***, ***тополя Харківська*** тощо.

Всі види тополь широко застосовуються в декоративному садівництві, в озелененні міст і сіл.

ТАМАРИКС

Невеликі дерева або кущі з прутевидно зігнутими пагонами, покритими лусковатими сизуватими або світло-зеленими листками, які роблять крони своєрідно ажурними. Дрібні білі, рожевуваті або лілові квітки забрані в густі волотеві суцвіття. Відомо біля 75 видів, які ростуть в природних умовах від Середземномор'я до Індії. Всі тамарикси відрізняються швидким ростом, світлолюбні, невибагливі до грунту та вологи. Більшість видів стійкі до диму і газів, добре переносять міські умови зростання, піддаються обстриганню і формуванню. Переносять пересаджування навіть у старшому віці. Не досить морозостійкі.

Рекомендуються для групових і поодиноких насаджень на газонах, створення живих плотів. Тамарикси є одними із найпридатніших порід для декорування пісків.

Особливої уваги заслуговує ***тамарикс Одеський*** — невеличкий кущ, до 2 м заввишки, з неправильними, до верху сизуватими гілками і багаточисельними рожевими квітками, зібраними в прямі розсипчасті волоті.

Заслуговує застосування також ***тамарикс витончений,*** який досягає 4 м у висоту, з яскраво-рожевими квітками, які покривають кущі весною і на початку літа, а також ***тамарикс багатогільчастий,*** до 6 м заввишки, теж з рожевими квітками. Всі тамарикси добре розмножуються зимовими живцями.

ТЕКОМА

Текома укорінлива — ліана до 15 м завдовжки, з гілками, які мають повітряні корінці. Листки непарноперисті, 9-11, рідко 13 листочків. Листочки короткочерещаті, яйцевидні або яйцевидно-подовгасті, 5-6 см завдовжки. Квітки двостатеві, великі, трубковидно-дзвониковидні, оранжеві або криваво-червоні, завдовжки 8-10 см і до 5 см в діаметрі, зібрані в верхні волотеві суцвіття. Плід — подовгаста коробочка, стручкоподібна, циліндрична.

Батьківщина текоми — Північна Америка. В Україні культивується з 1809 року. Росте швидко, особливо на родючих і помірно зволожених грунтах. Добре переносить підрізання. Витримує морози до 25°С. Після підмерзання добре відновлює надземну частину. На освітлених місцях рясно цвіте і плодоносить. Добре розмножується насінням. Перспективна для вертикального озеленення.

ТРОЯНДИ

Про славнозвісну троянду — спадкоємицю дикої шипшини — написано стільки, що здається, про них важко сказати щось нове.

Троянди з найдавніших часів займають почесне місце в декоративному садівництві. Наявність великої кількості видів, різновидностей, садових форм і сортів, що відрізняються певними вимогами до умов вирощування, тривалістю періоду цвітіння, різною зимостійкістю та іншими біологічними і декоративними властивостями, сприяє використанню троянд у зеленому будівництві в усіх кліматичних зонах України. Однак, троянди — це не тільки чудові квіти. Значення їх у житті людей дуже різноманітне. Плоди дикорослих видів і різновидностей містять у собі багато вітамінів С і Р і широко використовуються в харчовій промисловості та медицині. Троянди дають незамінну сировину для виготовлення дуже цінної ефірної олії, варення, «трояндового чаю», дубильних екстрактів, барвних речовин та інших продуктів.

Вирощування їх для потреб народного господарства особливо зросло за останні десятиріччя. Багато уваги приділяється нині також удосконаленню декоративних властивостей троянд в напрямку застосування їх в зеленому будівництві.

Науковими центрами і великими фондовими розсадниками троянд стали ботанічні сади Ялти, Києва, Одеси, Харкова та інших міст. У цих ботанічних садах зібрано величезну колекцію (понад

3000 сортів і 200 видів) троянд, яка є багатющим фондом для розвитку цієї культури в нашій країні.

Дані історичних досліджень показують, що троянда була введена в культуру ще до нашої ери, коли декоративне садівництво народів стародавнього Китаю, Індії, Вавілону і Сірії досягло високого рівня. З країн Сходу культури троянд були завезені до Стародавньої Греції, а потім в Римську державу.

Перші відомості про культуру троянд в Стародавній Греції дійшли до нас у вигляді різних легенд. Такою є, наприклад, легенда грецького лірика Анакреона (VI ст. до н.е.) про походження троянди з морської піни. Трояндами, як улюбленими квітами, прикрашали в той час переможців. Перші поради, щодо культури троянд знаходимо в творах вченого-філософа Стародавньої Греції Теофраста, який жив за 300 років до нашої ери. Видатний римський поет Вергілій за 70 років до нашої ери описав методи щеплення. При сучасному високорозвинутому садівництві окуліровка є основним способом розмноження троянд.

Про високий рівень культури у Стародавній Греції і Римі свідчать дані про наявність в той час спеціальних садів троянд (розаріїв) з асортиментом безперервного цвітіння. В той час вже були в культурі деякі садові групи повних троянд. Так, у V ст. до н.е. грецький історик Геродот зазначав, що сади Македонії славились повними трояндами. Славнозвісний натураліст того часу Пліній в списках кращих троянд відзначає центифолію і троянду мускусну. Про садові центифолії згадує також Теофраст. Найціннішими в той час вважались дамаські троянди, які відзначались повторним цвітінням.

Історичні довідки про культуру троянд в середньовіччя знаходимо в трактатах видатного філософа того часу Альберта Магнуса.

У VIII-IX ст. троянда була введена в культуру в країнах Центральної і Східної Європи. Вважають, що в XI ст. троянди вже культивувались в садах і парках Стародавнього Києва. В XVI ст. троянди набули значного поширення у Франції, в XV ст. — в Англії. З Англії і Франції троянди були завезені в Німеччину, де їх культура досягла високого рівня.

XVIII і XIX століття були періодом великого піднесення культури троянд в Європі. Селекційним шляхом створювались сотні сортів, які своїм походженням і за біологічними особливостями належать до різних садових груп: *чайні, бенгальські, ремонттантні, чайногібридні, поліантові, пернеціанські, виткі, центифольні, бурбонські, нуазетові, жовті (капуцинські)* і *паркові.*

У промислово-декоративному садівництві дикі види троянд розмножуються насінним способом, а садові — вегетативно (щеп-

ленням), відсадками і паростками. Найпоширеніший спосіб розмноження садових троянд — щеплення (окуліровка). Розмноження цим способом забезпечує добру приживлюваність і вирощування чистосортового садівного матеріалу. Насінний спосіб розмноження в практиці широко застосовують при вирощуванні підщеп для троянд. Розмноження насінням незамініме в селекції.

Скрізь, і в тому числі на Поділлі, можна побачити царицю квітів. Вона прикрашає парки і сквери міст і сіл. Ми її даруємо ювілярам, коханим і близьким.

ТЮЛЬПАНОВЕ ДЕРЕВО

Дуже популярні у паркових насадженнях так звані дерева-ліри з Північної Америки. Їх називають тюльпановими деревами. На Батьківщині ці велетні досягають 50-метрової висоти і створюють величні мішані ліси. Колись тюльпанові дерева, як і магнолії, покривали територію сучасної України.

На Поділлі тепер ці чудові дерева можна зустріти тільки в ботанічних садах, дендропарках і в деяких старовинних парках.

На Вінничині у старовинному парку «Садиба-Лугова» зростає велике тюльпанове дерево. В місті Кам'янець-Подільському також росте чудовий екземпляр тюльпанового дерева. Гарно ростуть і цвітуть тюльпанові дерева в Хоростківському, Гермаківському дендрологічних парках, в місті Тернополі. Понад 80 років тюльпанове дерево прикрашає парк міста Заліщики, росте воно в селах Більче-Золоте Борщівського і Млинівці Теребовлянського районів та в інших місцях Поділля. Дивовижне листя тюльпанового дерева у вигляді ліри чимось нагадує старовинний музичний інструмент ліру, яка існувала ще до нашої ери.

Наприкінці весни або на початку літа дерево вкривається жовто-зеленими квітами з жовтогарячим центром. Ці квіти дуже нагадують тюльпани, які цвітуть приблизно у цей же період. Восени, серед поріділого золотистого листя проглядаються дивовижні плоди. Вони мають вигляд шишечок, хоч будова їх відмінна від справжніх шишок шпилькових рослин. У Європу тюльпанові дерева були завезені в XVIII столітті. Розмножувати їх дуже важко. Річ в тому, що грунтова схожість насіння рідко перевищує 4-10 %.

В Україні дуже цікава паркова форма тюльпанового дерева зустрічається в парку Клинівки на Чернівеччині. Листя цієї рослини має золотисте забарвлення по краях і темно-зелену середину. Ця форма називається *золотисто-облямованою*. Уявіть собі 30-метрове дерево з святково помережаним золотисто-зеленим лис-

тям і жовтогарячими тюльпаноподібними квітами... Нечасто доводиться побачити таку красу.

Тюльпанові дерева є незамінними компонентами у створенні парків і озелененні міст і сіл.

ФОРЗИЦІЯ

Рід об'єднує 8 видів, розповсюджених в Європі (1 вид) і Східній Азії (7 видів). Всі форзиції — красиві кущі з темно-зеленим листям, які цвітуть до початку розпускання листків багаточисельними золотисто-жовтими квітками.

Форзиція європейська — невисокий, до 2-3 м, кущ, з сильними і прямими пагонами, направленими вверх. В природних умовах росте на гористих схилах у південно-східній Європі. Відрізняється швидким ростом. Світлолюбна рослина. Посухостійка. Невибаглива до грунту. Стійка до міських умов. Мало пошкоджується шкідниками і хворобами. Недостатньо морозостійка. Краще росте на сонячних місцях, закритих від холодних вітрів. Рекомендується для групових і поодиноких насаджень, створення живих плотів.

З інших видів форзицій заслуговує на увагу ***форзиція поникла.*** Батьківщина — Центральний і Північний Китай. Це кущ до 2 м заввишки, з дугоподібно зігнутими, частково з пониклими і лежачими на землі гілками. ***Форзиція проміжна*** — широкорозлогий кущ, до 3 м заввишки, одна із найбільш морозостійких і витривалих видів форзицій. ***Форзиція темно-зелена*** — прямий кущ, до 3 м заввишки, більш теплолюбна, ніж інші рекомендовані види. Всі види форзиції добре розмножуються зимовими живцями.

ЦЕРЦІС

Гарноквітучі ранньою весною дерева і кущі. Рід нараховує 7 видів, що ростуть в природних умовах в Північній Америці, на півдні Європи і в Східній Азії. На Поділлі росте один вид.

Церціс канадський — невеличке деревце або кущ, 8-10 м заввишки, з чорно-сірою корою. Пагони червонуваті. Листки округлі, 8-15 см завдовжки, сизо-зелені, знизу трошки опушені, восени набувають світло-жовтого кольору. Квітки світло-рожеві або лілові, зібрані в пучки. Цвіте в квітні-травні. В природних умовах росте в Північній Америці. Посухостійкий і світлолюбний, мало вимогливий до родючості грунту. Розвиває глибоку стрижневу кореневу систему. Практично зимостійкий, лише в суворі зими під-

мерзають кінці пагонів. Росте повільно. Стійкий до міський умов. Має *білоквіткову* і *махрову* декоративні форми.

Заслуговує набагато ширшого застосування в озелененні міст і сіл Поділля. Розмножується насінням.

ЧУБУШНИК

Чубушник або ***жасмин садовий***. Багатостовбурні, густо облиствлені кущі з яйцевидною кроною, матовими світло-зеленими листками, які набувають восени в більшості видів яскравого лимонно-жовтого кольору, і багаточисельними білими або кремово-білими, дуже духмяними квітками, до 5 мм в діаметрі. Цвітуть в червні. Досить вимогливі до родючості і вологості грунту, однак перенасичення вологою не переносять, не зважають на тимчасову посуху. Досить тіневитривалі, але на добре освітлених місцях цвітуть рясно і довго. Задовільно переносять задимленість і загазованість повітря та інші неприємні умови міста. Пересаджування, навіть великі кущі, переносять легко, як і обрізання.

Завдяки здатності утворювати велику кількість пагонів, чубушники в випадку їх регулярного формування настільки густо ростуть, що це відбивається на інтенсивності їх цвітіння.

Тому слід періодично видаляти частину другорядних пагонів до основних гілок.

Рід нараховує до 50 видів, які ростуть в основному у помірному поясі Північної півкулі. Для озеленення рекомендується 7 видів.

Чубушники дуже красиві в невеликих групах і живих плотах, а також в поодиноких насадженнях на фоні газону.

Чубушник віночковий — досягає 3 м заввишки. Великі кремово-білі квіти зібрані у китицевидні суцвіття. Відносяться до числа рано квітучих чубушників. Чудово росте і найбільш широко розповсюджений серед всіх чубушників в насадженнях міст і сіл. Має велику кількість декоративних форм: *карликову* — з великими махровими квітками, *золотисту* — з золотисто-жовтими листками, *строкатолисту* та інші.

Чубушник кавказький — кущ заввишшки до 3 м, з овальними яскраво-зеленими листками і великими, до 3 см в діаметрі, кремово-білими духмяними квітками, зібраними в китицевидних суцвіттях до 15 см завдовжки. Цвіте рясно в травні-червні. Природно росте в горах Кавказу.

Росте швидко. Невибагливий до грунтових умов. Добре переносить посуху. Світлолюбний. Стійкий до міських умов.

Чубушник непахучий — кущ заввишки до 3 м, з яйцевидними листками і білими квітками без запаху. Цвіте в липні. Батьків-

щина — Північна Америка. Широко розповсюджений в насадженнях населених пунктів.

Чубушник крупноквітковий — кущ до 3 м заввишки, з великими білими квітками без запаху. Цвіте в липні. Батьківщина — Північна Америка. Широко розповсюджений в насадженнях населених пунктів.

Чубушник крупноквітковий — кущ до 3 м заввишки з великими білими квітами, зібраними по 1-3 на кінцях бокових гілок. Батьківщина — Північна Америка. Досить посухостійкий. Разом з чубушником віночковим досить часто зустрічається в містах і селищах.

Чубушник дрібнолистий — невеликий кущ до 1,5 м заввишки, з тонкими пагонами, дрібними світло-зеленими листками і невеликими білими квітками з приємним запахом ананаса. В природних умовах росте в Північній Америці. Утворює чудові густі рясноквітучі бордюри.

Чубушник Лемуана — кущ до 3 м заввишки, з духмяними білими квітами, до 4 см в діаметрі, зібраними в китицевидні суцвіття. Являє собою гібрид чубушника віночкового і дрібноквіткового. Має велику кількість сортів, кращими з яких є: *Горностаєва мантія* — низький кущ до 0,8 м заввишки, з дрібними листочками і напівмахровими квітками з запахом свіжої суниці — кращий сорт для створення красивоквітучих низьких бордюрів; *Лавина* — кущ до 1,5 м заввишки, з дрібними листочками і великою кількістю квіток; *Алебастр, Глетчер, Монблан* — невисокі кущі з великими махровими і напівмахровими квітками. Велика кількість сортів, різноманітних за величиною і формою куща, за розміром і кольором квіток виведені сучасними вітчизняними селекціонерами.

Чубушник пухнастий — кущ до 3 м заввишки з великими, до 3 см в діаметрі, духмяними квітками, зібраними по 5-7 квіткових суцвіть. Батьківщина — Гімалаї. Це дуже красивий, декоративний кущ.

Всі чубушники розмножуються вегетативно та насінням.

ЧЕРЕМХА

Черемха (черемшина) звичайна — невелике дерево з рясними білими, дуже запашними суцвіттями, які часто використовуються для зрізування. Придатна для насаджування в парках, скверах та на присадибних ділянках. На Поділлі можна зустріти ще інші види цієї культури, зокрема ***черемху Маака.*** Невисоке, досить декоративне дерево з Далекого Сходу, має струнку, пірамідальну крону. Відзначається швидким ростом та високою морозостійкістю. Че-

ремха Маака поки що розводиться лише в ботанічних садах і дендропарках, проте, заслуговує на широке використання для озеленення міст і сіл. Розмножується насінням.

Черемха пізня і ***черемха віргінська*** також досить декоративні, але мало поширені види, їх можна побачити лише в ботанічних садах і дендропарках. Вони теж придатні для паркових насаджень, озеленення міст і сіл. Розмножуються насінням.

ШОВКОВИЦЯ

На земній кулі росте 20 видів шовковиці з різним кольором плодів: чорним, білим, жовтим, жовтувато-рожевим.

Живе шовковиця до 300, а інколи й до 500 років і більше. В природних умовах України вона родить щорічно і рясно. Плід шовковиці — кістянка, супліддя — несправжня ягода, яка утворюється з оцвітників маточкових квіток, що розростаються при достиганні. Цвіте шовковиця у травні 15-20 днів, плоди достигають в другій половині червня. Квіточки у шовковиці дрібненькі, непоказні, різностатеві, з простою оцвітиною, жовтувато-зеленого кольору, зібрані в колосковидні пазушні суцвіття. Чоловічі сережки довгі, поникли, жіночі — щільні, стоячі. Квітки запилюються вітром. З одного дерева збирають щорічно від 20 до 50 кг суплідь, або ягід.

Шовковиця посухостійка і порівняно теплолюбна рослина. В Україні її крона, особливо тонкі гілки, часто обмерзають, проте через два-три роки сліди цих пошкоджень майже повністю зникають. Порода світлолюбна, найкраще росте й плодоносить на родючих грунтах, проте, не гине вона й тоді, коли інші породи її затіняють.

Дерева шовковиці заввишки в середньому 15 м, в Україні — 7-10 м. Батьківщина шовковиці — Китай.

Плоди ***шовковиці білої*** містять 11%, чорної — 9% цукру, велику кількість лимонної, яблучної, фосфорної та інших кислот, пектинів, дубильних речовин, білків, вітамінів, жирів, мікроелементів, зокрема заліза. У листі є каротин, каучук, дубильні і фарбувальні (морин) речовини, ефірна олія, в корі — дуже цінні речовини — тригонелін і бетаннікотинова кислота.

Народи Китаю, Індії, В'єтнаму та інших країн з найдавніших часів використовують всі частини цього дерева. Відваром листя лікують простудні захворювання, а корінням — гіпертонію.

У Китаї кору використовують для лікування цукрового діабету, водянки та деяких хвороб нирок. З листя виробляють надзвичайно ефективний біогенний стимулятор фомідол, а також препа-

рати для лікування екземи, ревматизму, туберкульозу шкіри. Відвар кори коріння у поєднанні з іншими препаратами — чудовий засіб проти кашлю.

Щоденне кількаразове вживання свіжих ягід шовковиці дає відмінні результати при лікуванні деяких захворювань серця. Кращий ефект дає вживання ягід після їжі. Через деякий час після такого лікування припиняється біль у серці і відновлюється працездатність. Народний досвід свідчить, що хворі цукровим діабетом видужують, якщо вони їдять плоди шовковиці або п'ють приготовлений з них сік, посипають їжу, наприклад сир, порошком з сушеного листя цієї рослини. Лікувальний ефект пояснюється наявністю в листі, плодах та інших частинах шовковиці вітаміну В2, який сприяє фіксації глюкози в тканинах організму. Систематичне вживання плодів шовковиці поліпшує зір, сприяє схудшанню, а також очищенню крові, нормалізує обмін речовин і кровотворні процеси в організмі. Настойка стиглих плодів — потогінний засіб при простуді.

Плоди шовковиці мають глистогінні властивості, корисні при захворюваннях шлунка. Сік ягід — відмінний засіб проти кашлю, запорів. Соком, розведеним з водою, полощуть горло і рот при запальних процесах. Порошок із кори гілок, змішаний з рослинною олією, використовують як мазь для лікування застарілих ран. Плями на шкірі, прищі і веснянки видаляють кремом, виготовленим з висушених і перетертих в порошок квітів, змішаних з рослинною олією. З лікувальною метою плоди збирають після їх повного достигання, листя — влітку, кору з гілок — навесні, а з коріння — восени.

Плоди шовковиці вживають в їжу сирими, готують з них мармелад, кисіль, оцет, сік, компот, вино і наливку. Сушені плоди розмелюють і додають в тісто при виготовленні печива.

У давньому Вавілоні існувала легенда, яку згадує відомий римський поет Овідій в «Метаморфозах». Згідно з цією легендою, красуня Фізба полюбила юнака Пірама, призначила йому побачення під шовковицею і прийшла туди раніше від нього. Раптом, десь поряд, пролунало ричання левиці. Страшенно перелякавшись, Фізба втекла, загубивши при цьому накидку.

Побачивши розірвану звіром на шмаття накидку Фізби, Пірам уявив найстрашніше і, засліплений горем, вихопив меч і пронизав ним своє серце. Земля і коріння шовковиці зросилися кров'ю Пірама і плоди на дереві стали багряно-червоними.

Через деякий час, коли пройшов переляк і звіра було нечутно, Фізба повернулася під дерево. Вона побачила бездиханне тіло коханого і з відчаю та горя закричала: «О, дерево! Нехай скорботні і темного кольору колір на віки вічні будуть твої ягоди», а потім

мечем Пірама собі пронизала серце. Боги почули слова Фізби, і з того часу плоди у шовковиці, достигаючи, набувають червоного кольору. Так говорить легенда.

Колись, дуже давно, китайська принцеса звеліла розводити шовковицю, а з ниток виготовляти шовкову тканину. З часом, велику кількість шовку китайці почали експортувати в інші країни. Великий шовковий шлях йшов у Європу через Середню Азію, Кавказ, Константинополь. Поступово знання про шовковицю поширювались. Китайці ретельно берегли таємницю походження і виготовлення шовку. Кожна спроба вивезти насіння шовковиці, а тим більше, яйця або лялечки чи кокони тутового шовкопряда каралися негайно смертною карою з застосуванням перед стратою страхітливих тортур.

Листя шовковиці містить велику кількість білків, яблучної та лимонної кислоти, каротин, холін, смоли, кетон, лектон, спирт, рутин, кверцетин, глікозид, тутин. Всі ці речовини вкрай необхідні для гусені шовкопряда. Їх наявність і кількість залежить від тих умов, в яких росте шовковиця. Нитки першого сорту можна одержати лише тоді, коли гусениці живляться молодим листям, що містить всі необхідні речовини.

Стадія гусениці триває 4-5 тижнів, і за цей час маса її збільшується в 1000 раз. Гусениця чотири рази линяє — змінює своє вбрання, а потім прикріпляється до гілки і 3-4 дні обмотує себе ниткою, склеюючи її специфічними виділеннями. У теплій воді вони розчиняються і тоді нитка легко розмотується.

Понад три з половиною тисячі років китайці зберігали таємницю виготовлення шовку. Одному купцю з Середньої Азії вдалося підкупити сторожу і в складках чалми вивезти насіння шовковиці і яйця шовкопряда. Довгим і складним був шлях купця, за цей час з яєчок з'явилася гусінь і, не маючи корму, загинула. З насіння було вирощено дерева, що стали родоначальниками культури шовковиці в Середній Азії. У 555 році двом монахам, місіонерам, вдалося привезти в Константинополь грени шовковиці. Таким чином, європейці дізналися про секрети виготовлення шовку.

У XVIII столітті шовковицю почали саджати в Україні. Біля Києва в урочищі Звіринець (зараз тут розташований Центральний ботанічний сад АН України) було закладено плантації шовковиці.

Тепер шовковицю культивують по всій території України, насамперед, в степовій і лісостеповій зонах. Саджають її в садибах, вводять в лісові культури і полезахисні лісосмуги.

Шовковиця — цінна декоративна порода. Її саджають в парках, вздовж шляхів, на вулицях міст і сіл. Вона легко переносить

обрізання і формування крони, тому з неї можна створювати чудові живоплоти. Порода ця, особливо шовковиця біла, не боїться загазованості міського середовища. Паркобудівники високо цінять плакучі, пірамідальні, кулясті та інші шовковиці, що широко використовуються в зеленому будівництві.

В Кам'янець-Подільському ботанічному саду, в Хоростківському дендрологічному парку можна побачити ***шовковицю чорну плакучої*** форми, яка дуже приваблює відвідувачів своєю красою. Її довгі «коси» звисають над рівним зеленим оксамитом трави. Розмножується шовковиця насінням, а форми — щепленням.

ЯСЕН

Рід ясена налічує 70 видів. В парки, ліси і захисні насадження інтродуковано 20 видів ясена.

Ясен звичайний — одна з найцінніших деревних порід України, живе 200-250, зрідка до 350 років. Дерево з високою піднятою кроною, струнким стовбуром і великим непарно-перистим листям. Коріння сильно розгалужене і глибоке — адже воно повинно міцно тримати гіганта заввишки 35-40 м, з товщиною стовбура 1,5-2 м. Кора на молодих гілках гладенька, зеленкуватого кольору, на стовбурах і старих гілках — сіра.

Ясен звичайний в молодому віці росте порівняно швидко. Рослина вибаглива до світла, на сухих грунтах росте погано, за вимогливістю до родючих грунтів займає серед деревних порід України перше місце. Навіть в дібровах росте лише на найродючіших грунтах, тому розрізняють діброви ясеневі та безясеневі. Ясен любить рости в оточенні порід-супутників. Академік П.С.Погребняк писав: «Ясен ясеню вовк», маючи на увазі, що між ними існує жорстока внутрішньовидова боротьба. Ось чому в Україні практично немає чистих ясеневих деревостанів природного походження.

В процесі еволюції природа створила в свіжих і вологих дібровах насадження, де у першому ярусі знаходяться 60-70% дерев дуба і 30-40% — ясена. Таке співвідношення насаджень за кількістю дерев у першому ярусі є оптимальним, за більшої кількості продуктивність деревостану, зокрема, дуба, падає, адже дуб і ясен — породи конкуренти.

Деревина ясена за основними якісними показниками переважає дубову, має красиву текстуру, надзвичайно міцна, гнучка, тверда, в'язка, еластична і пружна, майже не жолобиться і не розтріскується, добре полірується.

Про всі ці чудові якості деревини ясена люди знали ще в часи сивої давнини, про що свідчать міфи Стародавньої Греції. Знаменитий

герой Геракл, син Зевса і красуні Алкмени, зробив собі величезну і важку палицю саме з ясена, вирваного ним з корінням в Немейській долині. Іншому давньогрецькому герою Пелею, в день його весілля з морською богинею Фетидою, Харон — перевізник душ померлих в підземне царство Аїда — подарував свого списа, держак якого був зроблений з ясена.

З давніх-давен з ясена виготовляли весла, бойові палиці, лику і древка стріл, посуд, колісні ободи і спиці. Тепер з ясена роблять паркет, фанеру, музичні інструменти, різні сувеніри та художні вироби. Використовується вона в токарній і столярній справі, машино- літако- і суднобудуванні та інших галузях народного господарства. На стовбурах ясена інколи утворюються нарости-капи з надзвичайно красивою текстурою. Власне з них виготовляють найцінніші сувеніри і художні вироби. Новинкою останніх років є знамениті ясеново-пластикові лижі, на яких встановлено світові та олімпійські рекорди. Дуже красиві меблі, зроблені з ясена або оздоблені ясеневим шпоном.

З листя і кори, залежно від технології, одержують синю, чорну і коричневу фарби. Вони містять таніди, ефірну олію, вітамін С, каротин, пектини. Молоді пагони і листя поїдає худоба, а плоди й насіння — птахи, дикі і домашні тварини. Листя й кору ясена використовують у народній медицині як протигарячковий, сечогінний і протиревматичний засіб, для лікування дихальних шляхів, від простуди, радикуліту.

Ціниться ясен звичайний у зеленому будівництві, зокрема його форми: *золотиста, куляста, кучерява, дрібнолиста, однолиста, плакуча*. А також ***ясен білий*** і його форма *округлолиста*. Всі ясени розмножуються насінням, а форми вегетативно: окуліровкою та щепленням.

Крім вищезгаданих видів ясена, у ботанічних садах і дендропарках Поділля зустрічаються ще й такі: ***согдіанський***, ***пенсільванський***, ***осоколистий***, ***маньчжурський***, ***зелений***, ***зігнутоплідний*** та інші.

ЯБЛУНЯ

На планеті зростає 36, а за іншими даними — 50 видів дикорослих яблунь. Всі вони належать до родини розоцвітих, яка об'єднує 100 родів і 3000 видів. В народному господарстві яблуня займає одне з провідних місць як за своєю цінністю, так і за декоративністю.

Багато вчених колискою культури яблуні вважають Стародавню Грецію. Один з найвизначніших вчених-ботаніків древності Теофраст в працях, які дійшли до нас, багато уваги приділяє цій плодовій породі. Уже в ті часи було виведено 36 сортів культурних яблунь. Опис їх можна знайти в працях вчених античного світу Колумелли, Плінія

старшого, Катона та інших. Населення Придніпров'я почало саджати плодові дерева біля житла, очевидно, в ранньотрипільську епоху (4-3 тис. до н.е.). Перший історик планети Геродот (V ст. до н.е.), побувавши на Придніпров'ї, писав, що місцеві жителі займаються землеробством і садівництвом, а скіфи-орачі, які вважаються нашими предками, вирощують зерно не лише для своїх потреб, а й на продаж. Історія донесла до нас численні відомості про монастирські сади часів Київської Русі, в яких росли яблуні, груші та інші плодові породи. Найбільшою популярністю користувалися сади Києво-Печерської лаври. З кожним десятиріччям збільшувалася кількість сортів культурних яблунь. Якщо на початку XVIII століття налічувалося їх 60, то тепер понад 10 тисяч, а за іншими даними навіть 20 тисяч. Всі вони об'єднуються під загальною назвою «яблуня домашня». Серед величезної кількості культурних сортів яблунь є унікальні витвори природи, які широко використовуються у зеленому будівництві Поділля.

Справжнім дивом і неперевершеною красунею є дикоросла ***яблуня Недзвецького*** з фіолетово-червоним листям і темно-рожевими або пурпуровими квітами. Походить вона із гір Тянь-Шаню. Поруч з яблунею Недзвецькою милує око ***яблуня ягідна,*** завезена з Сибіру. Плоди її дрібні, маленькі численні кульки на довгих ніжках дуже нагадують вишні. Не менше популярні в парках — ***яблуня сливолиста*** з Китаю, ***яблуня флоридська.*** Плоди у них на довгих ніжках, кулясті та дрібні.

Серед дикорослих яблунь, поширених в Україні в рівнинних районах, перше місце займає ***яблуня-кислиця.*** Кислиця — дерево заввишки від 8-10 до 20 м. Часто вона має навіть кущовидну форму. Крона у неї розлога, гілки темнувато-коричневі, часто з колючками, бруньки невеличкі, зеленкувато-коричневі. Плоди різної величини, проте, в основному дрібні, зеленкуватого або зеленкувато-жовтого кольору, з рум'янцем на сонячному боці. М'якоть у них біла, запашна. Достигають плоди пізно восени. Кислиця — морозостійка і світлолюбна, боїться посух і любить свіжі, порівняно родючі грунти. Зростає на Поліссі і в Лісостепу у другому ярусі широколистяних і мішаних лісів. Її можна побачити тут на узліссях або під шатром зріджених деревостанів. В сприятливих умовах коріння кислиці поширюється в глибину на 9 м і в радіусі — на 11 м. Живе до 300 років. При достатньому освітленні цвіте і плодоносить рясно і майже щорічно. З одного дерева можна одержати до 50 кг плодів, а кількість їх може перевищувати 3 тисячі. На узліссях часто можна побачити гіллясте дерево кислиці з величезною кількістю дрібних зеленкуватих або жовтуватих плодів. Їх так багато, що гілки згинаються до самої землі, вкритої опалими і дуже кислими плодами. Звідси і назва — кислиця.

Порода ця має дуже багато різновидностей, які різняться за розмірами і кольором плодів, розмірами і будовою крони, вмістом в плодах поживних речовин, вітамінів і мікроелементів. У плодах кислиці та в інших дикорослих яблунях, зокрема в тих, що ростуть на добре освітлених місцях, вміст поживних речовин, мікроелементів і вітамінів значно більший, ніж у культурних сортів. Свіжі плоди і навіть листя містять органічні кислоти (яблучну, бензойну, лимонну, винну), цукор (сахарозу, фруктозу і глюкозу), каротин, амінокислоти, пектин, бактерицидні і дубильні речовини, вітаміни А1, С, групи B_1, B_2, B_3, B_6, Е, Р, P_1, ефірну олію, органічні сполуки заліза і фосфору, 28 мікроелементів (у тому числі мідь, цинк, калій, нікель, молібден, марганець, кобальт).

Люди давно помітили, чим більше в плодах бензойної кислоти, тим довше вони зберігаються. Яблука виділяють велику кількість газоподібних ароматичних речовин, зокрема спирт, алкалоїди, органічні кислоти, ферменти та інші, всього 32 компоненти. Внаслідок їх біологічного впливу затримується проростання насіння багатьох деревних порід, проте, які саме речовини викликають це гальмування, поки що невідомо.

Встановлено, що систематичне вживання в їжу яблук значно зменшує втому, підвищує працездатність і активізує захисні сили організму. В чому ж справа? Виявляється, у позитивній дії універсальних вітамінів С і Р, на які багаті яблука. Вітамін Р позитивно впливає на кровоносні судини, підтримуючи їх еластичність. Звідси і вислів: «Людині стільки років, скільки років її судинам». Доречі, добова потреба людини у вітаміні Р від 50 до 100 мг, тобто два-три яблука. Пектини, які містяться в яблуках, виводять з організму холестерин та різні шкідливі речовини, зокрема свинець. Вчені опрацювали рецепт виготовлення яблучно-пектинової пасти з вичавок, які залишаються після відтискання соку. Яблука незамінні в дієтичному харчуванні: затримують старіння організму, перешкоджають нагромадженню в організмі кислих продуктів, сприяють обміну речовин. Вони мають антибактеріальні, антисептичні і протизапальні властивості, поліпшують травлення їжі та перистальтику кишок, сприяють виділенню жовчі. Завдяки наявності в плодах фосфору і добре засвоюваного цукру яблука корисні всім, насамперед, працівникам, що займаються розумовою діяльністю. Систематичне вживання їх є профілактикою гіпертонії. Яблучна дієта дуже корисна при шлункових захворюваннях, атеросклерозі, ревматизмі, подагрі, ларингітах і бронхітах, хворобах серця, нирок і печінки, жовтусі, авітамінозах, недокрів'ї. Яблука — чудовий засіб для втрати зайвої ваги. Корисні яблука взимку і рано навесні, коли в раціоні харчування

переважають білки і зовсім мало вітамінів. Отже, недарма люди кажуть, одне яблуко на добу — і лікаря не потрібно.

Дивовижно цілющі властивості плодів як диких, так і культурних яблук зберігаються і після їх переробки. З них готують квас, сидр, вино, сік, сироп, варення, повидло, пюре, джем, сушать і консервують. Великою популярністю у населення користується яблучний оцет — продукт кислого бродіння. Яблучний оцет здавна застосовують у народній медицині для лікування опіків, лишаїв, нормалізації обміну речовин, поліпшення травлення їжі та зниження втомлюваності. Цілющі властивості мають також молоде листя яблунь та кора коріння, які містять глікозид флоріцин, що знижує рівень цукру при легких формах діабету. Фітонциди яблуні позитивно впливають на здоров'я людини.

Цінують кислицю і за високу якість деревини. Вона має гарний червонувато-бурий колір і темне ядро, дуже тверда, важка і досить міцна, добре полірується і ріжеться, використовується у столярній і токарній справі. З кори кислиці добувають фарбу для тканин і таніди. Всі дикорослі яблуні використовують для щеплення культурних сортів.

Яблуня — одна з тих порід, на яку звернули увагу ще первісні люди і почали використовувати її як харч.

Жителі нашої планети знають, що створивши Адама і Єву, Бог поселив їх в раю, де зростив «... кожне дерево, принадне на вигляд і їжу смачне, і дерево життя посеред раю, і дерево Пізнання добра і зла...». Бог дозволив Адамові і Єві вживати в їжу плоди з усіх райських дерев, крім дерева Пізнання добра і зла. Проте Єва не послухала прохання Бога, покуштувала плід з цього дерева і дала його з'їсти Адаму. Плід, який з'їли перші мешканці планети, був яблуком, і за це Бог вигнав їх з раю.

Відомий також давньогрецький міф про яблуко розбрату. На весілля героя Пелея і Фетіди зібралися всі олімпійські боги. Не покликали на весільний банкет лише богиню розбрату — Еріду. Розсердившись, вона прийшла на весілля невидимою і кинула на банкетний стіл золоте яблуко з написом: «Найкрасивішій». Між трьома богинями — жінкою Зевса Герою, войовничою Афіною і богинею краси та любові Афродітою виникла сварка. Кожна вважала, що яблуко повинно належати їй. Всі три богині звернулися до Зевса, щоб він розсудив їх суперечку, проте, він відмовився бути суддею і запропонував їм звернутися до Паріса — сина троянського царя Пріама.

Послухавши поради Зевса, вони попросили Паріса віддати яблуко одній з них, яку він вважає найчарівнішою. Кожна з богинь обіцяла йому велику нагороду: Гера — владу над всією Азією, Афіна — військову славу і перемогу, Афродіта — найкрасивішу з смертних. Не-

довго думаючи, Паріс віддав яблуко Афродіті, за що його, всіх троянців і Трою люто зненавиділи Гера і Афіна. Як виявилося, найчарівніша з смертних, Олена, була жінкою спартанського царя Менелая. Афродіта допомогла Парісу викрасти Олену і привезти у Трою. Все це стало причиною надзвичайно кривавої довголітньої війни між греками і троянцями. Так, розбрат, що розпочався з яблука, призвів до війни, яка знищила Трою.

Чудові золоті яблука зростали в садах титана Атласа, який тримав на своїх плечах небосхил. Сади ці посадила богиня землі Гея в подарунок Гері в день її весілля з Зевсом. Сад охороняли дочки Атласа — гесперіди, і ніхто з смертних не міг в нього проникнути та скористатися його плодами. Вдалося це лише Гераклу.

Давні римляни шанували богиню деревних порід Помону, яка присвятила своє життя вирощуванню плодових дерев: весною вона щеплювала яблуні, поливала їх влітку, доглядала, восени збирала плоди, а наприкінці зими обрізувала гілки в кронах. Працювала від світання до смеркання, і ніколи їй було думати про любов. Багато богів з заздрістю дивилися на гарну і працьовиту дівчину, намагалися підкорити її серце, та все даремно. Безтямно закохався в неї і бог Вертулен. Йому підвладні були пори року і їх різні дари. У Стародавньому Римі зображали його у вигляді садівника з садівничим ножем в руках і плодами. Єдність інтересів допомогла. Помона покохала Вертулена, і вони разом продовжували улюблену справу.

Вищезгадані легенди і міфи свідчать про використання плодів яблуні з прадавніх часів. Первісна людина займалася простим збиральництвом дарів природи і вела кочовий спосіб життя. Лише порівняно недавно вона стала займатися землеробством і закладати сади з найкращих різновидностей яблунь, груш та інших плодових порід, знайдених нею в лісонасадженнях природного походження. Поступово люди оволоділи методами вегетативного розмноження плодових порід, поліпшення їх якостей та виведення нових сортів.

Метасеквойя — довгожителька планети Земля.

Ялина звичайна, форма кущова.

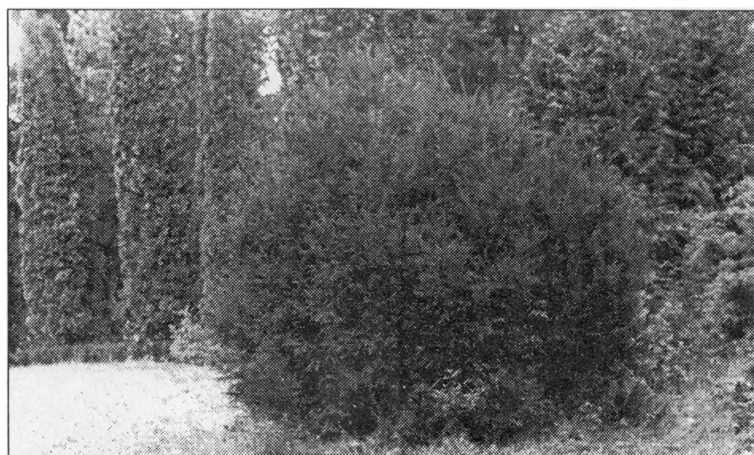

Кущ тиса ягідного.

Група хвойних культур. На першому плані: туя західна (форма куляста) і ялівець козацький.

Молоді пагінці сосни Веймутова.

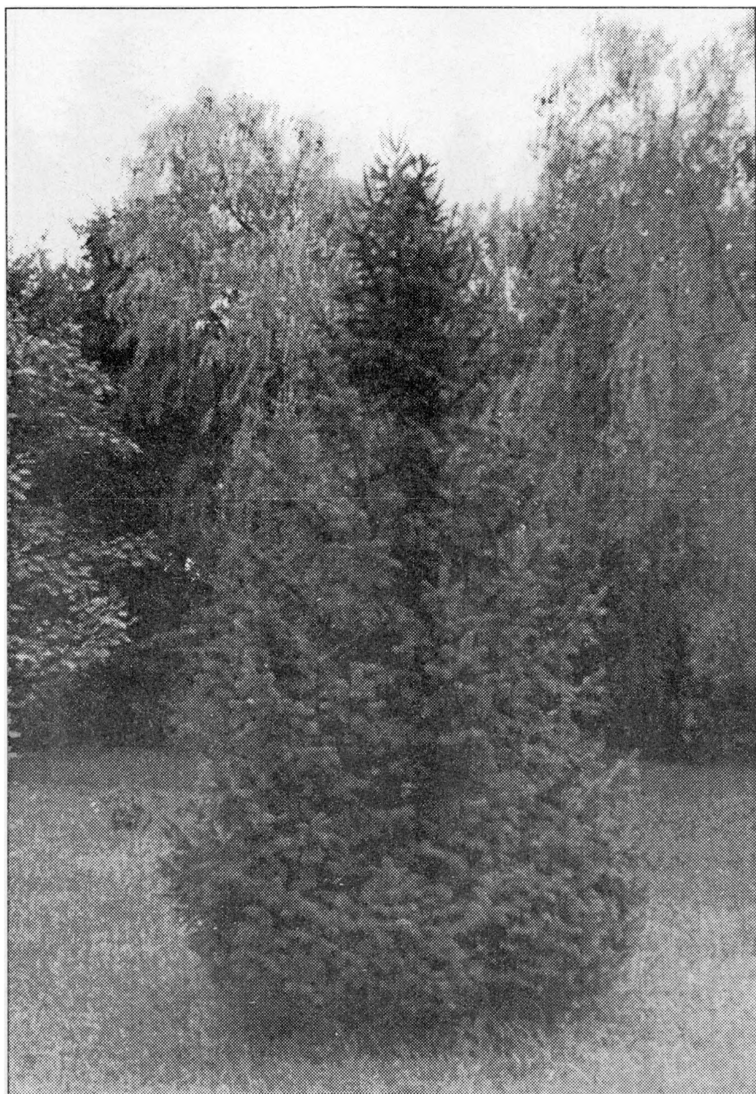

Деревце ялиці Сибірської.

Ялиця цільнолиста.

Вид Хоростківського дендрологічного парку.

Куточок подільського парку

Куртина колоновидних туй.

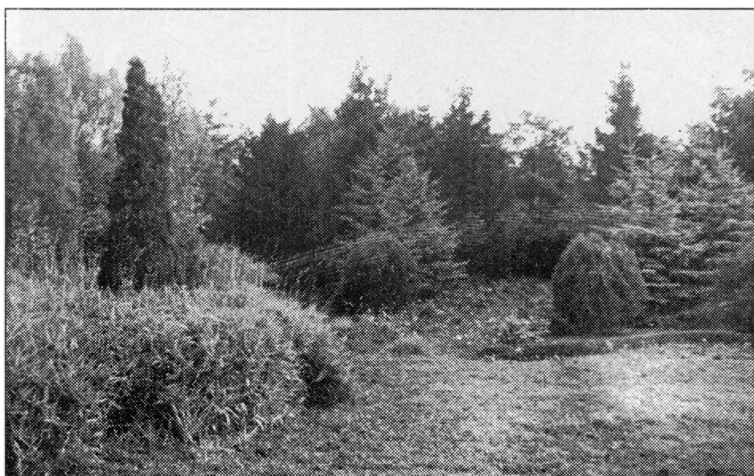

Вид подільського дендропарку.

Ялина кавказька.

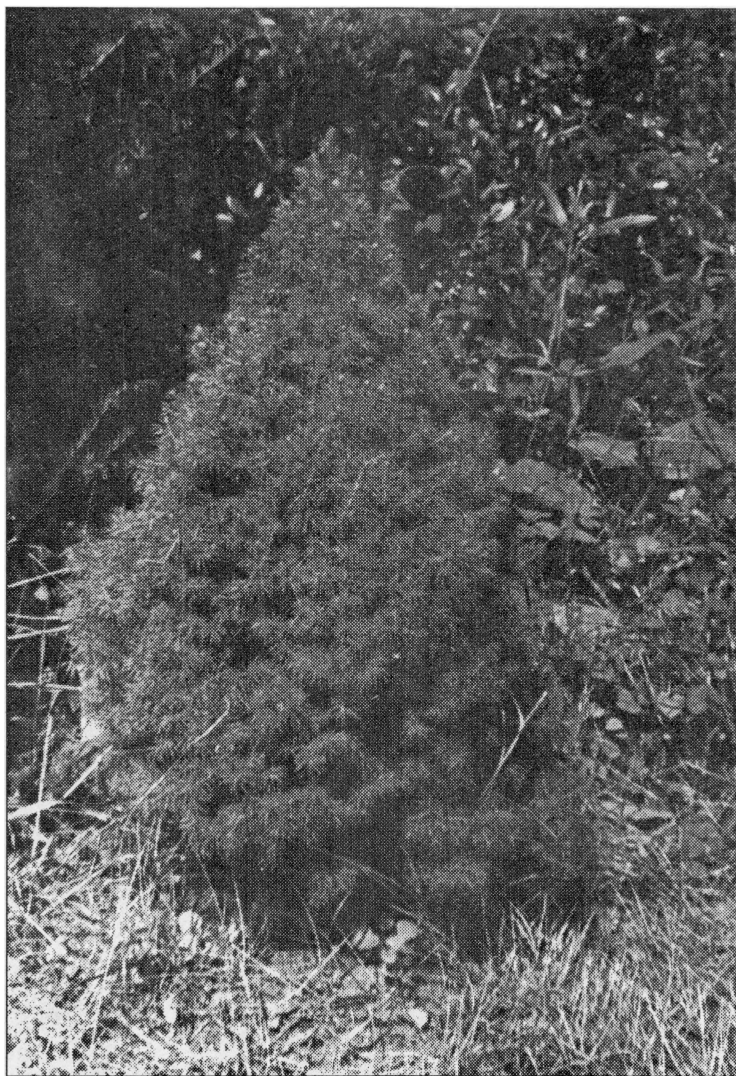

Ялина канадська, форма конічна.

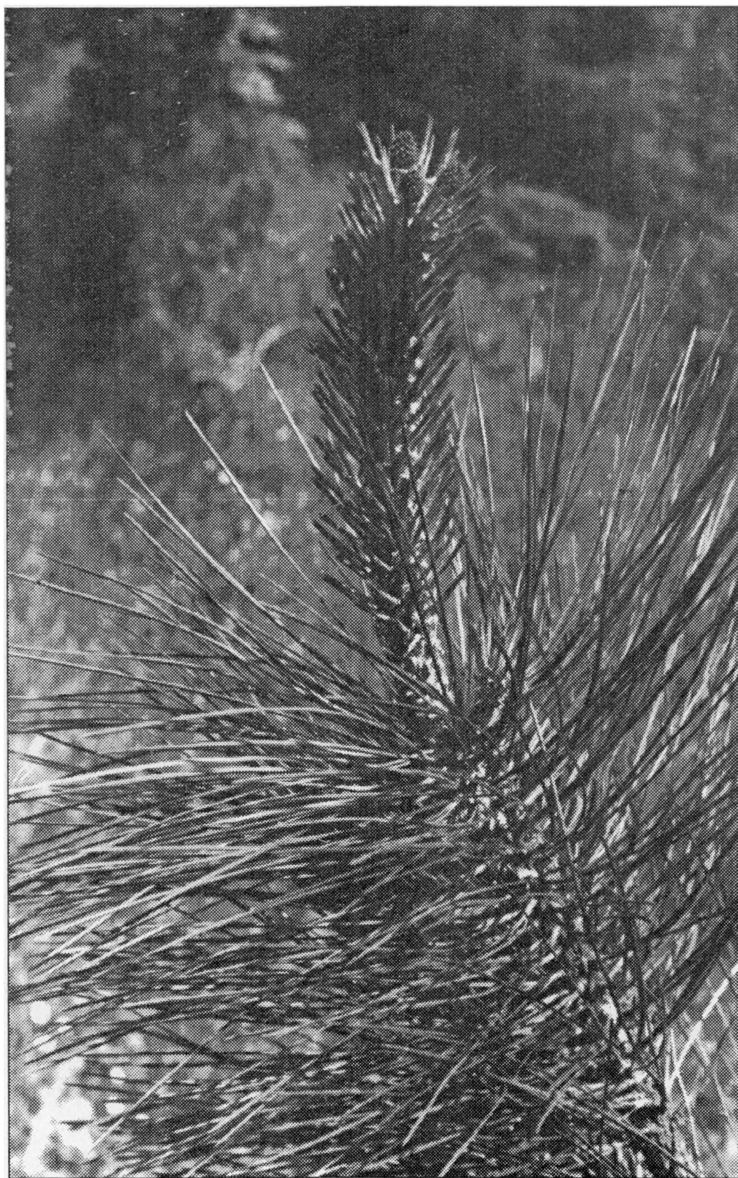

Молодий пагінець сосни кримської.

Ялина звичайна, форма компактна.

Ділянка хвойних екзотів
у Гермаківському дендропарку на Тернопіллі.

На Хмельниччині у Самчиківському старовинному парку
росте багато екзотичних культур.

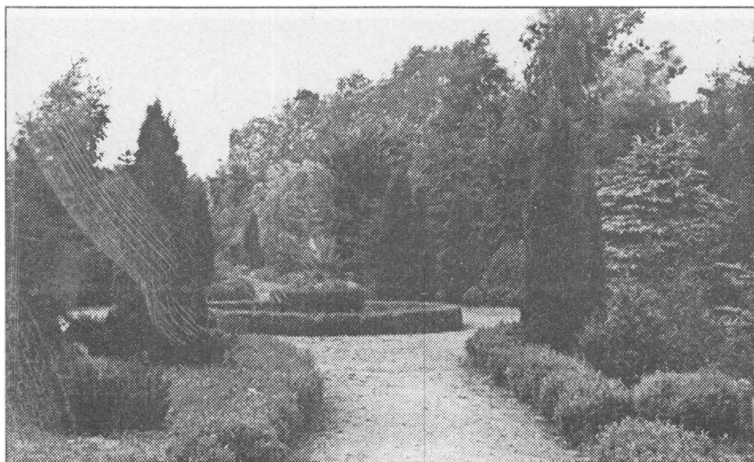

Композиція з хвойних і вічнозелених екзотів у Хоростківському дендрологічному парку на Тернопіллі.

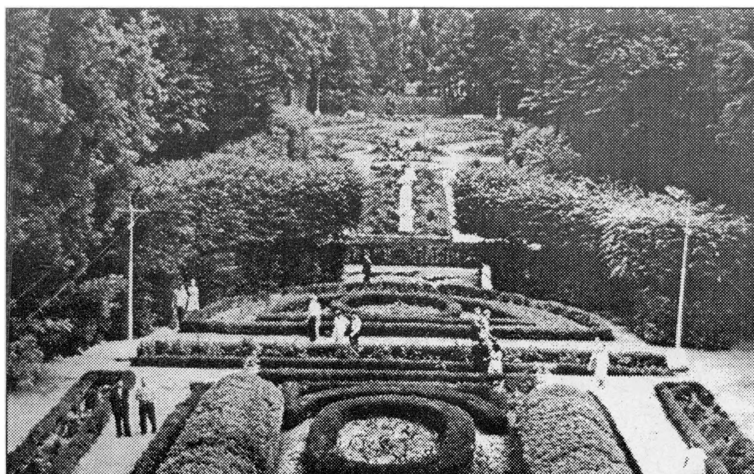

Партер із стриженого самшиту у Немирівському старовинному парку на Вінничині.

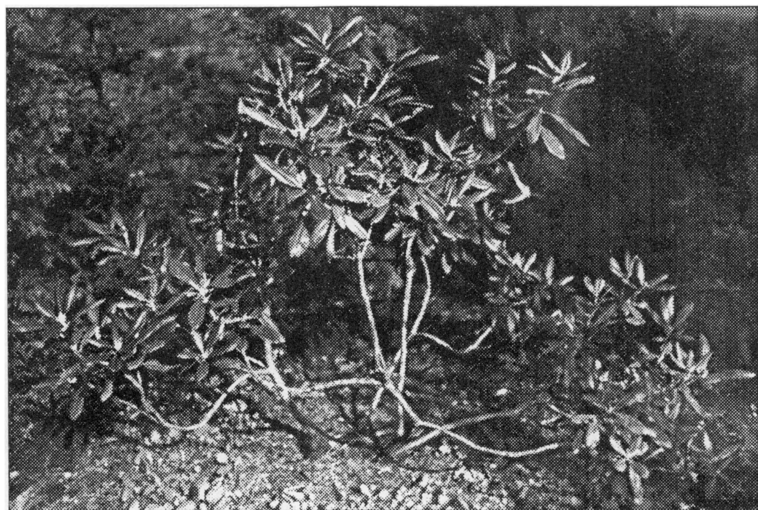

Вічнозелений рододендрон Смірнова.

Вічнозелений рододендрон Форчуна.

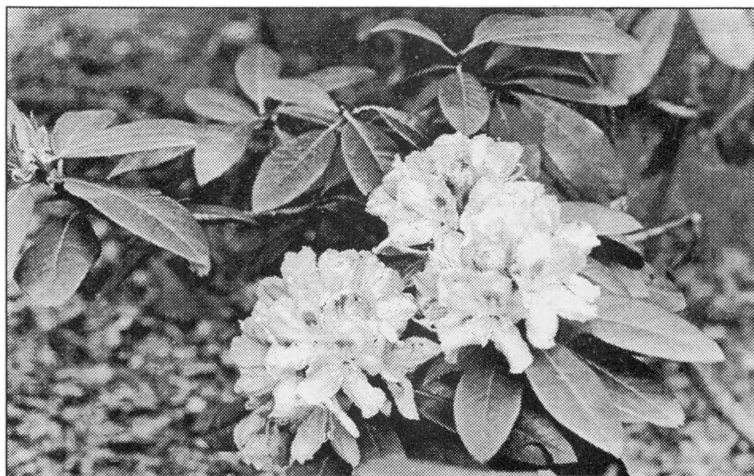

Вічнозелений рододендрон Кетевбінський в цвіту.

Вічнозелений рододендрон понтійський в цвіту.

Софора японська, форма плакуча.
Заліщицький старовинний парк на Тернопіллі.

Шовковиця, форма плакуча.
Хоростківський дендрологічний парк.

Малина декоративна у цвіту.

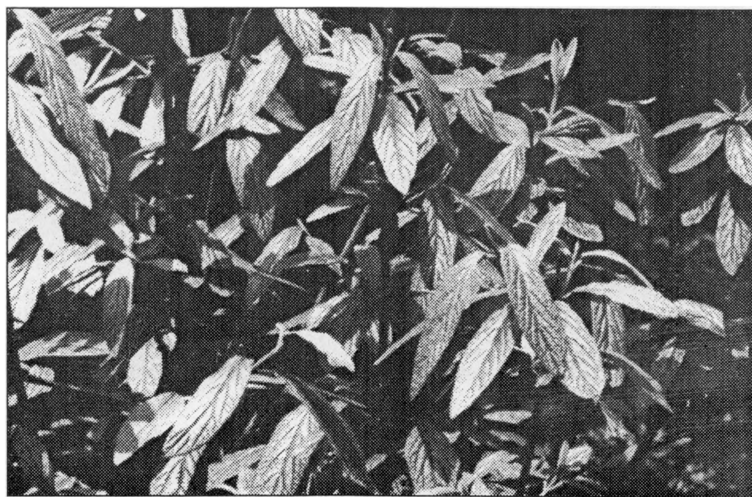

Калина вічнозелена.

Зацвів курільський чай.

Цвіте спірея (таволга) верболиста.

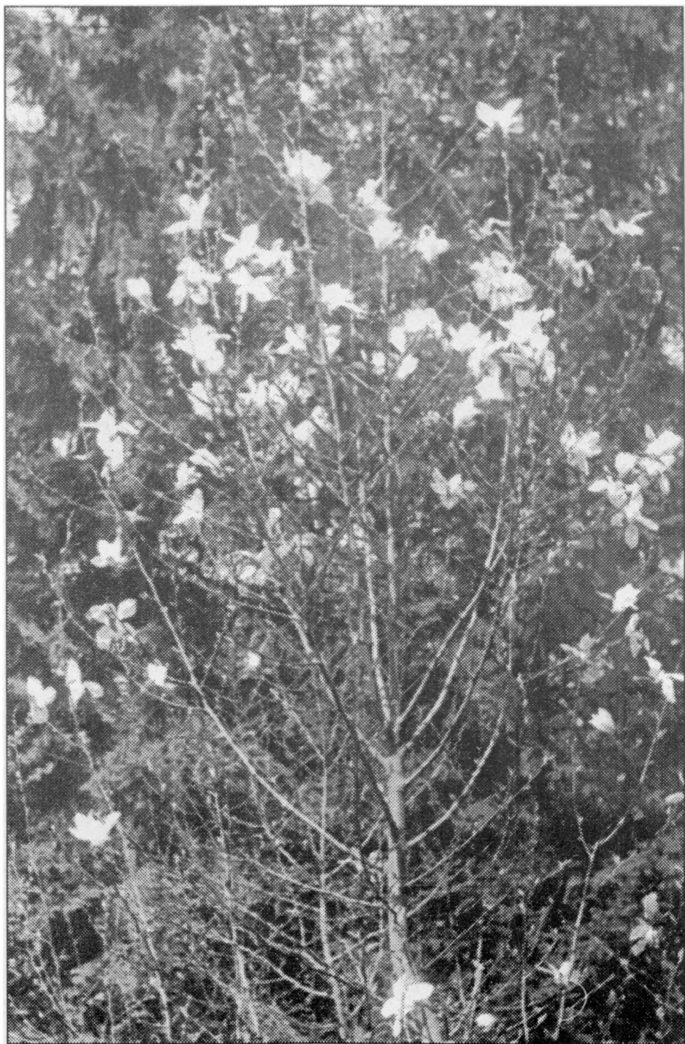

Квітує магнолія Кобус.

Деревце лоху вузьколистого.

Катальпа величава у цвіту.

Зацвіла липа балканська.

Кущ верби розмаринолистої.

Цвіте аралія маньчжурська.

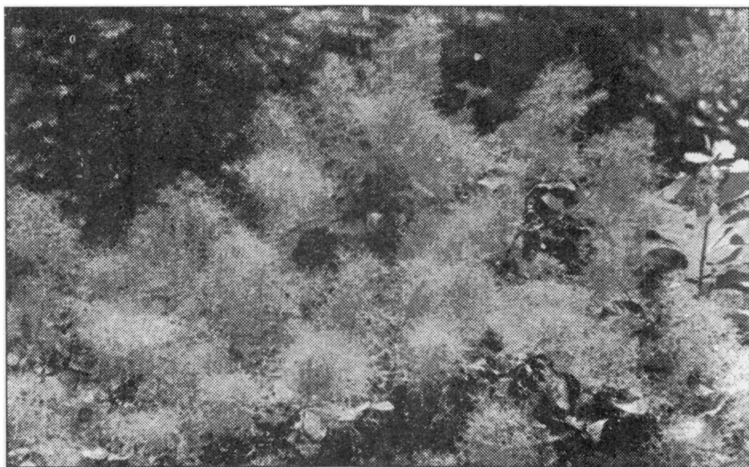

Скумпія під час цвітіння.

Акація біла у цвіту.

Рясно зацвів каштан кінський.

Свидина криваво-червона, форма строкатолиста.

Тополя пірамідальна.

Дуб черещатий, форма колоновидна.

Квітує кущ калини-городовини.

Гортензія деревовидна у цвіту.

Зацвів глід крупноплідний.

Розцвіла спірея (таволга) японська.

Верба плакуча.

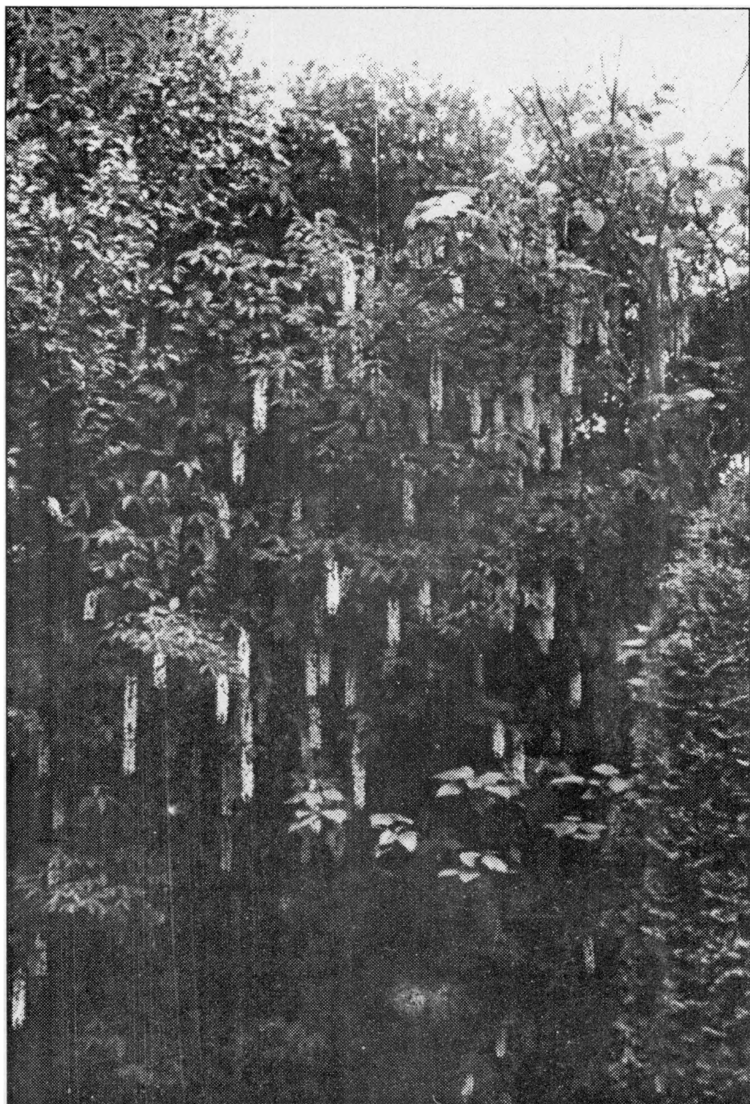

Цвіте ракитник (золотий дощ).

Квітучий кущ півонії деревовидної.

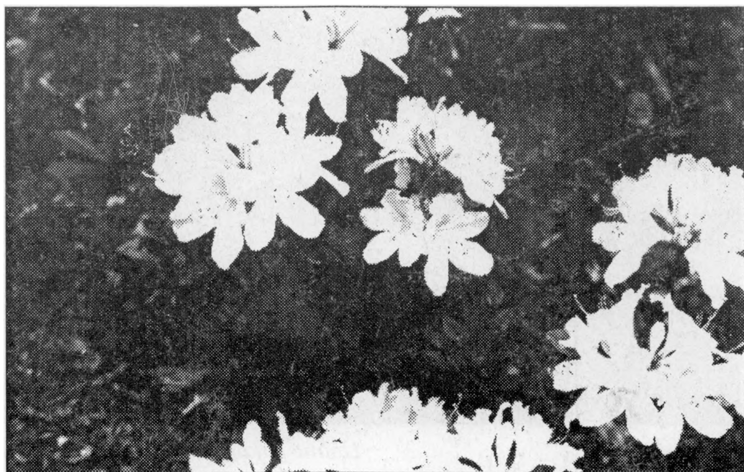

Квітки листопадного західного рододендрона.

Акація жовта, форма плакуча.

Ясен звичайний, форма плакуча.

Рідкісне екзотичне дерево Поділля — павловнія імператорська (адамове дерево), яке росте у Хоростківському дендрологічному парку.

Магнолія — королева Хоростківського дендрологічного парку.

Спірея (таволга) калинолиста.

Жимолость капріфоль.

Жасмин (чубушник) великоквітковий.

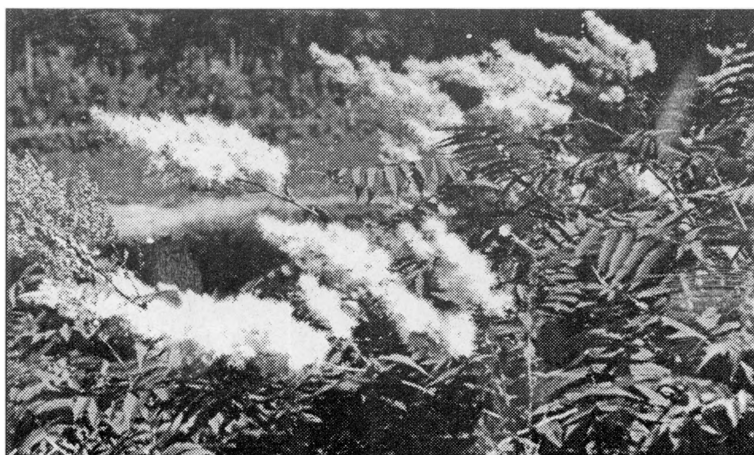

Горобинник горобинолистий.

Гілка дуба каштанолистого.

Гілка дуба лавролистого.

Гілка дуба червоного.

Сумах (оцтове дерево).

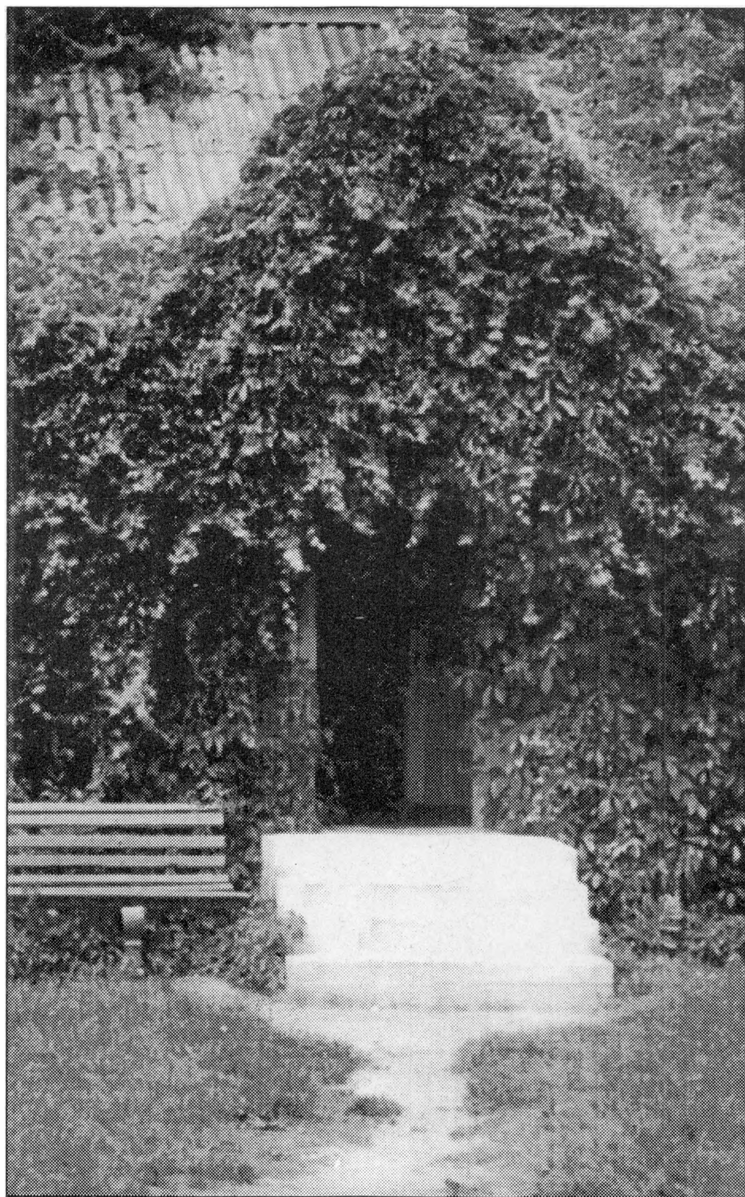

Виноград плющ в озелененні будинків.

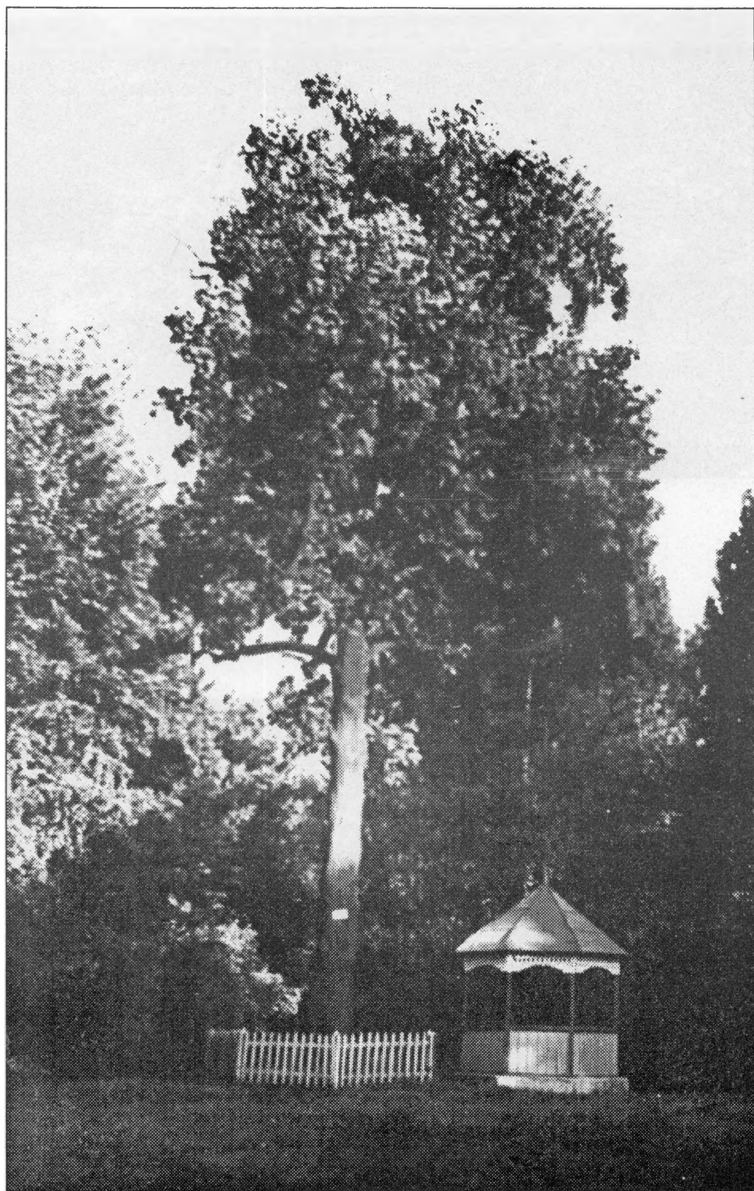

Тюльпанове дерево. Заліщицький старовинний парк на Тернопіллі.

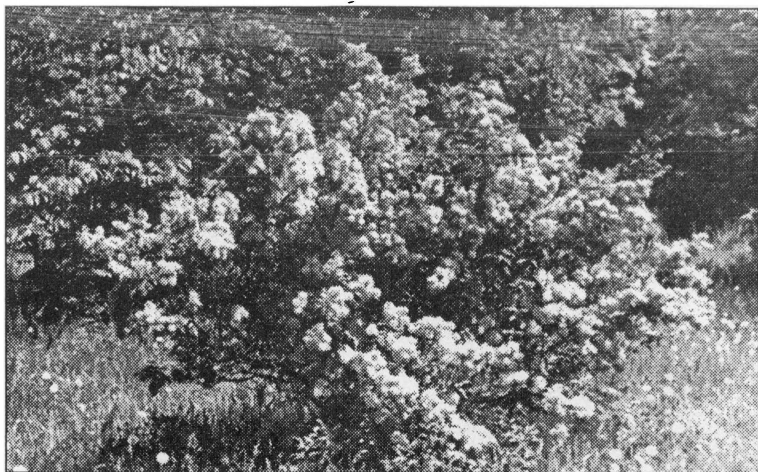

Вейгела корейська.

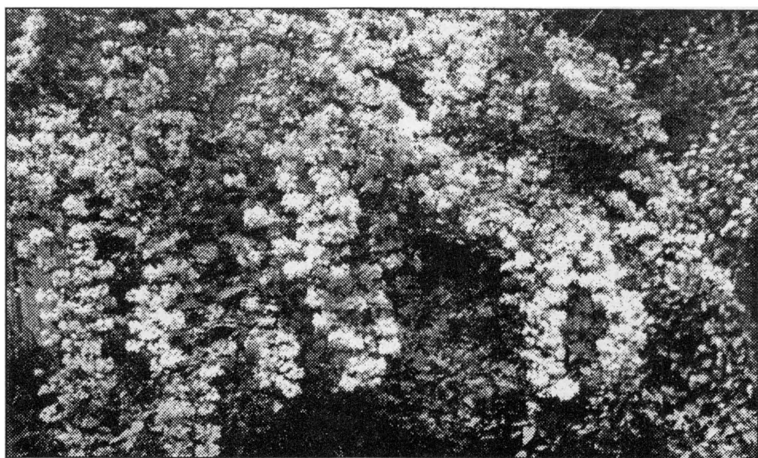

Вейгела «Кандіда».

Паркова троянда.

Горобина чорна.

Цвіте азалія понтійська.

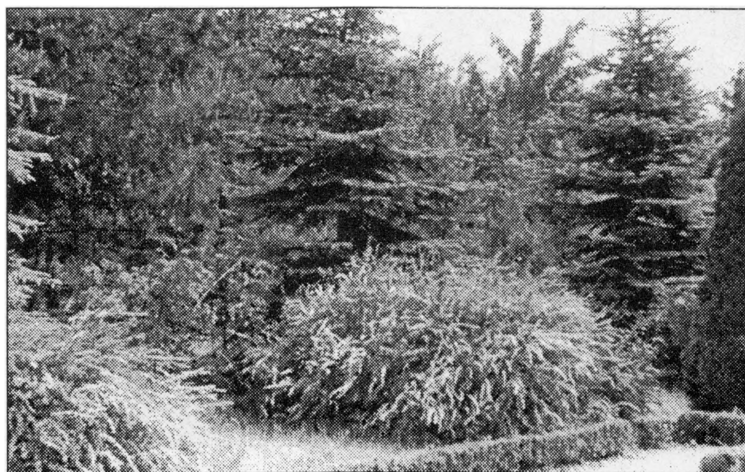

На передньому плані кущ спіреї гострозазубреної.

Лавровишня лікарська вічнозелена.

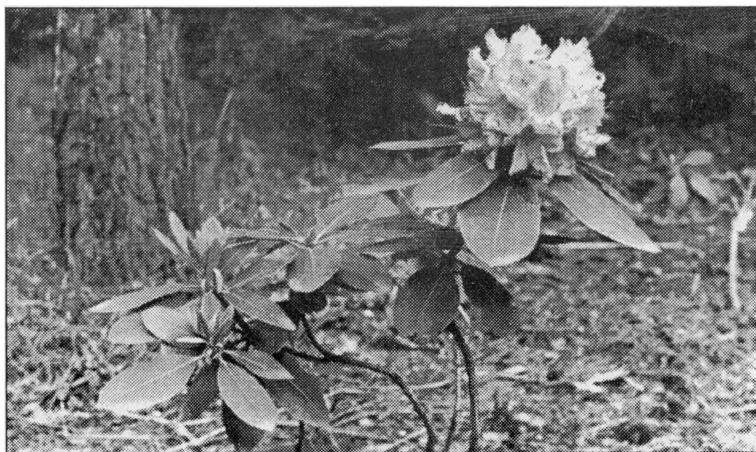

Цвіте вічнозелений рододендрон гібридний.

Бірючина звичайна.

Обліпиха восени.

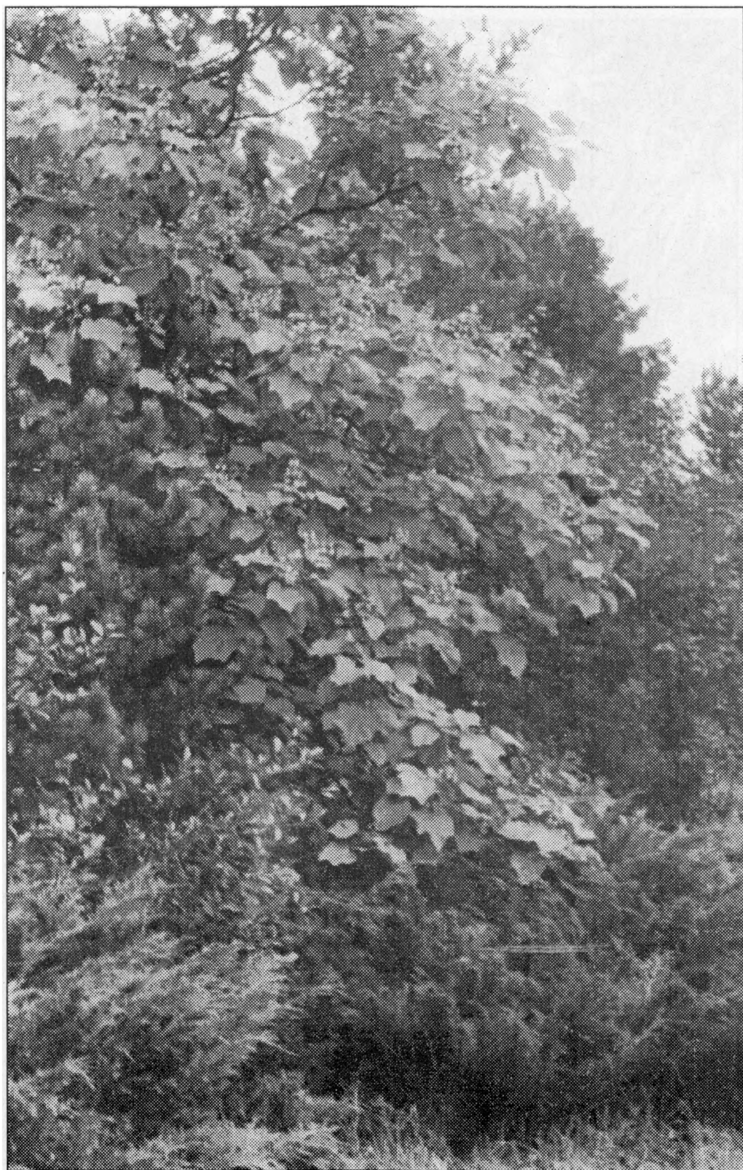

Дерево катальпи величавої.

Вічнозелений рододендрон з гір Північної Америки.

Пупляхи тюльпанового дерева.

Квітки тюльпанового дерева.

Цвіте магнолія Суланжа.

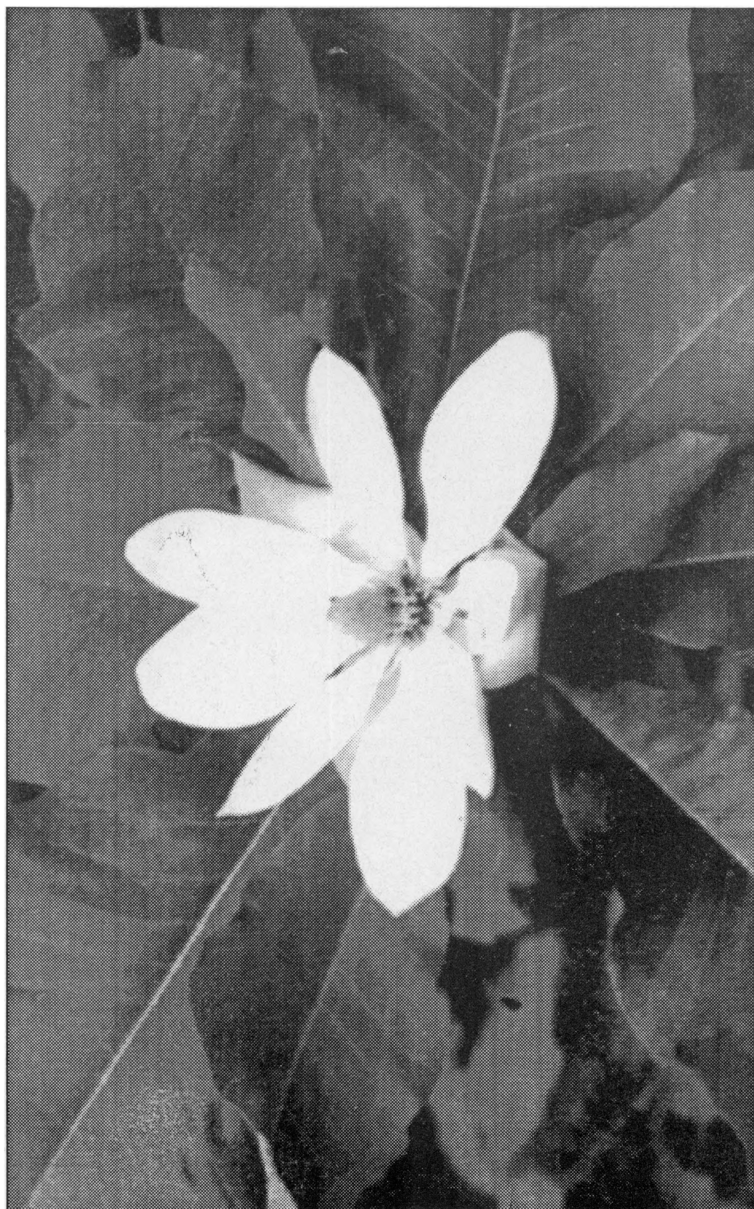

Квітка магнолії лікарської.

Вид Хоростківського дендрологічного парку.

Хоростківський дендрологічний парк. На передньому плані пальмова клумба.

Ландшафтний відділ Хоростківського дендрологічного парку.

Різноманітні екзотичні культури культивуються в Хоростківському дендрологічному парку.

Екзотичні композиції Хоростківського дендрологічного парку.

У Хоростківському дендрологічному парку.

Прийшла зима у подільські парки.

ПОДІЛЬСЬКИЙ ПРИРОДОЛЮБ

Корчемний Василь Григорович народився 14 листопада 1931 року на Поділлі. Вищу освіту здобув на садівничому факультеті Уманського сільськогосподарського інституту. З 1954 року живе у м.Хоросткові Гусятинського району Тернопільської області. Працює старшим науковим співробітником Тернопільської державної сільськогосподарської дослідної станції і завідуючим Хоростківського державного дендрологічного парку Української Академії аграрних наук.

Заслужений працівник сільського господарства України, член-кореспондент Української Академії екологічних наук, відмінник охорони природи України, почесний член Українського товариства охорони природи, член Всеукраїнського товариства краєзнавців, член Спілки журналістів України, почесний громадянин м.Хоросткова. Нагороджений Грамотою Президії Верховної Ради України. Засновник Хоростківського державного дендрологічного парку — пам'ятки садово-паркового мистецтва всеукраїнського значення. Він також є автором поетичних і прозових творів.

З-під пера Василя Корчемного вийшли в світ такі друковані праці, як «Зелена перлина Поділля», «Заповідники і парки Надзбруччя», «Моє Поділля», «Місто на річці Тайна», «Отчий край», «В краю, де царство дендрофлори», «Подільський храм екзотичної флори», «Зелені скарби Поділля», «Хоростківський дендропарк», «Дендрологічні скарби Тернопільщини», «Іскра любові і милосердя Божого», «Прокопович П.І.», «Світ подолянина», «Деревовидні півонії», «Хоростківський державний дендрологічний парк» та інші.

Нині Василь Корчемний у творчому пошуку, під його невтомним пером народжуються нові рукописи. Завтра вони у вигляді книг прийдуть до читача, який достойно оцінить його скромну творчу працю.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрушків Б.М. та інші. Екологічне благополуччя та благоустрій населених пунктів — запорука здоров'я людини. —Тернопіль: Лілея, 1996.

2. Агрокліматичний довідник по Тернопільській області. —Київ: Державне видавництво по довідковій літературі, 1959.

3. Деревья и кустарники, культивируемые в Украинской ССР. —Київ: Наукова думка, 1985-1986.

4. Колесников А.Й. Декоративная дендрология. —Москва: Лесная промышленность, 1970.

5. Корчемний В.Г. Хоростківський дендропарк. —Львів: Каменяр, 1988.

6. Корчемний В.Г. Зелена перлина Поділля. —Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ по пресі, 1990.

7. Корчемний В.Г. Дендрологічні скарби Тернопільщини. Тернопіль. Редакційно-видавничий відділ по пресі, 1991.

8. Корчемний В.Г. В краю, де царство дендрофлори. —Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ по пресі, 1991.

9. Корчемний В.Г. Деревовидні півонії. —Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ по пресі, 1991.

10. Корчемний В.Г. Зелені скарби Поділля. —Тернопіль: Книжково-журнальне видавництво «Тернопіль», 1994.

11. Корчемний В.Г. Заповідники і парки Надзбруччя. —Тернопіль: Книжково-журнальне видавництво «Тернопіль», 1994.

12. Корчемний В.Г. Подільський храм екзотичної флори. —Тернопіль: Книжково-журнальне видавництво «Тернопіль», 1992.

13. Корчемний В.Г. Хоростківський державний дендрологічний парк. —Тернопіль: Лілея, 1997.

14. Крашенников М.М. Флора СССР. —Москва,1937.

15. Любчак О.Е. Заповідними стежками. —Одеса: Маяк, 1980.

16. Чайківський М.П. Пам'ятники природи Тернопільщини. —Львів. Каменяр, 1977.

ЗМІСТ

Україна, 282001, Тернопіль,
бульвар Т.Шевченка, 1
тел.: (0352) 25 06 71

Відповідальна за випуск — Надія ОЛЕЙНЮК
Комп'ютерний набір — Інна МАЛЯВСЬКА
Комп'ютерна верстка — Сергій ПЕРУН

Підготовка до друку виконана з використанням комп'ютерної видавничої системи Apple Macintosh.
Надруковано у друкарні ТОВ «ЛІЛЕЯ». Замовлення № 07-20

ISBN 966-7298-08-6